

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 1, godina 19, Mart 2016.

Tema broja NOVI TRENDJOVI U VIKTIMOLOŠKOJ TEORIJI I PRAKSI:
DILEME I IZAZOVI U ZAŠTITI ŽRTAVA

Tema broja:

Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi:
dileme i izazovi u zaštiti žrtava

Theme:

New Trends in Victimology Theory and Practice:
Dilemmas and Challenges in Protecting Victims

**Protection against Violence and Discrimination:
The Case of Roma Victims in Member States
of the Council of Europe**

Zaštita od nasilja i diskriminacije: slučaj romskih žrtava
u zemljama članicama Saveta Evrope
Axelle Reiter 5

**Potential of Criminological Research in Evaluation
of Victim-focused Policy and Legislation in the
Czech Republic**

Potencijal kriminoloških istraživanja u evaluaciji politike
i zakonodavstva usmerenog ka žrtvama u Češkoj
Michaela Štefunková 25

**Medijska pokrivenost nasilničkog kriminaliteta
u Republici Makedoniji**

Media Coverage of the Violent Crime
in the Republic of Macedonia
Vesna Stefanovska 41

**Medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama
u porodici i u partnerskim odnosima u Srbiji**

Media Coverage of Violence against Women in the
Family and in an Intimate Partner Relationship in Serbia
Miloš Resimić 63

**Prava žrtve prema Zakonu o kaznenom postupku
Republike Hrvatske – potrebe žrtve i iskustva
u praksi iz perspektive odjela za podršku žrtvama
i svjedocima**

The Rights of Victims According to the Criminal Pro-
cedure Act of the Republic of Croatia – Needs of the
Victim and Practical Experience from the Perspective
of the Victim and Witness Support Offices

Nikica Hamer Vidmar 83

Ostale teme	Osobe sa invaliditetom u institucijama kao žrtve diskriminacije i kršenja ljudskih prava Persons with Disabilities in Institutions as Victims of Discrimination and Human Rights Violation <i>Biljana Janjić</i> <i>Kosana Beker</i> 109
Other issue articles	Odnos policije prema diskriminaciji u Srbiji – rezultati istraživanja stavova pripadnika policije opšte nadležnosti i saobraćajne policije RS Perception of Police on Discrimination in Serbia – Results of the Survey on the Attitudes of Public Order and Traffic Police Officers <i>Radomir Zekavica</i> 135
Prikazi projekata	Neki problemi u primeni „Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine“ Some Problems in use of the “Questionnaire for the Assessment of Risk for Those Sentenced to Imprisonment for up to Three Years” <i>Nikola Petković</i> <i>Zoran Pavlović</i> 161
Project review	Tackle Insecurity in Marginalized Areas – MARGIN Project: Presentation and Ethics Approach Bavljenje nesigurnošću u marginalizovanim područjima – MARGIN projekat: Predstavljanje projekta i etičkog pristupa <i>Silvia Ciotti</i> <i>Filippo Balisteri</i> 181
Prikazi konferencija	
Conference reviews	XV Conference of the European Society of Criminology “Criminology as unitas multiplex: Theoretical, epistemological and methodological developments” XV godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju „Kriminologija kao jedinstvo višestrukosti: teoretski, epistemiološki i metodološki razvoj“ <i>Ljiljana Stevković</i> 191

Prikazi knjiga

Book reviews

M. Hughson

Poluperiferija i rod: pobuna konteksta

(Semi-periphery and Gender: Rebellion
of the Context)

Ana Batrićević 199

Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: dileme i izazovi u zaštiti žrtava

TEMIDA

2016, vol. 19, br. 1, str. 5-24

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1601005R

Originalni naučni rad

Primljeno: 8.2.2016.

Odobreno za štampu: 11.5.2016.

Protection against Violence and Discrimination: The Case of Roma Victims in Member States of the Council of Europe

AXELLE REITER*

This article focuses on the key role and contribution of the European Court of Human Rights (ECHR) in protecting the rights of Roma against systemic patterns of violence and discrimination. It investigates the suitability of individual applications in front of international monitoring organs as a litigation strategy to address structural problems emerging at the national level, such as widespread attacks against members of vulnerable minority groups, and puts forward that this strategy has demonstrated to be successful in the case of Roma. The analysis shows that complaints introduced before the ECHR have at the same time helped in providing redress to individual victims, uncovering patterns of systemic abuses, offering solutions to prevent their resurgence, effectively encouraging the adoption of protective measures domestically, and developing the competences of international supervisory mechanisms. As such, it constitutes the most effective avenue so far to right those societal wrongs.

Keywords: ECHR case law, Roma victims, violence, discrimination.

Introduction

Roma are one of the most vulnerable minorities in Europe, as their human rights are violated on a regular basis and state authorities are often accomplice. Allegedly ‘neutral’ laws are used to marginalise, if not criminalise, their identity and way of life. Economic insecurity further contributes to the exclusion of

* Dr Axelle Reiter is lecturer (adjunct professor) of International Law at the Faculty of Economics of Verona University, Vincenza, Italy. E-mail: axelle.reiter@eui.eu.

Roma communities from effective participation in the broader society. In this general context of disrespect and ostracism, the efforts of the European Union have been largely redundant. Regrettably, the idiosyncrasies of the EU accession process involve the implementation of double-standards on an overwhelming scale between present member states and candidate countries. With respect to the rights of exposed minorities, chiefly including Roma communities, it results in exclusively imposing adequate standards of protection to new member states and totally ignoring the equally (and sometimes more) appalling situation prevailing in many older member states, with devastating effects. Uncritically embracing double-standards as a matter of policy seriously undermines the credibility and efficiency of EU attempts at tackling the magnitude of the abuses suffered by Roma people across the union. Besides, it has resulted in conceptualising the whole question as an Eastern European problem, which Western states could loftily 'solve' outside of their national borders. The Italian and French governments exploited this wrongful presupposition to its limits. Both administrations adopted measures ordering the (illegal) mass expulsion Roma coming from other member states, respectively through the enactment of a decree for the deportation of European citizens and more individualised notices to leave the national territory. Institutionalised harassment, multiple acts of violence and the destruction of entire Roma camps accompanied the onslaught in the two countries. Moreover, the Common EU Framework for Roma Integration, which tries to remedy the shortcomings of the current legal structures by the endorsement of a shared strategy for all member states, lacks coercive bite and fails to include members of the Roma minority in the decision-making process.¹

In contrast, international human rights provisions protecting individual and minority rights offer a valuable path towards empowerment and equality. As such, they have been increasingly resorted to by Roma people and non-governmental organisations representing their interests. While a deconstruction of the legal concept of national self-determination and the recognition of a superseding notion of individual self-determination would greatly help in giving a voice to stateless minorities like the Roma (Acton, Gheorghe, 2001: 67), litigation and lobbying strategies based on a recognition of the interconnection and necessary complementariness of the human rights and

¹ For a critical analysis of the shortcomings of the EU legal regime, including double-standards between member states and non-inclusion of Roma see Pusca, 2012.

minority rights discourses allow to tackle a substantial part of the problems inherent to the current *status quo* (O'Nions, 2007). The transnational character of the Roma minority and the ominousness of the life conditions of its members call for an objective point of reference and free-standing assessment. In the face of the striking heterogeneity of the national legislative and judicial responses to the plight of Roma communities, and the lack of suitable unifying efforts at the EU level, international avenues constitute a much needed factor of integration of European legal orders and provide an external benchmark for the evaluation of practices whose comparison would otherwise be seriously hampered by their disparity.

The pervasiveness and gravity of the abuses committed against Roma people in the majority of the Council of Europe member states is not due to a lack of appropriate legal protection, but to a violation of existing national provisions and breaches of international commitments. Membership in the Council of Europe is conditioned to the implementation of a comprehensive human rights regime that includes a wide-ranging system of protection of minority rights. In addition to the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, the Council of Europe human rights structure comprises two treaties that specifically consecrate the rights of minority groups in Europe: the 1992 European Charter for Regional or Minority Languages and the 1995 Framework Convention for the Protection of National Minorities, which integrate international obligations under pre-existing United Nations agreements or declarations.² Besides, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) has adopted several recommendations and resolutions concerning the situation and rights of Roma.³

Article 6 § 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities obliges states parties "to take appropriate measures to protect persons who may be subject to threats or acts of discrimination, hostility or violence as a result of their ethnic, cultural, linguistic or religious identity". It replicates nearly *verbatim* Article 40 § 2 of the Copenhagen document of the Conference for Security and Cooperation in Europe, in which context "the particular problems of Roma (gypsies)" had been underlined (CSCE, 1990, article 40).

² For an analysis of the limited contribution of the latter three treaties to the improvement of the situation of Roma, see Ignatoiu-Sora, 2010: 82-183.

³ Council of Europe Parliamentary Assembly, Recommendations Nos 563 (1969), 1203 (1993), 1557 (2002), 1633 (2003), 1924 (2010), 1941 (2010) and 2003 (2012); Resolutions 1740 (2010), 1760 (2010) and 1768 (2010).

Article 6 § 2 should be read in combination with Article 4 of the Framework Convention that provides equal protection of the law to members of national minorities. The personal scope of Article 6 is broader, in the sense that it protects against discrimination and hatred toward people residing in states parties and not solely the members of minority groups, and it consecrates the negative and penalising aspect of complementary provisions. The Advisory Committee charged with monitoring the respect of the relevant international obligations demands that states prosecute and punish acts of discrimination and hate crimes (Gilbert, 2005: 187-191). Institutionalised racism and discriminatory practices in police investigations run counter to states duties, and remedies against incitement to hatred must be effective.⁴ Likewise, a general recommendation of the Committee on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination on discrimination against Roma prohibits impunity and commands the prompt investigation and punishment of discriminatory or violent attacks against Roma.⁵

Whereas one might have expected that respect for the rights of the Roma minority and its members would have substantially improved after the adoption of this extensive protection scheme, their living conditions and security have actually worsened over the last two decades. In 2012, the Committee of Ministers of the Council of Europe adopted a Declaration on the Rise of Anti-Gypsyism and Racist Violence against Roma in Europe that stigmatises the recrudescence of the phenomenon. In effect, Roma people are the usual victims of relentless discrimination, brutal assaults, widespread civil violence and pogroms. In 2000, the (then) High Commissioner on National Minorities of the Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE) already denounced that "these are not isolated incidents, but widespread practices – sometimes systematic and on occasion systemic". Instead of preventing or repressing the attacks, national police forces contribute to the general climate of impunity and are often implicated in the abuses. Roma people "encounter police violence in almost any [...] everyday life situation" in most OSCE member states, cases of violence are hardly ever investigated or prosecuted and

⁴ Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Opinion on Slovakia*, ACFC/INF/OP/I (2001) 001, 22 Sep. 2000, §§ 28-29; *Opinion on Romania*, ACFC/INF/OP/I (2002) 001, 6 Apr. 2001, §§ 40-42; *Opinion on the United Kingdom*, ACFC/INF/OP/I (2002) 006, 30 Nov. 2001, § 52.

⁵ CERD, *General Recommendation No 27 (57) on Discrimination against Roma*, 16 Aug. 2000, UN Doc. CERD/A/55/18, §§ 12-16.

the victims do not have access to adequate legal redress (Van der Stoel, 2000: 3, 37-38 and 41-45). Subsequently, the OSCE adopted a comprehensive policy document in order to help states ensure the respect of the rights of Roma (OSCE Permanent Council, 2003: §§ 8-10 and 16-18). However, ensuing legislative developments have not contributed to any significant improvement of the situation on the ground and it is still characterised by “a disturbing number of hate crimes against Roma, the use of extremist anti-Roma rhetoric, and continuing reports of police ill-treatment” (Lenarčič, 2013: 10-11).

The present contribution investigates the means and methods adopted by the ECHR to counter systemic patterns of anti-Roma violence and discrimination. This special attention is motivated by the extreme gravity of the sheer barbaric abuses sanctioned in these cases, the fact that the violations they denounce are symptomatic of rampant and structural anti-Roma racism and prejudices in most European societies, the fundamental place occupied by the infringed rights at the top of the rights hierarchy and the novelty and activism of the related jurisprudence. In line with its acknowledgement of the defencelessness of Roma and the ensuing necessity to grant them special protection,⁶ the ECHR has elaborated a set of innovative techniques to interpret the terms of the Convention in a much more inclusive fashion than originally intended. This proactive attitude has, in turn, been extended to cover the basic rights of other individuals and more generally uphold fundamental freedoms and entitlements. The following two sections study violations of the rights to life and physical integrity of members of the Roma minority in several member states of the Council of Europe. In this respect, the ECHR has condemned deaths and ill-treatments at the hands of the police forces, the complicity of state officials and institutions in private hate crimes and the forced sterilisation of Roma women. The last section examines the jurisprudence of the ECHR related to the fight against discrimination, marginalisation and total exclusion of Roma people from all aspects of societal life.

⁶ *DH et al. v. Czech Republic* [Grand Chamber], 13 Nov. 2007, §§ 181-182; *Muñoz Diaz v. Spain*, 8 Dec. 2009, § 61; *VC v. Slovakia*, 8 Nov. 2011, §§ 146 and 177; *Aksu v. Turkey* [Grand Chamber], 15 Mar. 2012, §§ 44 and 75; *NB v. Slovakia*, 12 June 2012, §§ 96 and 121; *IG, MK and RH v. Slovakia*, 13 Nov. 2012, §§ 123, 143 and 165; *Balázs v. Hungary*, 20 Oct. 2015, § 53.

Fighting anti-Roma violence by the police

Roma prisoners are brutally treated on a regular basis and even summarily executed when under arrest or in police custody (Ndiaye, 1996: §§ 81, 161, 406). The ECHR has been seized of numerous cases of police violence against Roma, including cases in which the national authorities participated in pogroms,⁷ burnt alive an entire family,⁸ assassinated a man in his courtyard,⁹ kicked a pregnant woman, leading to her miscarrying,¹⁰ and seriously injured a disabled teenager in a public place.¹¹ In several instances, the victims were severely beaten, tortured¹² or extra-judicially executed in police custody¹³ and army conscripts of Roma origin have been murdered during a military police attempt to arrest them.¹⁴ The monitoring organs of the Council of Europe have resorted to various strategies in order to counter instances of institutional racism and systemic complicity in these abuses, as well as in private hate crimes;¹⁵ some of which constitute innovative and proactive interpretations of the terms of the treaty and have significantly helped in developing the ECHR case law.

With respect to police brutality, the ECHR has been more willing to recognise a material infringement of Articles 2 and 3 of the Convention in the absence of domestic investigations or in cases where they were inadequate. The burden of proof is switched, when a healthy person is found dead or suffers from a physical trauma right after being kept in police custody. The defending state is responsible under Article 2 or 3 of the Convention, unless it can clarify coherently the occurrence of the injuries. The same applies in other

⁷ *Moldovan et al. v. Romania*, 30 Nov. 2005.

⁸ *Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine*, 20 Sept. 2012.

⁹ *Cobzaru v. Romania (No 2)*, 25 June 2013.

¹⁰ *Petropoulou-Tsakiris v. Greece*, 6 Dec. 2007.

¹¹ *Stoica v. Romania*, 4 Mar. 2008.

¹² *Assenov et al. v. Bulgaria*, 28 Oct. 1998; *Balogh v. Hungary*, 20 Oct. 2004; *Bekos and Koutropoulos v. Greece*, 13 Dec. 2005; *Cobzaru v. Romania*, 26 July 2007.

¹³ *Velikova v. Bulgaria*, 18 May 2000; *Anguelova v. Bulgaria*, 13 Sep. 2002; *Mižigárová v. Slovakia*, 14 Dec. 2010.

¹⁴ *Nachova et al. v. Bulgaria*, 26 Feb. 2004; [Grand Chamber], 6 July 2005.

¹⁵ *Šećić v. Croatia*, 31 May 2007; *Angelova and Iliev v. Bulgaria*, 26 July 2007; *Koky et al. v. Slovakia*, 12 June 2012; *Balázs v. Hungary*, 20 Oct. 2015.

suspicious cases, like when only the authorities can relate the circumstances of the events or the applicant “raises an arguable claim” that public agents have mistreated her. Secondly, the ECHR considers that Articles 2 and 3 of the Convention enshrine rights so primordial that their respect mandates a serious domestic investigation of all cases in which they might have been violated. The procedural facet of both dispositions serves to fill the evidentiary gap when the ECHR faces difficulties in determining the occurrence of a substantial breach of these provisions, due to a (partial) failure on the side of the national law enforcement or judiciary to treat the victims’ complaints adequately and in a reasonable time. In cases of allegations of excessive use of force by the police, the inquest must assess and establish whether it was justified in the circumstances in hand. Public prosecutors have the obligation to start an enquiry *proprio motu*, as soon as they are aware of the risk that state officials participated in the extra-judicial execution or ill-treatment of persons under their supervision. States that fail to satisfy these supplementary obligations are then condemned for breach of the procedural aspects of Articles 2 and 3. Articles 2 and 3 read conjointly to Article 1 of the Convention entail “an effective official investigation [...] capable of leading to the identification and punishment” of the guilty parties. Guarantees essential to its effectiveness include the “thorough, impartial and careful” nature of the investigation and the investigators’ independence from the alleged perpetrators.¹⁶

Thirdly, the importance of the inalienable rights enounced in Articles 2 and 3 justifies increased duties under Article 13 and imposes on states to undertake an objective and effective investigation of all claims of violations. The subsequent inquest must be capable of leading to the determination of the authors of the abuses (and their punishment) and it should involve the applicant. Whereas a monetary compensation of victims is compulsory, its payment cannot substitute the institution of criminal proceedings; civil actions against the state and the indemnification of the victims or their families do not suffice. Although this prescription is not explicitly inserted in the

¹⁶ *Assenov et al. v. Bulgaria*, 28 Oct. 1998, §§ 101-106; *Velikova v. Bulgaria*, 18 May 2000, §§ 70 and 78-84; *Anguelova v. Bulgaria*, 13 June 2002, §§ 110-111, 136-140 and 149; *Nachova et al. v. Bulgaria*, 26 Feb. 2004, §§ 116-119; *Balogh v. Hungary*, 20 Oct. 2004, §§ 47-52; *Nachova et al. v. Bulgaria* [Grand Chamber], 6 July 2005, §§ 110-113; *Bekos and Koutropoulos v. Greece*, 13 Dec. 2005, §§ 47-48 and 53; *Cobzaru v. Romania*, 26 July 2007, §§ 74-75; *Petropoulou-Tsakiris v. Greece*, 6 Dec. 2007, §§ 39 and 43-54; *Stoica v. Romania*, 4 Mar. 2008, §§ 67-81; *Mižigárová v. Slovakia*, 14 Dec. 2010, §§ 84-104; *Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine*, 20 Sept. 2012, §§ 41-49; *Cobzaru v. Romania* (No 2), 25 June 2013, §§ 55 and 71-76.

text of the Convention, the ECHR considers that the concept of an effective remedy necessarily implies that a simple financial indemnity does not constitute a sufficient compensation for the victims.¹⁷ The criteria that condition the adequacy of the inquest are alternatively (and unsystematically) subsumed under the procedural branch of Articles 2 and 3, Article 13 or both counts, in different judgements. Fourthly, these procedural duties produce additional effects when combined with Article 14 of the Convention. The obligation to effectively investigate arbitrary deprivations of life and ill-treatments without discrimination entails that the investigations must “unmask any racist motive” or possible causal link. When the responsible authorities do not exhaust all available means in order to determine the role of ethnic hatred, discriminatory attitudes and prejudices in the commission of (public or private) crimes, they fail to comply with their international obligations under Article 14. Here again, the Court may decide to draw negative inferences from state agents’ negligence in discharging their functions and switch the burden of proof, in its evaluation of the state’s liability under the procedural branch (and sometimes also the substantial branch) of Article 14. In this respect, while non-governmental reports of systemic anti-Roma violence at the hands of state officials and notorious lack of redress against discriminatory attacks do not constitute sufficient evidence *per se* to ascertain that racism played a causal role in police abuses, this background compels the investigators to exercise more vigilance when they are investigating the motives of violent incidents against individual members of minority groups.¹⁸

The ECHR condemned Romania for its failure to provide redress and acceptable living standards to the victims of a 1993 anti-Roma pogrom. The ECHR judged that the government’s contribution to the continued feelings of insecurity of the applicants seriously violated Article 8 of the Convention, while the abysmal living conditions and official discriminatory attitudes to which they were subjected run counter to Article 3, as well as Articles 6, 8 and

¹⁷ *Assenov et al. v. Bulgaria*, 28 Oct. 1998, § 117; *Velikova v. Bulgaria*, 18 May 2000, §§ 89-90; *Anguelova v. Bulgaria*, 13 June 2002, §§ 161-162; *Balogh v. Hungary*, 20 Oct. 2004, § 62; *Cobzaru v. Romania*, 26 July 2007, §§ 82-83.

¹⁸ *Nachova et al. v. Bulgaria*, 26 Feb. 2004, §§ 157-163 and 169; *Nachova et al. v. Bulgaria* [Grand Chamber], 6 July 2005, §§ 157 and 161-168; *Bekos and Koutropoulos v. Greece*, 13 Dec. 2005, §§ 64-65 and 69-75; *Angelova and Iliev v. Bulgaria*, 26 July 2007, §§ 115-117; *Cobzaru v. Romania*, 26 July 2007, §§ 89-101; *Petropoulou-Tsakiris v. Greece*, 6 Dec. 2007, §§ 62-66; *Stoica v. Romania*, 4 Mar. 2008, §§ 118-132; *Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine*, 20 Sep. 2012, §§ 64-71; *Balázs v. Hungary*, 20 Oct. 2015, §§ 52-55 and 69-76.

14 combined.¹⁹ Later complaints concerning similar abuses were struck off the list of cases after the government acknowledged the breaches of the Convention, compensated the victims and adopted general measures to remedy the prior failures of the system in providing redress for such abuses. The Committee of Ministers has been monitoring, in its executive capacity, the effectiveness of the reforms undertaken.²⁰

Fighting anti-Roma violence by other (public or private) actors

The widespread forced sterilisation of Roma women constitutes another grave assault on their rights to physical integrity, human treatment and dignity. Whereas the Czech ombudsperson and national courts have condemned this abysmal practice,²¹ a series of complaints were brought in Strasbourg in relation to the forced sterilisation of Roma women in Slovakia. The ECHR found a violation of Articles 6 and 8 of the Convention, due to the absence of legal safeguards protecting the reproductive rights of Roma women and shortcomings in the national proceedings. In particular, the interdiction to obtain photocopies of their own medical records restricted disproportionately their capacity to defend their claims adequately in front of a tribunal.²² A comparable case against the Czech Republic was struck off pursuant to a friendly settlement.²³ In addition, the ECHR condemned Slovakia for breach of Article 3. It castigates the paternalism of the involved doctors and medical personnel, in violation of the applicants' autonomy of moral choice as protected under the terms of the Convention. It refers to the vulnerability of the Roma minority as a population group. It takes into account ostra-

¹⁹ *Moldovan et al. v. Romania*, 30 Nov. 2005, §§ 102-113 and 139-140.

²⁰ *Gergely v. Romania*, 26 Apr. 2007; *Kalanyos et al. v. Romania*, 26 Apr. 2007; *Tanase et al. v. Romania*, 26 May 2009.

²¹ Ostrava District Court, *Ferencikova v. Vitkovicka Hospital*, 11 Nov. 2005; European Roma Rights Centre (2007) *Submission to the United Nations Human Rights Committee Concerning Implementation of the International Covenant on Civil and Political Rights in the Czech Republic*, § IV.3.7, referring to a decision adopted by a court in Plzen in 2000.

²² *KH et al. v. Slovakia*, 28 Apr. 2009, §§ 44-58 and 65-68; *VC v. Slovakia*, 8 Nov. 2011, §§ 140-142, 145 and 152-154; *NB v. Slovakia*, 12 June 2012, §§ 95-98; *IG, MK and RH v. Slovakia*, 13 Nov. 2012, §§ 142-145.

²³ *RK v. Czech Republic*, 27 Nov. 2012.

cism by the Roma community as an aggravating factor of the lasting suffering caused by sterilisation and underlines that their inability to conceive children severely diminished the social position of women within Roma communities, causing them some mental distress. It concludes that, even though the medical staff bore no ill intent, their gross disregard for the applicants' "right to autonomy and choice as a patient" and their "human freedom and dignity" amounted to a substantive breach of Article 3.²⁴ With respect to Slovakia's procedural obligations under Article 3, the ECHR recalls the general principles elaborated in cases of police violence and hate crimes, albeit with a notable qualification. In relation to claims of medical negligence or malpractice, the positive duty of investigation and compensation does not automatically entail the availability of criminal remedies. In their stead, civil proceedings are appropriate where the medical personnel did not act in bad faith or with the intent to mistreat the applicant, as long as they ascertain the responsibility of the implicated doctors, award adequate damages to the victim and are publicised. In any event, both civil and criminal trials must meet "the requirement of promptness and reasonable expedition".²⁵ In the absence of bad faith on the part of the physicians or evidence that the hospital staff acted out of racist motives, the Court considered that an organised policy of sterilisation of Roma women without their informed consent could not be established (even though they were predominantly affected by such abuses) and refused to further investigate the applicants' claims under Article 14 of the Convention.²⁶

The ECHR applies the same proactive judicial developments to cases of unsanctioned private abuses, through the imposition of a positive obligation for the state to guarantee the respect of human rights by all members of society. The ECHR defined the positive duties of public authorities in the face of hate crimes in a case introduced by Šemso Šečić against Croatia. The applicant was attacked by a gang of skinheads and seriously injured, during a wave of violent incidents targeting Roma people in and around Zagreb. In light of the delinquent circumstances that surrounded the beating, the ECHR developed that the conjunction of Articles 1 and 3 of the Convention imposes on states

²⁴ *VC v. Slovakia*, req. No 18968/07, 8 Nov. 2011, §§ 106-119; *NB v. Slovakia*, 12 June 2012, §§ 74-80; *IG, MK and RH v. Slovakia*, 13 Nov. 2012, §§ 120-123 and 125.

²⁵ *VC v. Slovakia*, req. No 18968/07, 8 Nov. 2011, §§ 123-128; *NB v. Slovakia*, 12 June 2012, §§ 84-87; *IG, MK and RH v. Slovakia*, 13 Nov. 2012, §§ 129-133.

²⁶ *VC v. Slovakia*, 8 Nov. 2011, §§ 177-180; *NB v. Slovakia*, 12 June 2012, §§ 121-123; *IG, MK and RH v. Slovakia*, 13 Nov. 2012, §§ 165-167.

parties to adopt “measures designed to ensure that individuals within their jurisdiction are not subjected to ill-treatment, including ill-treatment administered by private individuals”. In addition, positive procedural obligations under Article 3 (whether read or not in conjunction with Article 14) do not only pertain to the penalisation of public abuses but also apply in the frame of private offences. The formal police enquiry into the assault mostly amounted to a perfunctory exercise, lingered for years, did not examine the racial dimension of the facts and never led to the identification of the culprits. As such, the Court judged that the Croatian authorities had violated the applicant’s rights under Article 3 and under Articles 3 and 14 combined of the Convention.²⁷

In later judgements concerning infringements of Articles 2 and 3 of the Convention, the ECHR restated its condemnation of racially biased police investigations into hate crimes and the failure to hold the culprits accountable for racially motivated crimes.²⁸ In this context, it considers that the discontinuation of investigations into the racist motivation of an assault and ‘underqualification’ of the attack as disorderly conduct violate Article 14 read in conjunction with Article 3 of the Convention, even when the hateful intent could not be proven beyond reasonable doubt.²⁹ In so doing, the Court oversteps the boundaries of prosecutorial discretion at the cost of imposing upon municipal authorities its own assessment of the facts of the case, gathered evidence and individual guilt. As underlined in a dissenting opinion, this runs afoul of the presumption of innocence and established principles of criminal law.³⁰ Finally, one must deplore the recent decision of the ECHR to condemn the inadequacy of police investigations into the verbal aggression and threatening of a Romani woman by armed members of a paramilitary formation as a breach of Article 8 of the Convention, rather than a violation of Articles 3 and 14 combined, on account of the alleged lack of severity of the abuse. It minimises the degrading nature of racist violence and it cannot be reconciled with the ruling that the absence of redress against racially motivated intimidation failed to “provide adequate protection to the applicant against *an attack on her integrity*” [I underline], in contravention to states’ positive obligations under Article

²⁷ Šećić v. Croatia, 31 May 2007, §§ 52-59 and 66-70.

²⁸ Angelova and Iliev v. Bulgaria, 26 July 2007, §§ 93-105 and 116; Koky et al. v. Slovakia, 12 June 2012, §§ 213-215 and 239-240; Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine, 20 Sept. 2012, § 41.

²⁹ Balázs v. Hungary, 20 Oct. 2015, §§ 58-76.

³⁰ Balázs v. Hungary, 20 Oct. 2015, J.F. Kjolbro, Dissenting Opinion, § 6.

8.³¹ Indeed, Article 3 of the Convention traditionally guarantees the respect of people's physical and psychological integrity while Article 8 defends their right to private and family life. A separate opinion correctly criticises the majority for refusing to examine the merits of the application under Articles 3 and 14. It also judiciously recalls that enhancing the open texture of the notion of private life in the Convention, by subsuming ethnic identity under the scope of a disposition designed to protect individual autonomy and secrecy in personal affairs, undermines legal certainty and the international rule of law.³²

In relation to the interaction between freedom of association and the protection of members of the Roma minority in Hungary, the ECHR judged that the dissolution of a paramilitary group did not violate Article 11 of the European Convention because its activities intimidated and harmed the Roma minority, even though no physical violence had been perpetrated. The Court did not consider that the application constituted an abuse of the right of petition under Article 17 of the Convention, since the dissolved association had been legally registered and did not aim for the destruction of protected rights or bear totalitarian ambitions. In contrast, its dissolution respected the conditions listed in Article 11 § 2 of the Convention. The organisation backed paramilitary demonstrations and rallies, where participants wore uniforms and insignias reminiscent of the Nazi movement responsible for the extermination of the Hungarian Roma minority, and specifically targeted Roma people and so-called 'gypsy criminality'. As such, its activities created anti-Roma social tensions and amounted to the intimidation of a particularly vulnerable minority group. The ECHR did not only ratify the decisions of the domestic courts, it further developed that the failure to disband the association could have been construed as an official legitimisation of the impending climate of violence.³³ On this basis, national authorities might be held liable for breaches of their international duty to protect minorities against discrimination and threats of abuses when they omit to take actions against racist groupings. In this light, a concurring opinion emphasised the relation between the facts of the case, the existence of an international obligation to penalise hate speech and the special protection that the Court offers to the Roma minority under

³¹ *RB v. Hungary*, req. No 64602/12, 12 Apr. 2016, § 91.

³² *RB v. Hungary*, Wojtyczek, Dissenting Opinion.

³³ *Vona v. Hungary*, 9 July 2013, §§ 33-39 and 63-72.

Article 14 of the European Convention.³⁴ However, the police benefits from a large margin of appreciation regarding operational choices about the maintenance of public security and the dispersal of paramilitary demonstrations.³⁵

In contrast, the ECHR dismissed a claim that government funded publications purportedly insulted the Roma minority in Turkey, as the publications as a whole did not intend to produce such a result but on the contrary to scientifically depict prejudicial public perceptions of the Roma community. The national courts had not exceeded their margin of appreciation in striking a balance between the rights to private life and freedom of expression, even if the vulnerability of Roma people justifies that special attention is given to allegations of discrimination and stereotyping.³⁶ By opposition, a dissenting judge relied on reports from international organisations documenting the overwhelming exposure of Roma to exclusion and discrimination in order to sustain that the government's support of the publications amounted to a breach of Article 8, and possibly of Articles 8 and 14 combined, of the Convention.³⁷

Fighting anti-Roma discrimination

Roma applicants have raised charges of unequal and discriminatory treatment in most instances brought in front of the ECHR. In addition to breaches of Articles 2 and 3 of the Convention, the ECHR has sanctioned patterns of discrimination in relation to the rights to a fair trial and punishment, education, recognition of marital arrangements and social security benefits and, finally, eligibility.

The discriminatory refusal to suspend the execution of a criminal sentence owing to the ethnic Roma origins of the perpetrator was sanctioned as a breach of Articles 6 § 1 and 14 of the Convention read in combination. The first instance judgement relied on the purported existence of a feeling of impunity among members of minority groups, for whom a suspended condemnation would not constitute an actual condemnation. The ECHR discarded the argu-

³⁴ *Vona v. Hungary*, 9 July 2013, P. Pinto de Albuquerque, Concurring Opinion.

³⁵ *RB v. Hungary*, 12 Apr. 2016, §§ 99-101.

³⁶ *Aksu v. Turkey*, 27 July 2010, (Grand Chamber), 15 Mar. 2012, §§ 74-76 and 88.

³⁷ *Aksu v. Turkey*, 27 July 2010, (Grand Chamber), 15 Mar. 2012 (Grand Chamber), A. Gyulumyan, Dissenting Opinion, §§ 8-10.

ments of the government according to which the litigious motivation targeted society as a whole and the ethnicity of the applicant only played a minimal role in the appreciation of the tribunal. Said tribunal had expressly mentioned her Roma origins from the start of its reasoning and connected the societal feeling of impunity to minority groups, to which she personally belonged. The thesis of an arbitrary difference of treatment in the enjoyment of the right to a fair trial was corroborated in that the prosecutor favoured a suspended sentence and decisive evidence for the defence had been rejected on purely formal grounds. Moreover, higher courts failed to address the serious misgivings raised about the discriminatory character of the ambiguous motives set forth in first instance. In the process, the ECHR underlies that the eradication of racism constitutes a primary goal for multicultural societies.³⁸

The ECHR addressed racial segregation in schooling, and the placement of Roma pupils in 'special' primary schools normally intended for children affected by learning disabilities, in a Grand Chamber judgement concerning a set of applications introduced against the Czech Republic in the so-called 'Ostrava' Case. Whereas the decision taken in first instance denied that the rights of the applicants had been violated, the Grand Chamber reversed this finding and condemned the government for a joint breach of Article 14 of the Convention and Article 2 of the First Protocol. In the process, it referred to related international obligations, including those arising under the Framework Convention for the Protection of National Minorities. In relation to proven differences of treatment, the burden of proof is shifted and the government must provide a justification for any departure from the principle of (formal) equality before the law. In addition, the utmost vulnerability of Roma people implies that "special consideration should be given to their needs and their different lifestyle both in the relevant regulatory framework and in reaching decisions in particular cases". In this light, the ECHR adopted a number of path-breaking conclusions. Outstandingly, it recognised the existence of a pattern of systemic racial discrimination, as distinct from individual instances or acts of discrimination, and characterised segregation as a form of discrimination. Whenever an apparently neutral norm or policy produces disproportionately prejudicial effects for people belonging to a given ethnicity, it constitutes an indirect form of discrimination against all members of that ethnic group even in the absence of discriminatory intent on the part

³⁸ *Paraskeva Todorova v. Bulgaria*, 25 Mar. 2010, §§ 10 and 40-46.

of the public authorities. In this respect, significant statistics represent a *prima facie* evidence of indirect discrimination and create a legal presumption in favour of the applicants. As a result, the ECHR denounced the state policy as a breach of the Convention without entering into the specifics of the individual cases in hand. Moreover, the crucial function and standing of the ban on racial discrimination imply that it protects a public interest and cannot be waived or renounced upon.³⁹ Subsequently, the ECHR has systematically condemned segregation policies in other member states, where they were placed in 'Roma-only' classes or schools, special classes in annexes of the main school buildings and schools for mentally disabled students.⁴⁰

The ECHR had to pronounce itself on the recognition of the validity of marriages celebrated according to traditional Roma rites in a case introduced against Spain. The ECHR judged that the refusal to grant a survivor's pension to a widow because the national authorities did not recognise the civil effects of Roma marriages amounted to a disproportionate difference in treatment in violation of Article 14 of the Convention read in conjunction with Article 1 of Protocol No 1, which protects the individual right to property and social benefits. Besides, it reproached to the domestic courts their failure to take due account of "the specificities of the Roma minority".⁴¹

Lastly, the ECHR found for the first time a violation of Article 1 of Protocol No 12 in relation to the ineligibility of members of minorities to positions in the tripartite presidency or the second chamber of the parliament at the federal level in Bosnia and Herzegovina. It judged that applicants' ineligibility to stand for election to the House of Peoples of Bosnia and Herzegovina violated Article 14 of the Convention taken in conjunction with Article 3 of Protocol No 1, while their ineligibility to stand for election to the Presidency of Bosnia and Herzegovina run counter to the requirements of Article 1 of Protocol No 12. The exclusion did not result directly from anti-Roma prejudices and similarly targeted Jews and other people not belonging to the three majority groups. The ECHR still judged that the challenged interdiction from standing for election was discriminatory, even though the disputed constitutional arrange-

³⁹ *DH et al. v. Czech Republic*, req. 7 Feb. 2006; [Grand Chamber], 13 Nov. 2007, §§ 177 and 181-209.

⁴⁰ *Sampanis et al. v. Greece*, 5 June 2008; *Orsus et al. v. Croatia* [Grand Chamber], 16 Mar. 2010; *Sampani et al. v. Greece*, 11 Dec. 2012; *Horvath and Kiss v. Hungary*, 29 Jan. 2013; *Lavida et al. v. Greece*, 28 May 2013.

⁴¹ *Muñoz Diaz v. Spain*, 8 Dec. 2009, §§ 50-70.

ments are an integral part of the 1995 Dayton Peace Agreement that put an end to the Yugoslav conflict. The Framework Agreement establishes a fragile balance between the warring factions and makes a distinction between, on one hand, the political rights of individuals who declare their affiliation to one of the three 'constituent peoples' (Serbs, Croats and Bosnians) and, on the other hand, those of members of ethnic minorities or persons who did not opt for any affiliation. The ECHR neglected the historical background and general context in which the Bosnian constitution was adopted.⁴² Several individual opinions criticised this oversight and the fact that, by sowing ideals totally divorced from the prevalent national reality in the country and the necessity to avoid the resurgence of an armed conflict in the region, the Court risks to harvest a new civil war and its accompanying cortege of atrocities and massacres.⁴³ One cannot fail to acknowledge the wisdom and sagacity of these reproaches. Whereas the activism of most other decisions relating to the proscription of discrimination is commendable, the ECHR might have been well advised to rely on a more traditional understanding of the margin of appreciation left to state authorities in such a sensitive context.

Conclusion

To sum up, the rights of individual members of Roma minorities are severely trampled upon on a daily basis in all European societies. The creation of an international legal framework protecting the fundamental freedoms and entitlements of individual and minority groups, at the level of the Council of Europe, permits to challenge these abuses from an external position shielded from the widespread adverse prejudices that permeate the municipal legislations and case law. While monitoring the respect of the relevant state obligations under the European Convention of Human Rights, the ECHR has relied on a set of innovative techniques and means of interpretation in order to bypass patterns of official complicity and impunity in front of domestic courts and tribunals. Its jurisprudence finally succeeded in giving a voice to the claims of a traditionally victimised community and it is leading to the gradual improvement of the national

⁴² *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* [Grand Chamber], 22 Dec. 2009, §§ 50-70.

⁴³ *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* [Grand Chamber], 22 Dec. 2009, G. Bonello, Dissenting Opinion; L. Mijović and K. Hajiyev, Partly Concurring and Partly Dissenting Opinion.

legal orders, especially in the spheres of the fight against violence and discrimination. As such, it constitutes the most effective avenue to right those societal wrongs and provide redress to the victims of systemic abuses.

Bibliography

Acton, T., N. Gheorghe (2001) *Citizens of the World and Nowhere: Minority Ethnic and Human Rights for Roma during the Last Hurrah of the Nation-State*. In: W. Guy (ed.), *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 54-70.

CERD, General Recommendation No 27 (57) on Discrimination against Roma, 16 Aug. 2000, UN Doc. CERD/A/55/18, §§ 12-16.

Council of Europe Committee of Ministers (1 February 2012) Declaration on the Rise of Anti-Gypsyism and Racist Violence against Roma in Europe.

Council of Europe Parliamentary Assembly, Recommendations Nos 563 (1969), 1203 (1993), 1557 (2002), 1633 (2003), 1924 (2010), 1941 (2010) and 2003 (2012); Resolutions 1740 (2010), 1760 (2010) and 1768 (2010).

Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Opinion on Slovakia*, ACFC/INF/OP/I (2001) 001, 22 Sep. 2002.

Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Opinion on Romania*, ACFC/INF/OP/I (2002) 001, 6 Apr. 2001.

Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Opinion on the United Kingdom*, ACFC/INF/OP/I (2002) 006, 30 Nov. 2001.

CSCE (29 June 1990) Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE.

European Roma Rights Centre (2007) Submission to the United Nations Human Rights Committee Concerning Implementation of the International Covenant on Civil and Political Rights in the Czech Republic.

Framework Convention for the Protection of National Minorities Advisory Committee, *Opinion on Slovakia*, ACFC/INF/OP/I (2001) 001, 22 September 2000; *Opinion on Romania*, ACFC/INF/OP/I (2002) 001, 6 April 2001; *Opinion on the United Kingdom*, ACFC/INF/OP/I (2002) 006, 30 November 2001.

Axelle Reiter (2016) Protection against Violence and Discrimination: The Case of Roma Victims in Member States of the Council of Europe

Gilbert, G. (2005) Article 6. In: M. Weller (ed.) *The Rights of Minorities in Europe: A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Oxford: Oxford University Press, pp. 177-191.

Ignatoiu-Sora, E. (2010) *La construction d'un régime juridique pour la protection des Roms*. Florence: European University Institute.

Lenarčič, J. (2013) *Implementation of the Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti within the OSCE Area: Renewed Commitments, Continued Challenges*. Warsaw: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights.

Ndiaye, B.W. (25 January 1996) *Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions*. UN Doc. E/CN.4/1996/4.

O'Nions, H. (2007) *Minority Rights Protection in International Law: The Roma of Europe*. Aldershot: Ashgate.

OSCE Permanent Council (27 November 2003) *Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti within the OSCE Area*. OSCE Doc. PC. DEC/566.

Ostrava District Court, *Ferencikova v. Vitkovicka Hospital*, 11 November 2005.

Pusca, A. (2012) *Eastern European Roma in the EU: Mobility, Discrimination, Solutions*. New York: International Debate Education Association.

Van der Stoel, M. (2000) *Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area*. The Hague: OSCE.

ECHR case law

Aksu v. Turkey, 27 July 2010. Application no. 4149/04 and 41029/04.

Anguelova v. Bulgaria, 13 Sep. 2002. Application no. 38361/97.

Assenov et al. v. Bulgaria, 28 Oct. 1998. Application No. 90/1997/874/1086.

Angelova and Iliev v. Bulgaria, 26 July 2007. Application no. 55523/00.

Balázs v. Hungary, 20 Oct. 2015. Application no. 27970/12.

Balogh v. Hungary, 20 Oct. 2004. Application no. 47940/99.

Bekos and Koutropoulos v. Greece, 13 Dec. 2005. Application no. 15250/02.

Cobzaru v. Romania, (No 2), 25 June 2013 and 26 July 2007. Application no. 48254/99.

DH et al. v. Czech Republic (Grand Chamber), 13 Nov. 2007. Application no. 57325/00.

Gergely v. Romania, 26 Apr. 2007. Application no. 57885/00.

Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine, 20 Sept. 2012. Application no. 387/03.

- Horvath and Kiss v. Hungary*, 29 Jan. 2013. Application no. 11146/11.
- IG, MK and RH v. Slovakia*, 13 Nov. 2012. Application no 15966/04.
- Kalanyos et al. v. Romania*, 26 Apr. 2007. Application no. 57884/00.
- KH et al. v. Slovakia*, 28 Apr. 2009. Application no 32881/04.
- Koky et al. v. Slovakia*, 12 June 2012. Application no. 13624/03.
- Lavida et al. v. Greece*, 28 May 2013. Application no. 7973/10.
- Moldovan et al. v. Romania*, 30 Nov. 2005. Applications no. 41138/98 and 64320/01.
- Mižigárová v. Slovakia*, 14 Dec. 2010. Application no. 74832/01.
- Muñoz Diaz v. Spain*, 8 Dec. 2009. Application no. 49151/07.
- Nachova et al. v. Bulgaria*, 26 Feb. 2004; [Grand Chamber], 6 July 2005. Application no. 43577/98 and 43579/98.
- NB v. Slovakia*, 12 June 2012. Application no 29518/10.
- Orsus et al. v. Croatia* (Grand Chamber), 16 Mar. 2010. Application no. 15766/03.
- Paraskeva Todorova v. Bulgaria*, 25 Mar. 2010. Application no. 37193/07.
- Petropoulou-Tsakiris v. Greece*, 6 Dec. 2007. Application no. 44803/04.
- RB v. Hungary*, 12 Apr. 2016. Application no. 64602/12.
- RK v. Czech Republic*, 27 Nov. 2012. Application no 7883/08.
- Sampani et al. v. Greece*, 11 Dec. 2012. Application no. 59608/09.
- Sampanis et al. v. Greece*, 5 June 2008. Application no. 32526/05.
- Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina* [Grand Chamber], 22 Dec. 2009. Application no. 27996/06 and 34836/06.
- Stoica v. Romania*, 4 Mar. 2008. Application no. 42722/02.
- Tanase et al. v. Romania*, 26 May 2009. Application no. 62954/00.
- VC v. Slovakia*, 8 Nov. 2011. Application no. 18968/07
- Velikova v. Bulgaria*, 18 May 2000. Application no. 41488/98
- VC v. Slovakia*, 8 Nov. 2011, Application no. 18968/07.
- Vona v. Hungary*, 3 July 2013. Application no. 35943/10.
- Šećić v. Croatia*, 31 May 2007. Application no. 40116/02

AXELLE REITER

Zaštita od nasilja i diskriminacije: slučaj romskih žrtava u zemljama članicama Saveta Evrope

Rad se fokusira na ključnu ulogu i doprinos Evropskog suda za ljudska prava u zaštiti prava Roma od sistemskog nasilja i diskriminacije. U radu se analizira podobnost pojedinačnih zahteva podnetih međunarodnim monitoring telima kao pravna strategija za rešavanje strukturalnih problema na nacionalnom nivou, poput rasprostranjenih napada na pripadnike ugroženih manjinskih grupa. U vezi sa tim, ukazano je da se ova strategija pokazala uspešnom u slučaju pripadnika romske populacije. Analiza pokazuje da su žalbe upućene Evropskom sudu za ljudska prava istovremeno pomogle u pružanju obećenja pojedinačnim žrtvama, ukazale na obrasce sistemskih kršenja ljudskih prava i u vezi sa njima nude rešenja za njihovo dalje sprečavanje, uz istovremeno efikasno podsticanje usvajanja zaštitnih mera na nacionalnom nivou i razvoj kompetencija međunarodnih mehanizama za nadzor. Kao takva, ova strategija predstavlja najefikasniji način da se isprave te društvene nepravde.

Ključne reči: sudska praksa, Evropski sud za ljudska prava, Romi, žrtve, nasilje, diskriminacija.

Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: dileme i izazovi u zaštiti žrtava

TEMIDA

2016, vol. 19, br. 1, str. 25-40

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1601025S

Originalni naučni rad

Primljeno: 15.2.2016.

Odobreno za štampu: 12.5.2016.

Potential of Criminological Research in Evaluation of Victim-focused Policy and Legislation in the Czech Republic

MICHAELA ŠTEFUNKOVÁ*

*F*or effective victim-focused legislation, evidence-based knowledge is essential, thus making criminological research of great importance. Victimization surveys represent a globally recognized type of criminological investigation. Although they are primarily focused on measuring the dark figure of crime, they can also provide a broad spectrum of information on victimization-related issues. The latest victimization survey was carried out in the Czech Republic by the Institute of Criminology and Social Prevention in 2013. Through face to face interviews, victimization was explored through eight selected offences in the period of 12 months prior the survey. The representative sample included 3000 respondents 15 years of age and older. The next round is planned for 2017. Since 2013, a new Act no. 45/2013 Coll., on Victims of Crime has come into effect in the Czech Republic. This paper will discuss how victimization surveys can enrich the knowledge on victimization-related issues and how they can help in the evaluation of criminal policy.

Key words: victimization, victim survey, criminology, Czech Republic, Act on Victims of Crime

Preface

Mainly thanks to the development of victimology, increased interest in the issue of victims of crime could be seen worldwide in recent years, including the shift of lawmakers' attention from offenders to those who have been

* Dr Michaela Štefunková is a researcher at the Institute for Criminology and Social Prevention in Prague, the Czech Republic. E-mail: mstefunkova@iksp.justice.cz.

harmed by criminal offence. Issues related to the improvement of the status of victims of crime represent a new and developing area also in the Czech criminal law.

Victim-focused legislation in the Czech Republic

In 2013 the new Act no. 45/2013 Coll., on Victims of Crime was adopted in the Czech Republic, coming into effect on 1 August 2013, which can be considered a milestone in the regulatory approach to victims of crime. This Act incorporates the relevant regulations of the European Union, namely Council Framework Decision 2001/220/JHA on the standing of victims in criminal proceedings¹ and Council Directive 2004/80/EC relating to compensation to crime victims², to which the Act itself refers. The Act should, however, also implement subsequent Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime,³ which replaced Council Framework Decision 2001/220/JHA. The main aim of the new Act was to improve the treatment of victims as well as their position in criminal proceedings. The Act introduced new victims' rights and new institutes to criminal proceedings; already existing rights were strengthened and expanded; and fragmented regulation of victims' compensation by state was improved and unified. The contents of the new law can be summarized as follows. The Act guarantees several rights to individuals who became victims of criminal offences. These comprise the right to receive professional help including psychological and social aid, legal assistance, the right to receive legal information or the right to undergo restorative programs to the extent and under the conditions laid down in this Act or other legislation. At the first contact the police have a

¹ Council Framework Decision no. 2001/220/JHA on the Standing of Victims in Criminal Proceedings. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001F0220>, page accessed 10.2.2016.

² Council Directive 2004/80/EC relating to compensation to victims of crime of 29 April 2004. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:261:0015:001:en:PDF>, page accessed 8.2.2016.

³ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime of 25 October 2012. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj>, page accessed 8.2.2016.

duty to provide the victim with information on his/her rights. According to the law the victim will receive other necessary information on the case from organizations providing aid to victims of crime and other subjects involved in the criminal proceedings. The victim always has to be informed in an understandable way, taking into account his/her age, mental and moral maturity and health, including mental health. In case of imminent danger, the victim has the right to police protection. The victim, also, has the right to the protection of privacy and to protection against secondary victimization. At any stage of the criminal proceedings the victim has the right to make a statement about the impact of the committed crime on his/her life (victim impact statement). Last, but not least, under the conditions laid down in this Act, the victim has the right to financial aid from the state. The lump-sum payment should help the victim to overcome a deteriorated social situation, if the damage caused by the crime has not been fully compensated otherwise. The Czech Code of Criminal Proceedings No. 141/1961 Coll. considers a person against whom the criminal offence was committed to be an "injured party"⁴. The legal definition of the word "victim" is new in the Czech legislation. A victim is an individual who was or could be bodily harmed or to whom property or non-material damage was caused by a criminal offence or the perpetrator has enriched himself at the victim's expense by a criminal offence. Any person, who feels to be a victim of crime, should be considered a victim, until it is proved otherwise or unless it is clearly an abuse of the victim status under this Act. Whether or not the perpetrator has been identified or convicted has no effect on the status of the victim. In addition, the Act defines a special category of particularly vulnerable victims, to whom it provides a higher level of protection. These are children, disabled persons and victims of particular offences such as human trafficking or sex offences. The next section of the Act is devoted to the regulation of organizations providing aid to victims of crime. Subjects that intend to provide aid to victims under this Act must be accredited by the Ministry of Justice for one or both services, which are (1) providing legal information and (2) restorative programs. Accredited organisations can apply for financial support from the state budget for these activities. Other services for victims are provided according to different laws.

⁴ Code of Criminal Proceedings (CCP) was also amended by the Act on Victims of Crime, mainly in relation to the application of procedural rights of the injured party in criminal proceedings. Moreover, for example, the institute of interim measures was introduced to the CCP (Section 88b to 88o CCP).

All subjects providing aid and services to crime victims can be found in a register operated by the Ministry of Justice that is accessible online. The register, also, includes contacts to probation and mediation services and attorneys who agree with providing legal aid to vulnerable victims at least to a limited extent for free.

Although the adoption of the Act specifically devoted to victims of crime is undoubtedly a very positive step, law on paper itself is not enough to change the situation. At the same time practical functionality of the new Act and its real benefit for victims has been criticized (Jelínek, Pelc, 2015; Kozák, 2015).

Experts (Jelínek, Pelc, 2015; Kozák, Jílovec, 2015) criticize mainly insufficient implementation of EU law and discrepancies with the Directive 2012/29/EU. For example, the regulation of the right to information has been seen as inconvenient. Victims have to receive all the information at the first contact with the police, which can cause a victim to be immediately overwhelmed with the bulk of information, much of which is unnecessary at the given moment. In practice, victims just sign several leafs of paper, without any special treatment and real impact. The duty to provide all the information at the first contact does not allow taking into account individual needs and actual psychological condition of the victim. Moreover, this regulation goes beyond the standards of the Directive 2012/29/EU which set in Article 4 right to receive information from the first contact with a competent authority. Training of law enforcement representatives is also insufficient; insensitive approach to victims by police and courts is often criticised as well (Kozák, 2015). Among other practical or terminological shortcomings (Jelínek, Pelc, 2015), it can be also mentioned that although the Act regulates victim support that should be provided by different parties, only a few attorneys are willing to provide legal aid for free; in addition, those who provide this service are disproportionately concentrated in a few major cities, while the rest of the Czech Republic is not sufficiently covered by the service; and the same applies to accredited victim support organizations (Kozák, 2015).

Evaluation of the new Act made by NGOs also pointed out to many practical shortcomings.⁵ We can conclude that although the Czech Act is formally perfect, it seems that it has not brought much of real benefit for crime victims, whose position should be improved according to legislator and thus it

⁵ See more at: www.strada.cz/projekty-a-granty#evaluace-zakona-o-obetech-a-zpracovani-navorhu-na-dilci-opatreni, page accessed 3.2.2016.

is questionable whether the aim of the Act has been met. These drawbacks should be eliminated by the proposed amendment to the Act; however some experts are also sceptical to this one (Kozák, Jílovec, 2016).

Obviously, there exist several discrepancies between the law on paper and its real practical implication. For effective victim-focused legislation, these discrepancies should be identified and solved. Law experts, NGOs or other stakeholders can provide us with, although very valuable, limited view to the problem. More comprehensive information is needed. What are the experiences, opinions, attitudes and needs of the target group of this legislation – victims of crime? Criminological research could be helpful in answering these questions.

Victimization surveys

The value of persons harmed by a crime as a source of information for criminological research has been known for some time. Information from victims plays an important role in the investigation of the dark figure of crime. Official crime statistics gathered by law enforcement agencies are burdened by a number of shortcomings. Crime victim surveys were primarily developed as a supplement to official statistical data for these reasons (Hough, Maxfield, 2007).

Victimization surveys are retrospective sample surveys focused on crime measurement that mostly gathers information from a large sample of randomly selected individuals or households. Respondents are requested to tell whether some of the specified crime had victimized them within a given reference period. Surveys usually use face-to-face interviews or are conducted by phone (Holomek et al., 2013). From the US, where this kind of research was carried out for the first time in 1960s, it very quickly spread to the rest of the world. Over time, especially in Europe, victimization surveys have started to focus on a wider range of crime-related issues (Van Dijk, 2015). Using standardized questionnaires, in addition to their primary objective – to explore the dark figure of crime, they are currently used to collect data on the reasons for the non-reporting of offences to the police, the perception of the work of law enforcement authorities, insecurity felt by potential or actual victims and preventive measures taken (Shapland, 1993). Some of them, also, contain pure

victimological components focused on the subjective feelings of the victims (Holomek et al., 2013).

Best known projects of this kind surely include the US National Crime Victim Survey (NCVS)⁶, the British Crime Survey (currently Crime Survey for England & Wales)⁷ and the International Crime Victimization Survey (ICVS)⁸. The objective of victimization surveys is, thus, to explore crime from the perspective of potential or actual victims. Information gathered from these surveys always reflects the subjective view of the respondents (Štefunková, 2013). Although public opinion on crime may not directly correspond with objective reality, victimization surveys help to understand the relationship between crime and its social context and the consequences of crime, while these connections cannot be deduced from official statistical data. If they are performed properly, these surveys can provide a wide range of information about crime and its trends. Victimization surveys are an important research technique for criminology and much can be learned by using this technique, which cannot be learned in any other way (Sparks et al., 1977: 223).

Victimization surveys in the Czech Republic

It is very positive that the tradition of victimization surveys also exists in the Czech Republic. The Czech Republic took part three times in the ICVS.⁹ For the first time it joined the second ICVS sweep as a part of the former Czechoslovakia in 1992. As independent states, the Czech and Slovak Republics participated in the third round of the ICVS – 1996/97 (Válková, 1997; Zveřík, 1998). The last ICVS survey was conducted in 2000 and compared to previous sweeps, this time the survey was restricted just to the capital – Prague (Martinková, 2002). To date, four other surveys – 2005 (Martinková, 2006), 2006 (Martinková, 2007), 2010 (Martinková, 2012) and 2013 (Martinková, 2015) were carried out on a national level by the Institute for Criminology and Social Prevention (IKSP). These surveys were based on ICVS methodology. On the

⁶ Available at: <http://www.bjs.gov/index.cfm?ty=dcdetail&iid=245>, page accessed 28.1.2016.

⁷ Available at: <http://www.crimesurvey.co.uk/> page accessed 28.1.2016.

⁸ Available at: <http://wp.unil.ch/icvs/>, page accessed 28.1.2016.

⁹ The ICVS survey has always been carried out by and under the supervision of the Institute of Criminology and Social Prevention (IKSP) in Prague.

one hand, this enables comparison with the previous surveys:¹⁰ on the other hand, nationally specific crime issues were omitted (see Štefunková, 2013; Štefunková, 2014). For ICVS project, priority is to obtain comparable data from different countries of the world and overcome the national and methodological differences. As an international comparative sample survey, it was designed to respond to the current problems, was inexpensive and enables comparison of data in space and time. ICVS still remains the main comparative empirical project in the field of crime prevention and criminal justice, with particular emphasis on the peoples' victimization experiences around the world. However victimization survey on national level can go beyond these ambitions, as for example British Crime Survey does.

As mentioned above, the last victimization survey was carried out in the Czech Republic in 2013. For comparability reasons research design remained the same as in 2010. Compared to previous rounds, the questionnaire was unfortunately very brief. The survey was conducted on a representative sample of 3000 individuals aged 15 and over. The sample was representative by age, region, education, gender and size of residence of the respondents. The data collection for the IKSP was conducted in September and October 2013 by an external agency using CAPI (Computer-Assisted Personal Interviewing). The reference period for eight offences (theft of a car, theft from a car, burglary to a dwelling, burglary to a cottage, robbery, theft of personal property, assault and threat by assault¹¹) was set to the period of 12 months prior the survey. Re-victimization within the reference period, reporting the incident to the police and the subjective feelings of the respondents' security were explored as well.

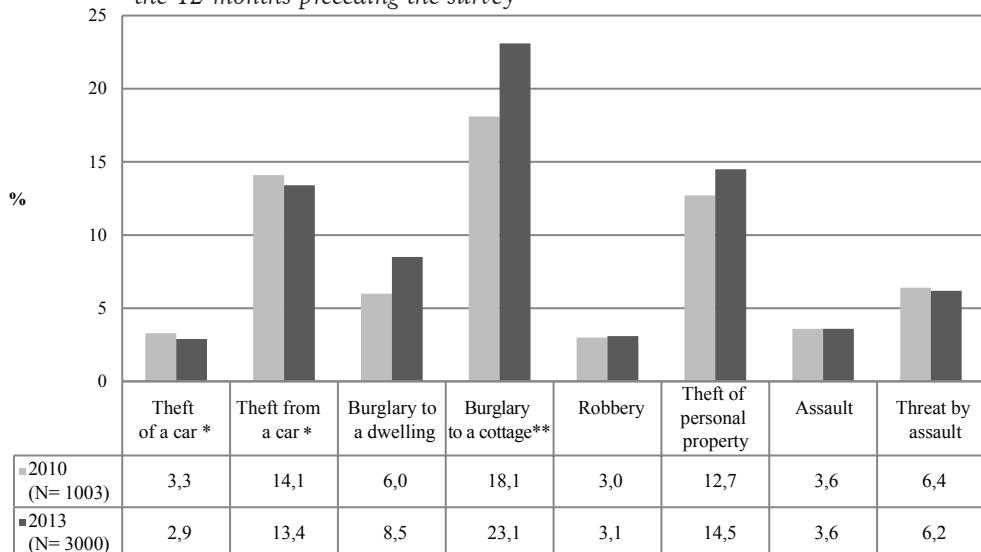
Due to the brevity, recent information from this data source is quite limited in some respect. Graph 1 summarizes the percentages of respondents victimized by selected offences in comparison with the previous survey carried out in 2010. Interviews were done face-to-face at the end of 2010 by the external agency. The nationally representative sample included 1003 respondents 15 years old and older.

¹⁰ Although some slight differences existed among surveys (e.g. sample size, the number of offences, length of the questionnaire, reference period, surveying mode, type of research-independent/omnibus).

¹¹ The first four offences were related to all members of the respondent's household (property offences), the other half was related only to respondent personally (personal offences).

The theft of a car, theft from a car and burglary to a cottage only relate to respondents who stated that during last year they themselves or members of their household were using a car or, respectively, owned or used a cottage or chalet. In 2010 two thirds of households (67%) used a car; in 2013 it was more than three quarters (77%). The proportion of cottage owners has increased as well: from one-fifth (20%) in 2010 to almost one-fourth of households (24%).

Graph 1: The shares of respondents who have been victimized by selected offences during the 12 months preceding the survey

* Only car owners/users 2010 (N= 674) 2013 (N= 2310)

** Only cottage owners/users 2010 (N= 199) 2013 (N=727)

The comparison of victimization prevalence showed that results of both surveys were quite similar. The most vulnerable group seems to be the users of recreational objects since almost one out of every five surveyed claimed victimization by burglary in 2010. In 2013 this number increased by 5%. In 2013 there was also an increase in the proportion of victimized respondents for burglary to a dwelling. In addition, among those who were victimized by burglary to a dwelling, there was a significant increase of those who were victimized by this offence more than once (Martinková, 2015). A decline was recorded for car thefts and thefts from cars.

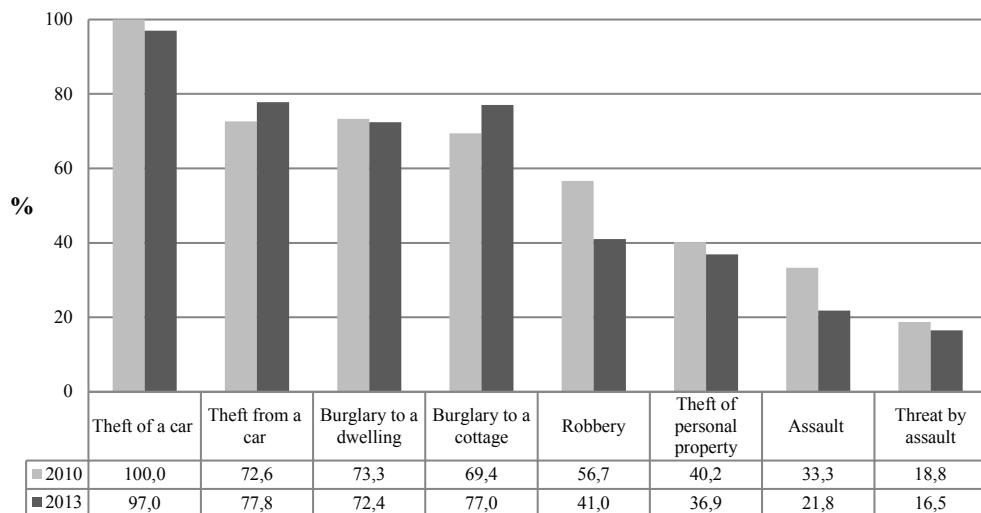
As regards offences which relate personally to respondents, theft was the most prevalent offence, with a 2% increase in 2013. Other offences remained

at almost the same level. No statistically significant differences were detected (Martinková, 2015). With regards to the victims' characteristics, it can be said with simplification that a typical victim of a personal offence is a young man (age group 18-29 years) with a primary education, living in a city with a population of 20 to 100,000 inhabitants. Conversely, older women (65+) with higher education are least likely to become victims of personal offences.

The research results are thus in line with the findings from abroad (see e.g. Sparks et al., 1977; Biles, 1988; Dignan, 2004; Holomek et al., 2013), which confirmed that the profile of the victims of violent crime is similar to that of a typical offender and refuted the myth that vulnerable old women are particularly becoming victims of violent crime.

The questionnaire also included the question on whether the respondent reported the last incident to the police. Results of both surveys are indicated in Graph 2.

Graph 2: *The shares of victimized respondents who reported an offence to the police¹²*

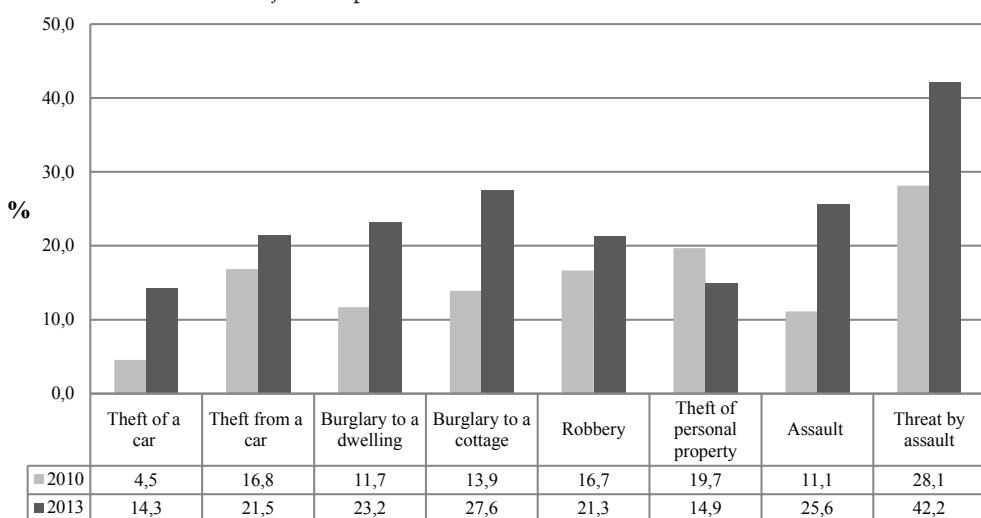
It is evident that respondents tend to report property offences more. All victimized respondents (except for two cases in 2013) reported car theft to the police and this proportion is also quite high for other property offences. It can be assumed that the main motivation for such a report is property insurance.

¹² In case of repeat victimization, the respondent referred to the last one. The results do not include missing answers and answers – “I do not know”.

Unfortunately, a question exploring the respondent's motivation was not part of the questionnaire. On the contrary, offences directly affecting a respondent personally usually stay unreported. Respondents most often reported being victims of a robbery, but in comparison with 2010 this share decreased by almost 16%. There is also a visible decline between both surveys for theft and assault; however, none of these differences were statistically significant (Martinková, 2015). When considering the level of crime latency, it is important, however, to bear in mind that incidents captured through the surveys do not have to necessarily fulfil the criteria of a specific criminal offence. Especially for physical assault and threat, these incidents could take place in a specific context and the respondent may not consider the situation to be serious enough to report it to the police. As stated above, the research results unfortunately do not allow for the analysis of the reasons and motivations of respondents.

The biggest difference between the results of the two surveys was observed for multiple victimization, as indicated in Graph 3. This finding could be considered quite alarming. Unfortunately, the survey data does not allow the exploration of the reasons of this change.

Graph 3: *The shares of respondents victimized by the same offence more than once within the reference period*

When we look at these results from wider international perspective and compare them with the results from ICVS based surveys carried out in recent years in different countries, it seems that, in structure of victimization preva-

lence, property offences are more dominant in the Czech Republic and this pattern differs from published results from other countries (Van Dijk, 2013). There are many possible reasons for these differences which would deserve separate paper. In this respect however, comparison with Slovak survey is more interesting. In Slovakia ICVS based survey on national level has been carried out regularly since 2007 (Holomek et al., 2013). Czech and Slovak Republic share common history and are still quite close to each other also in other characteristics. These similarities are probably reflected also in surveys results as indicates Table 1.¹³

Table 1: Selected results from Slovak victimization surveys: The shares of respondents who have been victimized by selected offences during the 12 months preceding the survey (2010); the shares of victimized respondents who reported an offence to the police (2009); the shares of respondents victimized by the same offence more than once (2010).

%	Theft of a car	Theft from a car	Burglary to a dwelling	Burglary to a cottage	Robbery	Theft of personal property	Assault
Victimized 2010	3.8	10.9	12.2	17	3.3	22.7	8.6
Police reporting 2009	76	70	47	68	41	45	29
Multiple victimization 2010	19.6	16.9	20.3	28.3	16.1	25.9	33.7

Source: (Holomek et al., 2013)

In Slovakia, property offences are also dominant. Compared to Czech Republic, respondents were more frequently victimized by assault. In police reporting also similar patterns are visible. Slovak respondents less often report car thefts and burglaries. Shares of those who were victimized repeatedly are more similar to Czech results from 2013 survey. This similarity can imply that the difference between the two Czech survey results is caused by other factors, rather than by the real increase in multiple-victimization (Holomek, 2013). Trend data of this indicator, including also previous Czech victimization surveys, support this hypothesis (Štefunková, 2015).

Despite their specific limits (Holomek et al., 2013), these results indicate that victim surveys represent a useful research tool that can provide information on victimization and its structure, including its latent part which would otherwise stay hidden. Thanks to the ICVS project these data can be analysed in wider international perspective. It is unfortunate that today we can rely

¹³ Comparison is based on published results from 2010 and 2009 (Holomek et al., 2013). Due to author's doubts about reliability of 2013 results, we did not use these for the comparison (see Holomek, 2013).

in this respect only on ICVS based national surveys and that unfortunately standardized comparative survey is not planned in the near future (Van Dijk et al., 2010; Van Dijk 2013; 2015). Thus, due to the methodological differences, these comparisons have to be considered with caution.

On the other hand national surveys can better address specific national criminological issues. Among others, victimization surveys seems to be good tool for assessing victim focused legislation e.g. monitoring implementation and application of binding EU legislation in this field such as Directive 2012/29/EU (Holomek, 2015; Van Dijk, 2015). Important indicators in assessing the effectiveness of victim focused legislation are victims' views and their satisfaction with the treatment by different actors involved in criminal proceedings. Actually, the Directive itself also requires provision of data on its application in Member States (Article 28) and victimization survey results can serve as valuable source of information in this respect.

Conclusions

Since 2013 the new Act on Victims of Crime has been effective in the Czech Republic, which should improve the victims' treatment and their position in criminal proceedings. Although special legislation focused on victims was highly appreciated, the practical benefit of this Act has been criticised from various sides. Objections of those who are applying/using the law in practice should definitely be taken into account. This will require some compromise, because the interests of law enforcement authorities and NGOs may sometimes be in contradiction.

At the same time we know almost nothing about the views of those to whom the Act is intended – victims of crimes. Victimization surveys revealed that substantial part of victims remains hidden to any organization dealing with this issue. Only less than a half of personal offences were reported to the police. This number is even more alarming if we take into account that a relatively large proportion of respondents has been victimized repeatedly. Unfortunately information on why these victims did not report the incident is missing. We also do not know, what are experiences of those who reported the incident; whether they were satisfied with the treatment by police; whether victims searched for other victim support; whether they found such a ser-

vices helpful or whether they are even aware of them and could reach them in place of their residence. Containing also latent cases, victimization surveys somehow distort the picture of typical victim. Along with particularly vulnerable victims, it would be very interesting to know what are experiences and needs of young men victimized by personal offences or those victimized by property crimes in the area of victim support. As these victims form probably the major part of the target group of the new legislation.

All these issues may be addressed by victimization survey. Currently a new victimization survey is being prepared by the Institute of Criminology and Social Prevention. This one should better exploit the research potential of this tool. Among other changes, the new survey should contain a module focused on victim support and the impact of the new law in practice. A subjective view of the population is very important in this respect, especially in the light of above mentioned critique. Overall awareness of identified and potential victims of their rights and options in criminal proceedings can indicate the fulfilment of legislation's aim.

Thanks to the previous rounds we could also explore whether new victim-focused legislation has had any effect on the level of victimization or the tendency to report incidents to the police. Through their views and experiences, respondents can also help in the assessment of the quality of the work of different subjects involved in criminal proceedings such as the police, probation and mediation services, judges, attorneys or victim support organizations. Above mentioned unintended effects and weaknesses can be proved and addressed or the new one identified that could not be visible from available sources until now. We believe that all this information can help in the evaluation of victim-focused policy and legislation. Findings can be used for future improvements of legislation and the better allocation of funds provided by the Ministry of Justice for victim support. Finally, victim support organizations can also benefit from this information. As they only have knowledge of their clients, who form only the tip of the iceberg, the views and needs of the real or potential victims gathered through the representative survey may help better target their interventions and services. We can thus hope that in the future our findings from the victimization survey will represent a positive example of how research findings can lead to the improvement of the criminal justice policy of the Czech Republic and victim

Michaela Štefunková (2016) Potential of Criminological Research in Evaluation of Victim-focused Policy and Legislation in the Czech Republic

support will not be only declared *de iure*, but will also *de facto* bring real benefit to those who was (or potentially could be) harmed by crime.

Bibliography

- Biles, D. (1988) Australian Victim Survey Methodology. In: Z. P. Separovic (ed.) *Victimology, International Action and Study of Victims*. Zagreb: University of Zagreb, pp. 115-123.
- Dignan, J. (2004) *Understanding Victims and Restorative Justice*. London: McGraw-Hill Education.
- Holomek, J., Košecka, D., Ritomsky, A., Štefunková, M. (2013) *Výskum obetí kriminality v Slovenskej republike*. Žilina: Eurokódex
- Holomek, J. (2013) Vývoj vybraných druhov kriminality na Slovensku. In: D. Košecká (ed.) *Obete kriminality. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Bratislava: PEVŠ, pp. 189-200.
- Holomek, J. (2015) Význam skúmanie kriminality pre zabezpečenie práv obetí trestných činov. In: P. Kuruc (ed.) *Obete kriminality a ich práva*. Žilina: Spoločnosť pre trestné právo a kriminológiu, pp. 54-62.
- Hough, M., Maxfield, M. (2007) *Surveying Crime in the 21st Century*. Devon: Willan Publishing.
- Jelínek, J., Pelc, V. (2015) Zákon o obětech trestných činů – jeho nedostatky a možnosti řešení. *Bulletin advokacie*, 11, pp. 19-23.
- Kozák, V. (2015) Nad praktickými nedostatky aplikace zákona o obětech. *Trestněprávní revue*, 9, pp. 209-211.
- Kozák, V., Jílovec, M. (2015) Nad praktickými nedostatky právní úpravy obětí trestných činů. In: S. Hoferková, T. Raszková (eds.). *III. kriminologické dny: Sborník z konference konané v Hradci Králové*. Gaudeamus: Univerzita Hradec Králové, pp. 242-252.
- Kozák, V., Jílovec, M. (2016) Nad plánovanou novelou zákona o obětech trestných činů. *Časopis pro právní vědu a praxi* (in print).
- Martinková, M. (2002) *Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000*. Praha: IKSP.
- Martinková, M. (2006) *Oběti některých kriminálních deliktů v České republice v roce 2004*. Praha: IKSP.
- Martinková, M. (2007) *Zkušenosti obyvatel České republiky s některými delikty- výsledky viktimologického výzkumu*. Praha: IKSP.

- Martinková, M. (2012) K současnému stavu poznání zasažení obyvatel České republiky kriminalitou. *Trestneprávní revue*, 4, pp. 88-93.
- Martinková, M. (2015) K problematice obětí kriminality v ČR – výsledky výzkumné sondy. *Kriminalistika*, 3, pp. 161-174.
- Shapland, J. (1993) Monitoring Victim Needs and Victim Programmes. In: A. Alvazzi del Frate, U. Zvekic, J. J. M. Van Dijk (eds.) *Understanding Crime, Experiences of Crime and Crime Control*, Rome: United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, publication No. 49, pp. 241-251.
- Sparks, R., Genn, H., Dood, D.J. (1977) *Surveying Victims*. London: Wiley.
- Štefunková, M. (2013) Čo nám môžu výskumy obětí prezradiť o kriminalite In: D. Košecká, (ed.) *Obete kriminality. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Bratislava: PEVŠ, pp. 210-218.
- Štefunková, M. (2014) Výzkumy obětí ako zdroj informací o kriminalite. In: R. Svatoš, J. Kříha (eds.) *II kriminologické dny: Sborník prispievok z vedeckej konference ČKS a VŠERS*. ČB: VŠERS, pp. 237-242.
- Štefunková M. (2015) Obete kriminality v Českej republike z perspektívy kriminologického výskumu. In: P. Kuruc (ed.) *Obete kriminality a ich práva*. Žilina: Spoločnosť pre trestné právo a kriminológiu, pp. 75-87.
- Válková, J. (1997) *Výzkum obětí trestného činu v České republice*. Praha: IKSP.
- Van Dijk, J., Mayhew, P., van Kesteren, J., Aebi, M., Linde, A. (2010) *Final Report on the Study on Crime Victimization*. Tilburg: Tilburg University.
- Van Dijk, J. (2015) The Case for Survey-Based Comparative Measures. *European Journal of Criminology*, 4, pp. 437-456.
- Zvekic, U. (1998) *Criminal Victimization in Countries in Transition*. UNICRI publication No. 61. Rome.

Internet sources

- Council Directive 2004/80/EC Relating to Compensation to Victims of Crime of 29 April 2004.. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:261:0015:0018:en:PDF>, page accessed 8.2.2016.
- Council Framework Decision no. 2001/220/JHA on the Standing of Victims in Criminal Proceedings. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001F0220>, page accessed 10.2.2016.

Michaela Štefunková (2016) Potential of Criminological Research in Evaluation of Victim-focused Policy and Legislation in the Czech Republic

Crime Survey for England & Wales, Office for National Statistics. Available at: <http://www.crimesurvey.co.uk/> page accessed 28.1.2016.

Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime of 25 October 2012. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj>, page accessed 8.2.2016.

International Crime Victim Survey (ICVS). Available at: <http://wp.unil.ch/icvs/>, page accessed 28.1.2016.

La Strada. Available at: [www.strada.cz/projekty-a-granty#evaluace-zakona-o-obetech-a-zpracovani-novahru-na-dilci-opatreni](http://www.strada.cz/projekty-a-granty#evaluace-zakona-obetech-a-zpracovani-novahru-na-dilci-opatreni), page accessed 3.2.2016.

National Crime Victimization Survey (NCVS), Bureau of Justice Statistics. Available at: www.bjs.gov/index.cfm?ty=dcdetail&iid=245, page accessed 28.1.2016.

Van Dijk, J. (2013) The International Crime Victims Survey 1988-2010: Latest Results and Prospects. <http://wp.unil.ch/icvs/category/uncategorized/>, page accessed 1.4.2016.

MICHAELA ŠTEFUNKOVÁ

Potencijal kriminoloških istraživanja u evaluaciji politike i zakonodavstva usmerenog ka žrtvama u Češkoj

Za razvijanje efektivnog zakonodavstva koje je usmereno na žrtve, saznanja zasnovana na empirijskim dokazima su od suštinskog značaja, čime su i kriminološka istraživanja od velike važnosti. Ankete o viktimizaciji predstavljaju globalno priznatu vrstu kriminoloških istraživanja. Iako su prvenstveno fokusirane na merenje tamne brojke kriminaliteta, one nam mogu dati širok spektar informacija o viktimizaciji ispitanika. Poslednju anketu o viktimizaciji u Češkoj realizovao je Institut za kriminologiju i socijalnu prevenciju tokom 2013. godine. Kroz intervjuje licem-u-lice ispitivano je iskustvo viktimizacije putem osam izabranih krivičnih dela u periodu od 12 meseci koji su prethodili istraživanju. Reprezentativan uzorak je uključio 3000 ispitanika uzrasta 15 godina i starije. Sledeća runda istraživanja je planirana za 2016. godinu. U Češkoj je 2013. godine stupio na snagu novi Zakon br. 45/2013 o žrtvama kriminaliteta. U ovom radu je analizirano kako ankete o viktimizaciji mogu proširiti znanje o problemima u vezi sa viktimizacijom i kako one mogu pomoći u evaluaciji kriminalne politike.

Ključne reči: viktimizacija, anketa o viktimizaciji, kriminologija, Češka, Zakon o žrtvama kriminaliteta.

Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: dileme i izazovi u zaštiti žrtava

TEMIDA

2016, vol. 19, br. 1, str. 41-62

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1601041S

Originalni naučni rad

Primljen: 18.2.2016.

Odobreno za štampu: 18.5.2016.

Medijska pokrivenost nasilničkog kriminaliteta u Republici Makedoniji

VESNA STEFANOVSKA*

Mediji su glavni izvor informacija o kriminalitetu i način na koji se prikazuje i oblikuje javna percepcija ovog fenomena. Pored prikazivanja izvršenog kriminaliteta i njegovog stanja, mediji su dužni da prikažu ne samo aktivnosti krivičnog pravosudnog sistema u okviru formalne društvene kontrole, već, još više, aktivnosti organizacija civilnog društva i Ombudsmana, kao dela neformalne društvene kontrole u borbi protiv kriminaliteta. U cilju proučavanja njihovog delovanja, postavljaju se pitanja: Kako mediji razumeju civilni sektor i njegovu ulogu, kako prenose njihov javni diskurs, koje informacije biraju da prenose, koga štite, koga marginalizuju i kakvu poruku šalju javnosti? Analiza navedenih pitanja zajedno sa analizom o aktuelnim krivičnim delima, od posebnog je značaja za utvrđivanje da li mediji daju realnu ili iskrivljenu sliku o kriminalitetu. U tom kontekstu, rad ima za cilj predstavljanje rezultata istraživanja medijskog prikaza nasilnog kriminalitet u Republici Makedoniji.

Ključne reči: mediji, kriminalitet, nasilje, nasilnički kriminalitet, Republika Makedonija.

Uvod

Mediji su glavni izvor informacija o kriminalitetu i način na koji se prikazuje i određuje položaj i javna percepcija ovog fenomena. U tom procesu, ključnu ulogu imaju mediji i njihova politika uređivanja, profesionalizam, ideološka ubeđenja novinara i korišćena retorika. Stoga su pisana reč i medijski diskurs o kriminalitetu važni za istraživanje, jer društvo i građani, preko medija treba

* Dr Vesna Stefanovska je docentkinja na Fakultetu za bezbednost Univerziteta „Sv. Kliment Ohridski“- Bitolj, Makedonija. E-mail: vstefanovska77@gmail.com.

da dobiju objektivnu, a ne iskrivljenu sliku o stanju kriminaliteta. U tom smislu, rezultati istraživanja pokazuju da mediji svojim informisanjem imaju moć da stvaraju sliku o kriminalitetu i o učiniocima, i da na taj način određuju granice i definisanje devijantnosti i kriminaliteta (Dowler, 2003; Reiner, 2007). Konkretno, način na koji se prikazuju određena krivična dela utiče na socijalnu konstrukciju i javni diskurs o njima (Chamberlain, 2013). Na primer, Faucher je istraživao na koji način se prikazuje nasilje mladih u tri kanadska dnevna lista i utvrdio da se taj oblik kriminaliteta, u poređenju sa drugim problemima u društvu, previše naglašava kao ozbiljan problem, dok se drugi problemi relativizuju (Canon, 2011: 12). Što se tiče slučajeva seksualnog nasilja, Dowler (2003) ističe da mediji koriste poseban okvir u kome se prikazuju slučajevi silovanja, koji određuje njihov izbor. U tom smislu, autori najčešće oblikuju priče u skladu sa već postojećim narativima o silovanju kao krivičnom delu i opisuju žrtve prema već postojećim definicijama o žrtvama silovanja. Što se tiče prikazivanja nasilja u porodici, prema Mayers-u vesti o kriminalnim događajima pojačavaju ideju i tezu da je nasilje rezultat individualne psihopatologije, tj. da to predstavlja slučaj izolovane patologije ili devijacije. Prema ovome, mediji ne povezuju nasilje u porodici sa dubokim društvenim korenima koji se odnose na patrijarhalnu dominaciju i kontrolu nad ženama (Mayers prema Adampa, 1999: 22). Jewkes (2004) slično tvrdi da je kriminalitet u medijima prikazan kao rezultat individualne patologije, a ignoriše se, ili se pogrešno predstavlja, kriminalitet moćnih (Jewkes, 2004: 24). Što se tiče prikazivanja učinilaca, Barak (2004) smatra da su prisutni procesi etiketiranja, stereotipa i kriminalizacije određenih grupa, uglavnom prema klasi, rasi i rodu (Barak prema Jewkes, 2004: 26).

Generalno, način i jezik kojima se zločin prikazuje u medijima, može izazvati moralnu paniku među čitaocima, odnosno preteranu reakciju, opštu brigu i uznemirenost zbog aktivnosti pojedinih društvenih grupa. Dakle, mediji se vide kao jedan od generatora moralne panike, koji ne samo da izazivaju paniku, nego i „panično“ reaguju i pišu o događajima i pitanjima koja se posmatraju kao socijalni problemi. Ta preterana reakcija zabrinjava i izaziva određene grupe u društvu da se posmatraju kako „narodni demoni“ (Folk Devils), termin koji je postavio Cohen 1960. godine. Iako je istraživanje moralne panike, koju je razvio Cohen, fokusirano na omladinske potkulture i njihova transgresivna ponašanja, Jewkes (2004) tvrdi da se moralna panika javlja kada mediji predstavljaju običan događaj kao neobičan (Marsh, Melville, 2011). Navedeni koncept je bio predmet istraživanja od strane više

autora u dva talasa, kao sto su: Jock Young, Stanly Cohen, Stuart Hall, Chas Critcher, Jefferson, John Clarke i Brian Robert (predstavnici prvog talasa) i Erich Goode, Ben-Yehuda, Kenneth Thompons i Sheldon Ungar (predstavnici drugog talasa) (Krinsky, 2013). Generalni zaključci su da mediji, kroz razgaraњe moralne panike, doprinose pogrešnoj percepciji o devijantima i utiču na povećanje socijalne reakcije i pojačavanje devijantnosti.

Pored prikazivanja izvršenog kriminaliteta i njegovog stanja, mediji kao agenti društvenog života su dužni da prikazuju ne samo aktivnosti krivično-pravnog sistema u okviru formalne društvene kontrole, već, još više, aktivnosti organizacija civilnog sektora i Ombudsmana, kao dela društvene kontrole u borbi protiv kriminaliteta. U tom delu, mediji imaju veoma važnu ulogu, ne samo u smislu izbora aktivnosti civilnog sektora koje su vredne za objavljanje, već i načina na koji se prikazuju i tumače te aktivnosti, tj. načina na koji se ostvaruju, ograničavaju i krše ljudska prava i slobode. Uprkos tome što su izveštaji civilnih organizacija i Ombudsmana (periodični, posebni, godišnji), koji se odnose na ostvarivanje ljudskih prava, opšti ili u određenim oblastima, najčešće transparentni i objavljuju se na njihovim veb portalima, Ombudsman ima zakonsku mogućnost, kada se utvrdi povreda ustavnih i zakonskih prava, da konkretni slučaj objavi u sredstvima javnog informisanja (Zakon za Naroden pravobranitel).¹ To znači da se preko saopštenja za javnost, pres konferencija ili drugih oblika komunikacije sa medijima, javnost može bliže upoznati sa kršenjem ljudskih prava do kojih dolazi kao rezultat kriminalnih i drugih kažnjivih aktivnosti. Dakle, mediji, kao četvrta vlast u državi (pored izvršne, zakonske i sudske vlasti), dužni su da prenose interes civilnog sektora i Ombudsmana, da informišu o određenim događajima i da podstiču kritičko razmišljanje i određene akcije. Pored informativne, obrazovne i zabavne funkcije, mediji obavljaju i društvenu funkciju. U tom delu mediji bi trebalo da budu oslobođeni političkih uticaja i pritisaka, pri čemu moraju širiti stavove građana i organizacija civilnog sektora. Zbog percepcija njihovog delovanja, pod uticajem medijskog diskursa, postavljaju se pitanja: Kako mediji razumeju civilni sektor i njegovu ulogu, kao i ulogu Ombudsmana u zaštiti osnovnih ljudskih sloboda i prava? Kako prenose njihov javni diskurs? Šta biraju da prenose? Koga štite, koga marginalizuju i kakvu poruku šalju javnosti?

Analiza navedenih pitanja, zajedno sa analizom o aktuelnim krivičnim delima (događaji koji su se dogodili neposredno pre njihovog objavljanja),

¹ Služben Vesnik na Republika Makedonija, br.60/2003, član 25/2.

o kaznenoj politici, o mestu i načinu izvršenja, o karakteristikama učinilaca i žrtava, kao i o načinu njihovog prikazivanja, od posebnog je značaja za utvrđivanje da li mediji daju realnu ili iskrivljenu sliku o kriminalitetu i kolika je ta nesrazmerna. Pod pretpostavkom da im veruju, građani očekuju od medija objektivno i nepristrasno prikazivanje kriminaliteta i svih pitanja koja proizlaze i koja su povezana sa njim. Upravo navedena pitanja i dileme podstakli su me, zbog njihovog prepostavljenog uticaja na individualne stavove i percepciju kriminaliteta, da analiziram ulogu medija u konstruisanju realnosti povezane sa kriminalitetom i u stvaranju njihovih dominatnih definicija.² U odnosu na različite vrste medija, karakteristika štampanih medija je u tome da su informacije u štampi fiksirane, integralno sačuvane i dostupne, pa se na taj način omogućava praćenje i proučavanje društvene komunikacije, i to u kontinuitetu za duži vremenski period. U okviru štampanih medija, dnevne novine imaju posebnu vrednost i zbog njihovog informativno-političkog karaktera i funkcije prenošenja dnevnih vesti sa političkih, kulturnih, ekonomskih, društvenih događaja, kao i stavova, razmišljanja i komentara o aktuelnim događajima, pa su sve češće predmet analize od strane naučne zajednice. Ove karakteristike su bile osnova za proučavanje kriminaliteta u štampanim dnevnim novinama u Republici Makedoniji.

Shodno tome, rad ima za cilj predstavljanje rezultata istraživanja medijskog prikazivanja nasilnog kriminalitet u Republici Makedoniji.

Metodološke napomene

Predmet istraživanja je nasilnički kriminalitet u Republici Makedoniji, koji je medijski prikazan u dva dnevna lista (*Dnevnik i Vest*) u periodu od 10. novembra 2014. godine do 10. februara 2015. godine. Cilj istraživanja bio je da odgovori na sledeća istraživačka pitanja: 1) Kako mediji predstavljaju i razumeju nasilje? 2) Koja ponašanja povezana sa nasilničkim kriminalitetom se naglašavaju, koja

² Istraživački projekat *Medijsko prikazivanje kriminaliteta u dnevnim novinama u Republici Makedoniji* realizovan je 2015. godine od strane Fakulteta za bezbednost u Skoplju. Kao rezultat dobijenih podataka i sprovedene kvantitativne i kvalitativne analize medijskih tekstova premljen je i objavljen istraživački izveštaj: Stefanovska, V. (2015) *Medijsko prikazivanje kriminaliteta u dnevnim novinama u Republici Makedoniji (Mediumskoto prikazuvanje na kriminalitet vo dnevnite vesnici vo Republika Makedonija)*, Fakultet za bezbednost, Skopje. Deo analize podataka koji se odnose na nasilni kriminalitet u ovom radu objavljeni su i u istraživačkom izveštaju.

isključuju, a koja relativizuju? 3) Koje su razlike i sličnosti u prikazivanju nasilničkog kriminaliteta u novinama koje su bile predmet istraživanja? i 4) Koje su implicitne (latentne) i eksplisitne poruke u prilozima namenjenim čitaocima?

Pokušali smo da odgovorimo na navedena pitanja kroz kvalitativnu analizu tekstova u dva dnevna lista, *Dnevnik* i *Vest*, a koji se odnose na nasilnički kriminalitet.³ Izbor pomenutih novina zasnovan je na sledećim kriterijumima: nacionalna pokrivenost, čitanost, distribucija i dužina objavljivanja. *Dnevnik* je prvi privatni štampani dnevni list u zemlji koji je počeo da se objavljuje u martu 1996. godine (prvi broj izašao 20. marta 1996. godine) i jedan je od najčitanijih listova u Makedoniji, sa prosečnim tiražom od 55000 primeraka. Prema trenutnoj politici uređivanja, smatra se da je blizak politici aktuelne vlasti u Republici Makedoniji. *Vest*, takođe, ima dugogodišnju tradiciju (prvi broj je objavljen 7. juna 2000. godine), veliki tiraž i široku čitalačku publiku. Prema politici uređivanja, koja je konstantna već 15 godina, s obzirom na to da se glavni i odgovorni urednik održao na istoj poziciji od samog osnivanja do kraja 2015. godine, smatra se neutralnim ili kritički orijentisanim prema aktuelnoj vlasti.

S obzirom na to kako se događaj prikazuje, napravljena je analiza dve vrste priloga: 1) prilozi o učinjenim nasilničkim kriminalnim delima i 2) izveštaji o konkretnim aktivnostima, reakcijama i komentarima civilnog sektora i Ombudsmana o određenim oblicima nasilja, pri čemu je napravljena dvostruka klasifikacija jedinice analize. Pored toga, za potrebe kvalitativne analize, pod određenim okolnostima koje se odnose na kriminalitet, definisane su određene kategorije i potkategorije: vrsta nasilničkog kriminaliteta, opis slučaja, način izvršenja, motiv učinioca, posledice krivičnog dela, karakteristike učinioca i žrtve, i uloga policije.

Rezultati i analiza

U nastavku su prikazani rezultati analize medijskih tekstova o nasilju u posmatranom periodu, koji su grupisani u skladu sa napred definisanim kategorijama.

³ U analizi smo izdvojili priloge o ubistvima, pokušajima ubistava i seksualnim deliktima.

Vrsta nasilničkog kriminaliteta i opisivanje dela

U novinama *Vest*, tokom tromesečnog perioda obuhvaćenog istraživanjem, objavljena su ukupno 44 priloga o nasilničkom kriminalitetu, što predstavlja trećinu prikazanog kriminaliteta (u periodu od tri meseca objavljena su ukupno 134 priloga o aktuelnim krivičnim delima, Stefanovska, 2015: 31). Od toga, najveći procenat priloga odnosi se na fizičke obračune (68,2% ili 30 slučajeva). 40% prikazanih fizičkih obračuna javlja se među mladima (ili između grupe učenika), isti procenat (40%) među odraslim učiniocima, dok je 15% fizičkih napada (pet slučajeva) učinjeno prema policijskim službenicima. Nešto manje od četvrtine slučajeva povezano je sa porodičnim nasiljem, od kojih je pet slučajeva bračnog nasilja, odnosno fizičkog napada na žene ili prema intimnom partneru, dok je u drugim slučajevima reč o pretnjama i nasilju dece nad roditeljima, najčešće zbog zavisnosti od droge ili od alkohola. Samo se u jednom slučaju dogodio fizički obračun među braćom. Ostala dela nasilnog kriminaliteta su: verbalne pretnje, vandalizam ili postavljanje eksplozivnih naprava na javnim mestima. Ova slika ukazuje na to da *Vest* ostavlja podjednak medijski prostor za nasilje među mladima, nasilje u porodici i fizičke napade na pojedince.

U *Dnevniku* je objavljeno 26 izveštaja o nasilničkim deliktima što predstavlja jednu sedminu ukupno objavljenih izveštaja o kriminalitetu u toku navedena tri meseca (Stefanovska, 2015: 31). To ukazuje da *Dnevnik*, u poređenju sa listom *Vest*, ostavlja manje medijskog prostora za nasilnički kriminalitet. Pri tome, oko 70% izveštaja informiše o tučama, tj. fizičkim obračunima, od kojih je najveći procenat među mladima. Takođe, za razliku od *Vesti*, *Dnevnik* više naglašava fizičke napade na policijske službenike. Što se tiče nasilja u porodici, na osnovu analize priloga se može zaključiti da su dvostruko manje objavljeni prilozi o krivičnim delima učinjenim u okviru porodice. U posmatranom periodu objavljena su četiri slučaja (u poređenju sa 10 u *Vesti*), od kojih se dva odnose na bračno ili vanbračno nasilje (u poređenju sa 7 u *Vesti*). Ovi podaci ukazuju na slab interes za informisanje javnosti o ovom fenomenu, odnosno za marginalizaciju žena kao ugroženih žrtava, uz istovremeno isticanje policijaca kao žrtava fizičkog napada. Konkretno, *Dnevnik* je objavio sedam, a *Vest* pet članaka koji se odnose na razne vrste fizičkog ili psihičkog nasilja nad policijcima. Procenat žrtava nasilja u porodici i žrtava među policijskim službenicima u listu *Vest* je 2:1, dok je u *Dnevniku* 1:2. To potvrđuje da su dva fe-

mena prisutna u stvarnosti, s tim što medijska realnost *Vesti* prikazuje porodično nasilje, dok je u *Dnevniku* fokus na viktimizaciji policajaca. Na taj način, mediji stvaraju hijerarhiju žrtava, jer daju prednost jednim u odnosu na druge žrtve i to prenose i na čitaoce.

Opis slučaja

Dnevne novine u svojim prilozima, zbog česte upotrebe noževa kod međusobnih obračuna i nanesenih ubodnih rana, najčešće objašnjavaju slučaj kao „krvavi incident“. Na pitanje kakvu retoriku mediji upotrebljavaju u naslovima sa ciljem da privuku pažnju čitalaca, ali i da u jednoj rečenici opišu događaj, analiza pokazuje značajne razlike između ova dva lista. Naime, *Vest* u više od trećine naslova stavљa akcenat na žrtve i njihovo stanje viktimiziranosti, pri čemu se koriste fraze poput „izboden nožem“, „ranjen nožem“, „povređeni u masovnoj tuči“, „pretučena žena iz Gostivara“ (u 34% slučajeva). Pri tome, u preko 90% analiziranih priloga naglašavaju da su povrede žrtava prouzrokovane nožem. To podrazumeva da je nošenje hladnog oružja česta pojava kod građana, pogotovo kod mlađih koji ga, u spontanom ili unapred planiranom fizičkom obračunu, upotrebljavaju protiv drugih lica. U polovini naslova članaka (23 slučaja), stavljaju se naglasak na ponašanje učinioца, koje je opisano rečima „pretukao“, „slomio joj nogu“, „pregazio je“, „pucao“, „napao“, „pretio da će ih ubiti“, „pretio nožem“, od čega se u šest slučajeva, takođe, naglašava da su napadi izvršeni nožem, kao i da se žrtvama pretilo nožem.

Za razliku od *Vesti*, u *Dnevniku* se u manje od trećine naslova navodi stanje žrtve kao „povređena“, „izbodena“, odnosno „napadnuta“ (u osam slučajeva), od kojih je u šest slučajeva naglašena povreda naneta nožem. Sa druge strane, u dvostruko većem broju naslova (u 63,3% članaka) kriminalizuje se učinilac opisivanjem njegove akcije kao „rasekao“, „pretukao“, „tukli“, „pretio“, „razbio“ i slično. Na taj način, *Dnevnik* u poređenju sa *Vesti*, naglašava devijantnost učinilaca i njihovu agresivnost i spremnost da primene nasilje nad drugima. Ovo izaziva određene stereotipe o učiniocima nasilnog kriminaliteta koji, ne birajući razloge, napadaju fizički integritet drugoga. Takođe, *Dnevnik* češće koristi reči: „krvavi incident“, „incident“, „nasilje“, „tuča“, „nasilje u porodici“, „ugrožavanje sigurnosti“, čime kvalifikuje događaj i utvrđuje medijske termine koji se sa lakoćom prihvataju i usvajaju od strane čitalaca.

Način izvršenja

Iz sadržaja tekstova u *Vesti* može se, generalno, utvrditi da se nasilje u medijima prikazuje na tri osnovna načina: 1) kao međusobna tuča između više osoba, kojoj su prethodile verbalne rasprave i svađe među učesnicima tuče koje eskaliraju u fizičke obračune, najčešće uz upotrebu noža; 2) kao upućivanje ozbiljnih pretnji određenim licima prema kojima postoji netrpeljivost i želja za osvetom, i to u vidu pretnje po život, slanja uvredljivih reči, postavljanja bombi, i 3) kao zloupotreba službenog položaja, odnosno primena fizičke sile u slučajevima nasilja u porodici u kojima postoji neravnoteža između učinilaca i žrtve, u kojim situacijama je žrtva pasivna i nemoćna da uzvratи na napade učinioca. Ovo ukazuje da verbalne rasprave često prelaze prag tolerancije, te završavaju telesnim povredama. Bez razlike da li je delo učinjeno u afektu, trenutno ili pod uticajem alkohola, na osnovu načina prikazivanja nasilnog kriminaliteta proizlazi da se učinioci i građani sve manje uzdržavaju od fizičkih napada, a povrede nožem postaju normalna pojava s obzirom na to da su žrtvama svakim drugim napadom nanešene ubodne rane. Kao i *Vest*, i *Dnevnik* pri opisivanju fizičkih napada koristi uspostavljenu terminologiju koju, u suštini, koristi policija u svojim dnevним izveštajima o svakodnevnim aktivnostima koje su povezane sa krivičnim gonjenjem i otkrivanjem učinilaca.

Dakle, mediji najčešće predstavljaju nasilje kao akt fizičkog napada kojim se nanose povrede na telu. Drugi oblici, poput psihičkog nasilja, vandalizma, kao i oni koji izazivaju osećaj straha i nesigurnosti, ne izazivaju interesovanje novinara, a time javnost nije u stanju da prepozna i da bude senzitivna na ove oblike psihičkog nasilja. Ovakvo prikazivanje nasilja potvrđuje tezu da „ako krvari, to prolazi“ ili pretpostavlja da se građanima može servirati ono što traže.

Motiv učinioca

Motiv učinioca se navodi u 20% medijskih tekstova. Naime, novinari koriste frazu „iz za sada nepoznatog razloga“ desilo se „to i to“. Motiv se navodi kada je fizički napad izvršen nad policijskim službenikom, a sve sa ciljem da opravda akciju službenika i da još više kriminalizuje akciju učinioca. Tako, u četiri od pet napada na policijske službenike (u jednom slučaju je kamenovano policijsko vozilo), u tekstovima je navedeno da je napad izvršen zbog toga što su policajci hteli da kazne učinioca: „pobunio se zbog kažnjavanja“, „odbio da se identifi-

kuje" i slično. Takođe, učinioци koji vrše napade na policijske službenike najčešće se prikazuju kao gnevni građani koji ili ne žele da slušaju naređenje saobraćajnih ili drugih kontrola, ili su prekršiocji javnog reda i mira pod uticajem alkohola, a svoje nasilničko ponašanje pokazuju i prema policijskim službenicima u situacijama kada oni žele da uspostave red. Na taj način, novine dvostruko osuđuju učinioca: 1) zbog toga što nije htio da posluša naređenje ili je napravio neki prekršaj, i 2) zato što je napao policijskog službenika. Sa druge strane, policijski službenici su prikazani kao nevine žrtve koje ne doprinose svojoj viktimizaciji.

Karakteristike učinioца

Analiza tekstova u *Vesti* o karakteristikama učinilaca, pokazala je da se u malom broju slučajeva učinioци opisuju u negativnoj konotaciji, odnosno dodaju im se određeni epiteti kao „napadači”, „bombaši”, „lobovi”, „izbeglica”, „mrtav pijan”, „opasna ličnost”, „nasilnici”. Sudeći prema retorici korišćenoj u celom tekstu, dobija se utisak da list *Vest* ne dodeljuje previše nekorektne epitetete učiniocima, odnosno, izbegava da ih stigmatizuje i svrstava u određenu grupu. U ovom delu analize posebnu pažnju zaslužuju učinioci porodičnog nasilja. Tako, u slučajevima nasilja nad roditeljima, reč je o učiniocu koji je zavisao od droge ili alkohola, koji zbog narušenog psihičkog stanja nastavlja sa nasiljem i prema članovima svoje porodice. Osim toga, u slučajima bračnog ili partner-skog nasilja, pretnje i fizički napadi na bivše partnerke ukazuju na slabost, zavisnost ili patološku ljubomoru kod učinilaca, koji ispoljavaju agresivno ponašanje prema onima koji su ih napustili. Postoji bitna razlika između *Dnevnika* i *Vesti* u opisivanju učinilaca i učestalosti upotrebe negativnih odlika. *Dnevnik* skoro sve učinioce imenuje kao napadače ili nasilnike. Prema broju korišćenih termina, *Dnevnik* je tri ili više puta opisivao učinioce stavljajući ih u negativnu konotaciju koja se lako prihvata u javnosti. Sa druge strane, *Vest* ih označava samo kao učinioce, bez etiketiranja u odnosu na način njihovog postupanja.

Karakteristike žrtve

Skoro svi članci u listu *Vest* ostavljaju određeni prostor u tekstu da bi naglasili povrede koje su nanete žrtvi, kao i ozbiljnost tih povreda. U oko 60% slučajeva naglašeno je da su žrtve prevezene ili su potražile medicinsku pomoć zbog ozbiljnosti povreda (koje su nanete nožem), dok je deo žrtava

zadržan na bolničkom lečenju. Priča često završava naglašavanjem da je žrtvi pružena hitna medicinska pomoć, čime se čitaocima ostavlja poruka da je žrtva dobila adekvatan tretman i da je bezbedna i zaštićena od dalje viktimizacije. U *Dnevniku*, u poređenju sa listom *Vest*, činjenica da je žrtvama ukazana medicinska pomoć u adekvatnoj zdravstvenoj ustanovi navedena je u dvostruko manje članaka (43%).

Uloga policije

Kad je u pitanju predstavljanje aktivnosti policije u konkretnim slučajevima, *Dnevnik* mnogo više sadrži takve informacije. Tačnije, oko 65% tekstova u *Dnevniku* sadrži informacije o ulozi policije, u poređenju sa listom *Vest*, gde je njihova zastupljenost oko 24%. Na pitanje koje se aktivnosti i mere naglašavaju, prema analizi sadržaja, može se utvrditi da je u *Vesti* najuobičajenija terminologija: „i dalje se traga“ za učiniocima ili da je policija „obavila uviđaj“, „izašla na teren“, „preduzima mere“, „ispituju se razlozi o tući“, „pronašla ga je“, „bio je pronađen“ i slično. To ukazuje na brzu reakciju policije, ali i njene uspešne akcije. Naglašavanje da će biti podnete adekvatne krivične prijave nije uobičajena retorika u listu *Vest*, koja je mnogo češća u *Dnevniku*, jer je u većem broju članaka navedeno da su podnete ili će biti podnete krivične prijave protiv učinilaca. Time *Dnevnik* želi da zatvori priču sa porukom da će učinioci odgovarati za učinjeno nasilje. Takođe, *Dnevnik* više naglašava da je učinilac priveden, uhapšen ili da mu je izrečena određena kazna, čime teži da informiše javnost da je policija efikasno obavila svoj posao. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da se na taj način poboljšava imidž/slika o policiji i da *Dnevnik*, za razliku od lista *Vest*, daje veći legitimitet i podršku policiji, a takav medijski duskurs prenosi i na građane.

Aktivnosti civilnog društva i Ombudsmana u borbi protiv kriminaliteta

Kao jedinice analize uzeti su svi članci u štampanim medijima koji su povezani sa određenim aktivnostima civilnog sektora i Ombudsmana u prevenciji i borbi protiv kriminaliteta. U ispitivanom periodu objavljeno je 15 članaka, od kojih je 13 objavljeno u listu *Vest*, a samo dva u *Dnevniku*.⁴ Sam odnos koji pri-

⁴ Nasilje nad ženama se uzalud prijavljuje (*Dnevnik*, 26. novembar, 2014, str. 6); Zbog tehničkog zastoja SOS telefoni čute pred porodičnim nasiljem (*Dnevnik*, 5. januar, 2015, str. 7); Devet ubi-

kazuje zastupljenost priloga, govori o različitom pristupu i prioritetima prilikom izbora dnevnih događaja u istraživanim listovima. Prema vrsti nasilja, prilozi se grupišu u pet kategorija: 1) nasilje nad ženama; 2) seksualno zlostavljanje dece; 3) nasilje među vršnjacima; 4) nasilje nad LGBT zajednicom i 5) govor mržnje.

a) Nasilje nad ženama

Nasilje nad ženama u medijima dobija određeno mesto iz dva značajna razloga. Jedan je Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama (25. novembar), kojim se svake godine, od strane civilnog sektora, obeležava borba za zaštitu žrtava nasilja u porodici, kada i počinje globalna kampanja pod motom „16 dana aktivizma“. Drugi razlog je veći broj ubistava žena, koja su uz nemirila ne samo institucije i organizacije civilnog društva, već i medije, i podstakla ih da govore o konkretnim slučajevima ubistava (ali i o drugim ubistvima izvršenim nad ženama u poslednjih nekoliko godina) u Republici Makedoniji. Taj broj je 16, i poslužio je za naziv kampanje „16 dana aktivizma za 16 žena ubijenih za šest godina“. Uzimajući u obzir aktivnosti civilnog sektora, mediji ističu ubistva žena koja se, često, javljaju kao posledica toleranije društva na lakše oblike nasilja koji, ukoliko se ne sprečavaju na vreme, mogu imati fatalne posledice. Kada je u pitanju nasilje nad ženama, dnevni listovi naglašavaju porodično nasilje i ističu odgovornost nadležnih institucija, jer „u većini ovih slučajeva već je bilo prijavljeno nasilje u porodici“, odnosno, prenose izjavu predstavnika civilnog društva da država ne pruža građanima nikakvu zaštitu od porodičnog nasilja, da sistem ne funkcioniše, ne radi SOS telefon objavljen na veb-strani Ministarstva rada i socijalne politike i nema dovoljan broj stručnjaka za nasilje u porodici u malom broju sigurnih kuća koje su formirane u cilju zaštite žrtava. Postoje zahtevi za otvaranjem specijalizovanih skloništa za žrtve nasilja, koje, u zavisnosti od vrste nasilja, treba da

stava porodičnog nasilja od maja do novembra (Vest, 13. novembar, 2014, str. 7); Svaka treća žena je žrtva nasilja (Vest, 25. novembar, 2014, str. 4); Posle slučajeva silovanih maloletnika, pojačana kontrola u popravnom domu u Velesu (Vest, 18. novembar, 2014, str. 7); Hepatit, šuga, silovanje i devetoro nepismene dece (Vest, 15. decembar, 2014, str. 2-3); Deca su najčešće žrtve nasilja u porodici (Vest, 20. novembar, 2014, str. 2); Deca uče da kažu „ne“ prestupništvu (Vest, 18. novembar, 2014, str. 2); Tražimo da bez straha idemo u školu (Vest, 2. decembar, 2014, str. 4-5); LGBT zajednica protestovala ispred tužilaštva, Vlada ustavom podstiče homofobiju (Vest, 23. januar, 2015, str. 6); LGBT zajednica je protestovala ispred državnog tužilaštva (Vest, 14. novembar, 2014, str. 6); Marš protiv govora mržnje i nasilja (Vest, 17. novembar, 2014, str. 7); LGBT zajednica lomila ispred tužilaštva (Vest, 21. novembar, 2014, str. 6); LGBT zajednica po četvrti put kod Zvрlevskog (Vest, 28. novembar, 2014, str. 6).

dobiju poseban tretman i zaštitu. Ističući da „žrtva prijavljuje nasilnika policiji“, šalje se poruka da se u slučajevima učestalijeg nasilja žrtva odlučuju da nasilje prijavi. Ali, zbog odsustva odgovarajuće reakcije, nasilje se i dalje nastavlja i završava sa još težim posledicama. Takođe, produžavanje viktimizacije ukazuje na to da se „lakši“ oblici porodičnog nasilja tolerišu ili nisu prepoznati od strane žrtava, ali i od strane institucija.

Prema izjavi jedne aktivistkinje,⁵ ukoliko se izuzme neophodan lekarski pregled za saniranje povreda na telu, policija se, iako se kritikuje, i dalje smatra prvostepenom kada treba odgovoriti na porodično nasilje, dok se socijalne službe u ovakvim slučajevima smatraju drugostepenima. Ovo ukazuje da za aktiviste za zaštitu ljudskih prava prijavljivanje učinioca (nasilnika) ima prednost u odnosu na obezbeđivanje socijalne i psihološke pomoći i zaštite žene kao žrtve. Prenošenjem izjave da „je u poslednje vreme povećan broj dece koja maltretiraju roditelje“ (*Dnevnik*, 5. januar, 2015, str. 7), mediji otvaraju i to pitanje, odnosno, ukazuju da se pod porodičnim nasiljem podrazumeva ne samo nasilje nad ženom i decom, nego i obrnuto, nasilje nad starijim roditeljima učinjeno od strane njihove dece. Na taj način, mediji razbijaju stereotipe o porodičnom nasilju i povećavaju svest kod građana o prisustvu ovog fenomena, koji se može tumačiti na više načina. Jedno od objašnjenja je da je nasilje nad roditeljima povećano po obimu, dok je drugo objašnjenje da su roditelji ohrabreni da prijavljuju svoju decu i ističu svoje probleme pred organizacijama civilnog društva. Takođe, iz analize sadržaja tog dela medijskih tekstova može se zaključiti da je manji broj aktivistkinja za ljudska prava („dvadeset žena i devojaka“) protestovalo da bi izrazile svoje nezadovoljstvo funkcionisanjem nadležnog ministarstva za zaštitu žena koje su žrtve nasilja. To potvrđuje da je zaštita žena žrtava nasilja predmet interesovanja malog broja organizacija civilnog društva specijalizovanih za ovu kategoriju žrtava.

Iz sprovedene analize sadržaja proizilazi da dnevni listovi prenose poruku civilnog sektora, ali na osnovu jezika koji koriste i poslatih poruka može se zaključiti da je povećanje broja žena žrtava nasilja sa fatalnim posledicama rezultat neadekvatne zaštite nadležnih institucija. Organizacije civilnog sektora su nemoćne da omoguće adekvatnu pomoć žrtvama pred nadležnim institucijama, odnosno, one postoje da alarmiraju, posmatraju i kritikuju. Kritika civilnog sektora u odnosu na pasivnost i odgovornost socijalnih službi i

⁵ „Ukoliko ima vidljivih povreda na telu, odmah je šaljemo na lekarski pregled, a sledeće je da se prijave u policiju i na kraju u centrima za socijalni rad“ (*Dnevnik*, 5. januar, 2015, str. 7).

policije, u suštini, potvrđuje njihovu nemoć da odgovore zahtevima povećanog broja žrtava i da omoguće adekvatnu psiho-socijalnu pomoć. Može se konstatovati da organizacije civilnog sektora u Republici Makedoniji još uvek nemaju komplementarnu ulogu u sistemu zaštite žrtava nasilja. Osim toga, zahtevi sa ciljem uklanjanja ili neutralizacije nasilnika kao uzroka nasilja, implicitno pokazuju da se žrtva ne vidi kao aktivna strana koja može biti deo tog rešenja, već kao strana koja nema moć i kojoj su potrebni pomoć i zaštita.

b) Seksualno nasilje nad decom

Kada je reč o informacijama o nasilju među mladima i aktivnostima civilnog sektora u vezi sa ovim problemom, u posmatranom periodu *Vest* odvaja određeni medijski prostor, dok *Dnevnik* ignoriše aktivnosti civilnog društva. Veoma je indikativna i značajna razlika između dva štampana lista u izboru priloga povezanih sa nasiljem vršnjaka i zloupotrebom dece. Kao primer mogu da se navedu slučajevi silovanja u Vaspitno-popravnom domu u Tetovu (VPD) sa sedištem u Velesu, kao i stanje i uslovi u njemu. Serijom od šest priloga, stanje u VPD-u i silovanje štićenika od strane drugih štićenika prikazuje se samo u listu *Vest*. Samim tim, *Vest* aktuelizuje problem u VPD i prenosi zabrinutost Ombudsmana i Državnog saveta za prevenciju maloletničkog prestupništva. Na osnovu analize sadržaja tekstova može se zaključiti da slučajevi seksualnog nasilja od strane samih štićenika nisu izolovani slučajevi sa kojima su upoznate nadležne institucije, kao i da je za deo njih pokrenut adekvatan sudski postupak. Reakcije Ombudsmana i Državnog saveta za preventiju maloletničkog prestupništva su rezultat određenih problema koji postoje ne samo u samom VPD, nego i u sudskim postupcima, dok se odgovornost prebacuje na nadležnu službu u domu. Izjava „u procesu su određene odgovornosti i određene promene kadrova“ ukazuje na zloupotrebu dece, ne samo od strane štićenika, već i institucija. Ukazivanjem na uslove u domu kao uzrok za takve zloupotrebe, relativizuje se i smanjuje odgovornost osoblja.

Aktueliziranjem ovog fenomena i stavljanjem naglaska na odgovornost kadrova, javnosti se prenosi sledeća poruka: deca koja su vaspitno zapuštena od strane primarne porodice tokom izvršenja institucionalne vaspitne mere nastavljaju sa svojim delinkventnim ponašanjem i u VPD. Dakle, VPD, umesto mesta za popravljanje, služi kao mesto kriminalnog delovanja, odnosno mesto gde se zloupotrebljavaju deca. To znači da se zapostavljanje i neade-

kvatno vaspitanje i briga nad decom prenosi sa primarne porodice u sekundarnu sredinu, odnosno u dom. Nebriga i nedostatak odgovarajuće kontrole kod dece izaziva osećaj da su prepuštena sama sebi i da „jača“ deca postaju zlostavljači, a „slabija“ zlostavljeni. Ova situacija stvara sliku da su jednom napuštena deca i dalje žrtve, a unutar VPD zlostavljanje je još nehumanije zbog toga što je svesno ili nehotično učinjeno od strane staratelja koji su dužni po zakonu da vaspitavaju i brinu o toj deci. Još jedna važna poruka je da deca koja žive i rade na ulici ostaju socijalno isključena i u domovima. Njihova marginalizacija se nastavlja i kod građana stvara percepciju beznađa i nepopravljivosti. Prethodno navedeno potvrđuje da je nezainteresovanost društva da postupa u najboljem interesu deteta i uvek kada je to potrebno prešla iz makro u mikro okruženje, odnosno, u sam VPD čija je osnovna funkcija da obezbedi pomoći i podršku ovoj deci. Ipak, *Vest* aktuelizovanjem pitanja o stanju dece u domovima, u stvari, podseća javnost na nezainteresovanost društva. Treća, veoma važna poruka je da je neprijavljinje seksualnog zlostavljanja dece u domovima sve ozbiljniji problem i samim tim dovodi do još većeg zlostavljanja.

c) Nasilje među vršnjacima

Nasilje među vršnjacima, sa ili bez etničke dimenzije, prisutno je u štampanim medijima, što se vidi u izboru nasilnih krivičnih dela koja se prikazuju i načinu njihovog prikazivanja. Mediji prikazuju „učešće u tuči“, „nasilje“, „telesne povrede“ i slična dela jedne grupe nad drugom grupom mlađih ili nad pojedincima. Fenomen nasilja među mlađima dobija sve veće razmere, o čemu govori i statistika policijskih organa. Upravo zbog povećanog osećanja nesigurnosti i straha od viktimizacije, koji su izazvani porastom nasilja, u opštini Tetovo⁶ je održan protest grupe učenika i njihovih porodica. Ovaj protest je medijski propraćen samo od strane lista *Vest*. Na osnovu prikazanih izjava učesnika protesta, može se zaključi da je u školama ugrožena bezbednost učenika, da je kod učenika prisutan strah, dok se odgovornost vidi na strani nadležnih službi u školi jer na vreme ne reaguju na nasilje u školama. Sukobi između učenika dobijaju etničku dimenziju, pri čemu se za „krivce“

⁶ Opština Tetovo se nalazi u severozapadnom delu Republike Makedonije i prema demografskom sastavu oko 30% su Makedonci, dok je 70% njih albanske nacionalnosti. Zbog opšte bezbednosno-političke klime koja vlada u Makedoniji, u Tetovu su prisutne međuetničke tenzije i određene konfliktne situacije među mlađima različitih nacionalnosti.

proglašavaju učenici albanske nacionalnosti. U prilog tome govori i izjava „tražimo izmeštanje makedonskih razreda u odgovarajući prostor“, koja ukazuje na narušeni suživot i netrpeljivost koja postoji među mladim ljudima različitih nacionalnosti, pri čemu se rešenje za ovakve situacije traži u njihovom razdvajanju umesto u pomirenju. Takođe, prenošenjem izjava učenika, poput „pružili su podršku i makedonski učenici iz drugih srednjih škola“ (*Vest*, 2. decembar, 2014, str. 4-5), potvrđuje se devijantnost učenika albanske nacionalnosti. Druga poruka koja se medijskim prikazom protesta šalje čitaocima povezana je sa ulogom same škole koja bi trebala da obezbedi sigurno okruženje za učenike. Direktor škole, zbog nemogućnosti da se nosi sa postojećim problemima, traži pomoć lokalne samouprave i nadležnog ministarstva. Činjenica da direktor ne može da ponudi konkretan odgovor na zahtev učenika i roditelja ukazuje na to da škola nema odgovarajuću politiku i programe rešavanja vršnjačkog nasilja. Usled toga, direktor škole, kao i učenici, traga za rešenjem van škole („nakon konsultacija sa njima moći će nešto konkretnije da se kaže, kakvu ćemo alternativu naći za zahteve roditelja i učenika“, *Vest*, 2. decembar, 2014, str. 5), što ukazuje na to da podržava proces razdvajanja, umesto pomirenja i mirnog rešavanja nastalog sukoba. Na taj način, umesto da reši, škola produblijuje jaz između mlađih ljudi različite nacionalnosti.

Na osnovu analize sadržaja može se konstatovati da list *Vest* prikazuje nezadovoljstvo Makedonaca koje se manifestuje kroz proteste, odnosno, prikazuje makedonske učenike u Tetovu kao ugroženu grupu, a albanske učenike kao napadače koji izazivaju strah i nesigurnost među mladim Makedoncima. Pisanjem o protestima i zahtevima učenika i roditelja, list *Vest* šalje poruku da ne postoji spremnost za dijalog u cilju prevazilaženja problema, kao i da se traži javna osuda i poziva na odgovornost. Ovakav način prikazivanja događaja stigmatizuje albanske učenike, a makedonske prikazuje kao ranjivu grupu koja nije spremna na dijalog i aktivno učešće u rešavanju problema. Druga poruka koja se šalje makedonskim čitaocima je da tetovska gimnazija, na čelu sa direktorom albanske nacionalnosti, nema dovoljno kapaciteta da se bavi postojećim problemima, što se ogleda u traženju pomoći od institucija koje imaju veću moć odlučivanja. Sa druge strane, zahtev za dodatnom pomoći potvrđuje potrebu za sistematačnijim pristupom u rešavanju problema i za posvećivanjem veće pažnje učenicima, bez obzira na njihovu nacionalnost.

d) Nasilje nad lezbejkama, gejevima, biseksualnim i transrodnim osobama (LGBT populacijom)

Na osnovu prikazanih informacija o nasilju nad pripadnicima LGBT populacije, može se konstatovati da postoji institucionalna tišina i odsustvo osude ovog oblika nasilja. Time se javnosti šalje poruka da je nasilje nad pripadnicima LGBT populacije nekažnjivo, da se toleriše od strane nadležnih institucija, kao i da se pripadnicima LGBT populacije ne priznaje status žrtve. Pored toga, naglašavanjem da nadležne institucije ne rešavaju slučajeve nasilja nad pripadnicima LGBT populacije u zakonski predviđenim rokovima, javnosti se šalje poruka da se ovim osobama krši osnovno pravo na fer suđenje. Sa druge strane, pretpostavlja se da se u novinskim tekstovima upotrebljava skraćenica LGBT sa namerom da se izbegnu puni nazivi lica drugačijeg seksualnog opredeljenja i rodnog identiteta, a koji u makedonskom društvu, kod određenih grupa građana, izazivaju negativne reakcije i osećanja. LGBT zajednica u Makedoniji ima svoje pristalice, kako među predstvincima civilnog sektora i organizacija za zaštitu ljudskih sloboda i prava, tako i među predstvincima ambasada mnogih evropskih zemalja. Ipak, još uvek nedostaje razumevanje kod šireg građanskog društva u Makedoniji, zbog čega mediji pozivaju predstavnike vlasti u državi, koji su direktno odgovorni za kreiranje adekvatne politike u odnosu na LGBT zajednicu, da osude govor mržnje. Pored toga, kontinuitet u praćenju i informisanju o protestima nacionalne mreže LGBT zajednice ukazuje na konstantnost i doslednost lista *Vest*, kao i njegovu ulogu u razbijanju predrasuda o pripadnicima LGBT populacije kod građana. Prenosnjem poruka organizacija civilnog društva list *Vest* teži da razbije predrasude javnosti i dovede do boljeg razumevanja pripadnika LGBT populacije. U isto vreme, list *Vest* želi da informiše javnost o tome da se prema pripadnicima LGBT populacije primenjuje nasilje pred kojim ne smemo ostati slepi i nemi, kao što se trenutno dešava da se ono prečutkuje ili podržava od strane nekih građana, određenih medija i socijalnih mreža, umesto da se osuđuje. List *Vest* pokušava da bude posrednik preko kojeg će interesi LGBT zajednice dopreti do šire javnosti i, samim tim, teži da autentično prenese njihovu poruku. Za razliku od lista *Vest*, *Dnevnik* izbegava tu problematiku i isključuje je iz svog medijskog diskursa. To znači da, u posmatranom periodu, viktimizacija pripadnika LGBT populacije za list *Dnevnik* nema bitan značaj.

e) Govor mržnje

Objavljinjem informacija o održavanju protestnog marša protiv govora mržnje, mediji prenose poruku građanima da je taj fenomen prisutan u društvu. Prenošenjem izjave „prema svima onima koji svojim karakteristikama... nisu po volji vladajućoj strukturi“ (*Vest*, 17. novembar 2014, str. 7), list *Vest*, implicitno, ukazuje da se govor mržnje širi i toleriše, kao i da postoji nesporazum između jednog dela organizacija civilnog sektora i vladajuće političke strukture u Republici Makedoniji. Takođe, pomenuti tekst ukazuje da mržnja prema onima koji su drugaćiji dominira u makedonskom društvu. Svojim izveštavanjem o tome list *Vest* je doprineo da se probudi svest javnosti o tom fenomenu, ali i o njegovom podsticanju i nekažnjavanju. „Prečutkivanje“ lista *Dnevnik*, sa druge strane, ukazuje na relativizovanje ovog problema, jer isključuje mogućnost da se čitaoci ovog lista upoznaju i informišu o „obavezi svake vlade na odgovornost za ono što je uradila da bi obeshrabrla netoleranciju, praksu govora mržnje i nasilja protiv različitih“ (*Vest*, 17. novembar, 2014, str. 7).

Zaključak

Nasilje je često prisutna pojava u dnevnim novinama. Prikazuje se kao međusobna tuča između dva ili više lica koja završava povredama i ubodnim ranama nanetim nožem. U većini slučajeva, nasilju je prethodila verbalna rasprava između učinilaca i žrtava koja je kasnije eskalirala, dok je u drugim slučajevima upotreba noža i/ili primena nasilja, planirana. Iz analize prikazivanja nasilnog kriminaliteta u dva dnevna lista u Makedoniji proizlazi da se učinci i građani sve manje uzdržavaju od fizičkih napada, a povrede nožem kao da postaju normalna pojava, s obzirom na to da mediji izveštavaju da su u svakom drugom napadu žrtvama nanete ubodne rane. Takođe, povećano nasilje među mladim ljudima ukazuje na povećanu netrpeljivost i netoleranciju, što je posebno vidljivo kod porasta nasilja u školama. Izborom da se izveštava o nasilnim delima koja su rezultirali teškim telesnim povredama, želi se istaći ozbiljnost posledica, kao i agresivnost učinilaca i njihova spremnost da napadnu tuđe telo. Sa druge strane, ovo potvrđuje da deo građana sa sobom nosi hladno oružje spremno za upotrebu. Priča o nasilnom kriminalitetu u medijima završava se informacijom o pruženoj medicinskoj pomoći žrtvi i o

preduzetim merama od strane policije. Poređenjem istraživanih štampanih medija utvrđeno je da list *Vest* više naglašava aspekt žrtve, dok *Dnevnik* naglašava aspekt policije. Iz ovoga proizilazi da *Dnevnik* daje veći doprinos održavanju dobrog imidža policije, dok *Vest* veću podršku daje žrtvi.

Što se tiče izvora informacija, analiza je pokazala da dominiraju policijski izvori. To znači da su prezentovani podaci dobijeni od strane policije, a, u odnosu na sadržaj teksta, da novinari koriste sličnu retoriku i konvencionalni oblik prenošenja informacija kao i sami policijski izvori. Stoga, novinarima koji prate i izveštavaju o ovoj materiji nedostaje, pre svega, kriminološko i kriminalističko znanje koje će podstići dodatna istraživanja povezana sa nasilnim događajima, kao i izlazak na lice mesta sa ciljem da se događaj objasni iz različitih uglova i što objektivnije prikaže javnosti. Tako će se spriječiti da aktuelne medijske konstrukcije o nasilnom kriminalitetu i njegovoj kontroli budu samo proizvod uspostavljenog dogovora između određenog lista i policije, kao moćnog izvora informacija.

Aktivnosti i stavovi civilnog sektora i Ombudsmana o određenim situacijama u vezi sa kriminalitetom imaju mali, ili uopšte nemaju, medijski prostor u listu *Dnevnik*. Primera radi, *Dnevnik* ne objavljuje podatke o aktivnostima civilnog sektora protiv nasilja nad pripadnicima LGBT populacije, protiv nasilja u školama, nasilja nad decom, kao i protiv seksualnog zlostavljanja u vaspitno-popravnim domovima. Time što *Dnevnik* daje minimalni medijski prostor civilnom sektoru, umanjuje se njegov značaj, njegov glas se guši i ne prenosi se javnosti. To potvrđuje da *Dnevnik* ne posvećuje dovoljno pažnje aktivnostima civilnog sektora, kao i da su one drugorazrednog značaja. Tako, vezano za zaštitu dece smeštene u domovima, *Dnevnik*, time što onemogućava svojim čitaocima da se upoznaju sa postojećim problemima dece u domovima, relativizuje njihovo zlostavljanje, ignoriše reakcije Ombudsmana i time produžava proces marginalizacije ove dece. Takođe, nedovoljno prikazivanje ovih krivičnih dela predstavlja selektivno informisanje javnosti, kao i minimiziranje odgovornosti službenika u domovima. List sa velikim tiražom i brojnom čitalačkom publikom trebalo bi da pokazuje veću zainteresovanost za situacije u vezi sa zloupotrebom i kršenjem dečjih prava. Ukoliko ne prenosi izjave i pozive Ombudsmana i predstavnika civilnog sektora, gubi se njegova zaštitna i preventivna funkcija u borbi protiv kriminaliteta. Nasuprot tome, list *Vest* obezbeđuje više medijskog prostora aktivnostima civilnog društva, i u kreira-

nju slike o kriminalitetu ostavlja prostor da se čuje građanski diskurs, odnosno prenosi reakcije nezadovoljnih i marginalizovanih građana.

Literatura

Adampa, V. (1999) *Reporting of a Violent Crime in Three Newspaper Articles-The Representation of the Female Victim and the Male Perpetrator and Their Actions: A Critical News Analysis*. Working paper No. 108, Lancaster University: Department of Linguistics and Modern English Language, Centre for Language in Social Life.

Cannon, M. (2011) *Deviant Youth in the News: A Critical Discourse Analysis of Media and Participant Social Constructions of a Contemporary Moral Panic*. Manchester: Metropolitan University.

Chamberlain, J. M. (2013) *Understanding Criminological Research*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Dowler, K. (2003) Media Consumption and Public Attitude Toward Crime and Justice: The Relationship between Fear of Crime, Punitive Attitudes and Perceived Police Effectiveness. *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 2, str. 109-126.

Jewkes, Y. (2004) *Media and Crime*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Krinsky, C. (2013) Introduction: The Moral Panic Concept. U: C. Krinsky (ur.) *The Ashgate Research Companion to Moral Panics*. Abingdon: Routledge, Taylor & Francis Group, str. 1-14.

Reiner, R. (2007) Media Made Criminality: The Representation of Crime in the Mass Media. U: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (ur.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press, str. 302 – 337.

Stefanovska, V. (2015) *Mediumskoto prikazuvanje na kriminalitetot vo dnevnite vesnici vo Republika Makedonija*. Skopje: Fakultet za bezbednost.

Zakon za naroden pravobranitel, Služben Vesnik na Republika Makedonija, br. 60/2003.

Novinski članci

Deca su najčešće žrtve nasilja u porodici (Децата најчесто се жртви на насиљство во семејството) (2014, 20. novembar) *Vest*, str. 2.

Deca uče da kažu „ne“ prestupništву (Деца учат да му кажат „не“ на престапништвото) (2014, 18. novembar) *Vest*, str. 2.

Devet ubistava porodičnog nasilja od maja do novembra (Девет убиства од семејно насиљство од мај до ноември) (2014, 13. novembar) *Vest*, str. 7.

Hepatit, šuga, silovanje i devetoro nepismene dece (Хепатит, шуга, силување и девет неписмени деца) (2014, 15. decembar) *Vest*, str. 2-3.

LGBT zajednica je protestovala ispred državnog tužilaštva (ЛГБТи заедницата протестираше пред државното Обвинителството) (2014, 14. novembar) *Vest*, str. 6.

LGBT zajednica lomila ispred tužilaštva (ЛГБТ лугето кршea пред Обвинителството) (2014, 21. novembar) *Vest*, str. 6.

LGBT zajednica po četvrti put kod Zvrevskog (ЛГБТ по четврти пат кај Зврлески) (2014, 28. novembar) *Vest*, str. 6.

Marš protiv govora mržnje i nasilja (Марш против говорот на омраза и на насиљството) (2014, 17. novembar) *Vest*, str. 7.

Nasilje nad ženama se uzalud prijavljuje (Насилството врз жените залудно се пријавува) (2014, 26. novembar) *Dnevnik*, str. 6.

Posle slučajeva silovanih maloletnika, pojačana kontrola u popravnom domu u Velesu (Зајакната контрола во поравниот дом во Велес) (2014, 18. novembar) *Vest*, str. 7.

Svaka treća žena je žrtva nasilja (Секоја трета жена е жртва на насиљство) (2014, 25. novembar) *Vest*, str. 4.

Tražimo da bez straha idemo u školu (Бараме без ставр да одиме ве школо) (2014, 2. decembar) *Vest*, str. 2-5.

Vlada ustavom podstiče homofobiјu (Владата со Устав поттикнува хомофобија) (2015, 23. januar) *Vest*, str. 6.

Zbog tehničkog zastoja SOS telefoni čute pred porodičnim nasiljem (СОС телефоните молчат пред семејното насиљство) (2015, 5. januar) *Dnevnik*, стр. 7.

Internet izvori

Marsh, I., Melville, G. (2011) Moral Panics and the British media: A Look at Some Contemporary "Folk Devils". *Internet Journal of Criminology*, str. 1-21. Dostupno na: http://www.internetjournalofcriminology.com/marsh_melville_moral_panics_and_the_british_media_march_2011.pdf, stranici pristupljeno 25.3.2016.

VESNA STEFANOVSKA

Media Coverage of the Violent Crime in the Republic of Macedonia

Media is the main source of information about crime and the way it is displayed determines the position and public perception of this phenomenon. In addition to showing the commission of crime and its state, media are obliged to cover not only the activities of the criminal justice system within the framework of formal social control, but even more, the activities of civil society organizations and the Ombudsman as part of informal social control in combatting against crime. Because of the perception of their action, the questions that arise are: How the media understands the civil society and its role, how they transmit their public discourse, what they choose to publish, whom they protect, whom they marginalise and what message they send to the public? An analysis of these issues along with an analysis of current offenses is of particular importance in order to determine whether the media give a true or distorted picture of crime. Therefore, the aim of the paper is to present results of the survey of media coverage of violent crime in the Republic of Macedonia.

Key words: media, crime, violence, violent crime, Republic of Macedonia.

Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: dileme i izazovi u zaštiti žrtava

TEMIDA

2016, vol. 19, br. 1, str. 63-82

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1601063R

Originalni naučni rad

Primljeno: 15.2.2016.

Odobreno za štampu: 15.5.2016.

Medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima u Srbiji

MILOŠ RESIMIĆ*

Predmet rada je medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima u Srbiji. Cilj rada je da se kroz analizu efekata državnih politika na medij-ski okvir izveštavanja o problemu nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odno-sima ukaže na potencijal koji primena relevantnih državnih politika može imati na kva-litet medijskog okvira. Na uzorku od 330 članaka Blica, Kurira i Politike u dva vremenska perioda (tri meseca u 2006. i tri meseca u 2013. godini) urađena je kvantitativna analiza sadržaja i kvalitativna analiza medijskih okvira. Rezultati kvantitativne analize pokazuju povećan broj tekstova u drugom periodu sa informacijama o statistikama nasilja nad ženama i dostupnim servisima za žrtve, uz povećan broj ekspertskeh izvora. Rezultati kva-litativne analize medijskih okvira upućuju na zaključak da se priroda medijskog okvira nije značajnije promenila, te da novinari pod pritiscima uređivačke politike nastavljaju sa predstavljanjem problema nasilja nad ženama u formi stereotipa koji reflektuju potčinjen položaj žena u srpskom društvu.

Ključne reči: nasilje nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, mediji, državne politike, Srbija.

Uvod

„Sekirom u glavu“ naslov je članka objavljenog u srpskom dnevnom listu Kurir u januaru 2006. godine. Sa čitaocima je podeljena priča da je nasilnik svoju suprugu nekoliko puta udario sekicom po glavi i razbio joj lobanju zbog

* Miloš Resimić je student druge godine doktorskih studija na Centralno evropskom univerzi-tetu u Budimpešti, Mađarska. E-mail: resimic_milos@phd.ceu.edu.

sumnje da ga vara (P. R., D. M., 2006). Iako je Srbija potpisnik niza međunarodnih konvencija kojima se osuđuje nasilje nad ženama, citirani odlomak iz novinskog članka ukazuje da se medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama odlikuje stereotipima, uz održavanje potčinjenog položaja žena u društvu, bez ukazivanja na činjenicu da je nasilje nad ženama ozbiljan društveni problem. Prikaz žena u medijima je jedan od najvažnijih elemenata u popravljanju položaja žena u društvu. Uloga medija se ne sastoji samo u sugerisanju o čemu da mislimo već i u nametanju okvira u kojem posmatramo određenu temu (McCombs, 2005: 546). Određene teme zaista, u mnogome, zavise od načina na koji su uokvirene (eng. *framing*). Za osetljive društvene probleme, kao što je nasilje nad ženama, sama prisutnost u medijima nije dovoljna. Ono što je podjednako važno je kako je nasilje nad ženama predstavljeno.

Srbija je 2009. godine usvojila Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti¹ (u nastavku: Strategija) koja je za jedan od ciljeva imala uklanjanje rodnih stereotipa u medijskom izveštavanju sa posebnim akcentom na problem nasilja nad ženama. U Nacionalnom akcionom planu, u delu koji se odnosi na uklanjanje rodnih stereotipa u medijima, među glavnim aktivnostima su: (a) podsticaj medijima da objavljaju više članaka sa fokusom na rodne stereotipe kao društveni problem; (b) uspostavljanje godišnje nagrade za novinare; (c) medijska kampanja „16 dana aktivizma“; (d) izrada Priručnika za medije o izveštavanju o porodičnom nasilju i nasilju nad ženama (Aleksić, Đorgović, 2011) i (e) organizovanje obuka za novinare o načinu izveštavanja, od 2009. do 2011. godine.

Koji su bili efekti uticaja države na uspostavljanje medijskog okvira za izveštavanje o nasilju nad ženama? Ovo pitanje je centralni fokus rada koji za svoj predmet ima medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima. Cilj rada je da se kroz analizu efekata državnih politika na medijski okvir izveštavanja o problemu nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima ukaže na mogućnosti koje primena relevantnih državnih politika može imati na kvalitet medijskog okvira.

¹ Službeni glasnik RS, br. 15/2009.

Teorijski okvir istraživanja

U ovom radu medijski okvir se tretira kao zavisna varijabla, s obzirom da je glavni predmet rada analiza uticaja državnih politika na medijski okvir izveštavanja o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima. U literaturi postoje podeljena mišljenja kada je reč o razlici između teorije postavljanja dnevnog reda i teorije medijskog uokviravanja. Jedna grupa autora zastupa stav da je uokviravanje samo ekstenzija teorije postavljanja dnevnog reda, i ne obraća pažnju na konceptualne razlike između dva pristupa, već predlaže da se u okviru modela koji ispituju medijske efekte uključe i teorija dnevnog reda i teorija medijskih okvira (McCombs, 1992). Druga grupa smatra da je medijsko uokviravanje zasebna medijska teorija. Tako, Scheufele pravi razliku između medijskih i individualnih okvira, i okvira kao nezavisne i zavisne varijable (Scheufele, 1999).

Kako bi se opravdao izbor teorije medijskog okvira u odnosu na teoriju postavljanja dnevnog reda, potrebno je ukazati na glavne karakteristike ovog pristupa. Baumgartner i drugi tvrde da je glavni fokus studija zasnovanih na teoriji dnevnog reda na dinamici kojom se nove ideje i nova rešenja problema probijaju kako bi uticali na promene javnih politika (Baumgartner i dr., 2006). Glavna ideja iza ovih studija je da mediji utiču na donosioce odluka kako bi došlo do promena politika. Stoga, ključna poenta je pretpostavka da je uticaj jednosmeran i da se kreće od medija ka donosiocima odluka.

Ovakav teorijski okvir je problematičan za post-komunistički kontekst i gotovo isključivo se koristi za Zapadni kontekst. Važnom pitanju koje se tiče smera efekta i potencijalne uloge državnih politika u promeni načina medijskog izveštavanja se, uglavnom, ne posvećuje pažnja. Stoga, u ovom radu se za polazište uzima teorija medijskog uokviravanja, kako bi se analizirao uticaj relevantnih državnih politika na medijski okvir izveštavanja o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima. Ključne karakteristike medijskog uokviravanja dolaze od Entman-a koji tvdi da uokviravanje podrazumeva selekciju određenog aspekta realnosti i stavljanje tog aspekta u prvi plan (Entman, 1993: 52). Dakle, uokviravanje se ne odnosi samo na izbor određenih aspeksata realnosti već i na način na koji su ti aspekti predstavljeni. Primer nasilja nad ženama u Srbiji sugerisce da problem nije u nedostatku medijskog izveštavanja o ovom društvenom problemu, već u načinu na koji je problem uokviren.

Metodološki okvir istraživanja

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je analiza uticaja državnih politika na kvalitet medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima. Analizirani novinski tekstovi se odnose na nasilje nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima i uključuju slučajeve nasilja muža prema supruzi, partnera prema partnerki, roditelja prema ženskoj deci ili nasilje prema bilo kom ženskom članu porodice. Ovaj izbor je u skladu sa definicijom članova porodice u Porodičnom zakonu Republike Srbije, koji ima za cilj da proširi krug zaštićenih lica.² S obzirom da je porodično nasilje rodno neutralni termin, u radu će se koristiti termin nasilje nad ženama, imajući u vidu da su žene najčešće žrtve porodičnog nasilja, a da u isto vreme termin nasilje nad ženama obuhvata i druge forme nasilja (Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima³).

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je da ispita kakvi su efekti uticaja državnih politika na kvalitet medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima tako što se poredi kvalitet medijskog izveštavanja pre i posle usvajanja pomenutih politika. Kada je reč o strategijama koje države koriste kako bi uticale na popravljanje kvaliteta medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama, organizovanje obuka za novinare je jedna od njih. Srbija je koristila ovu strategiju, tako što su: (a) organizovane obuke za novinare u periodu od 2009. do 2011. godine za gotovo 150 novinara širom Srbije i (b) napisan je Priručnik za medijsko izveštavanje o porodičnom nasilju i nasilju nad ženama za novinare (Aleksić, Đorgović, 2011).

Obuke za novinare o rodno senzitivnom izveštavanju su organizovane širom Srbije u okviru projekta „Suzbijanje seksualnog i rodno zasnovnog nasilja“ Uprave za rodnu ravnopravnost, Ministarstva rada i socijalne politike. Ovaj projekat imao je za cilj jačanje kapaciteta ustanova koje se bave žrtvama nasi-

² Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005 i 72/2011, dostupno na: <http://www.ombudsman.lls.rs/attachments/Porodicni%20zakon.pdf>, stranici pristupljeno 8.2.2016.

³ Službeni glasnik RS, br. 27/2011.

lja, uspostavljanje boljeg zakonodavnog okvira koji se odnosi na žrtve nasilja i podizanje svesti javnosti o ozbiljnosti problema seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. U vezi sa obukama, Tamara Petrović, bivša koordinatorka projekta „Suzbijanje seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“ kaže: „Naš fokus je bio na povećanju broja priča koje se bave porodičnim nasiljem... da se utiče na novinare da pišu analitički, a ne samo kada se nasilje desi. Želeli smo da promenimo njihovu orientaciju da pišu samo o incidentu“ (Resimić, 2014: 1).

Eksperti su obučavali novinare o prirodi nasilja nad ženama, specifičnosti problema i problemima u medijskom izveštavanju. Novinari su obučeni kako da intervjuju žrtve nasilja, podsticani su da izbegavaju stereotipna objašnjenja nasilja, a ukazano im je da ne postoji poseban profil učinioca, već da učinoci nasilja dolaze iz svih slojeva društva. Novinari su upoznati sa Priručnikom o medijskom izveštavanju, koji sadrži primere dobre i loše prakse i dobili su precizne smernice kako pisati o nasilju nad ženama. Obuke su organizovane za veliki broj medija, uključujući dnevne listove analizirane u nastavku ovog rada.

Metod i indikatori

U istraživanju je korišćena kvantitativna analiza sadržaja i kvalitativna analiza medijskog okvira kako bi se bolje razumeli ne samo kvantitativni nivo prisutnosti teme nasilja nad ženama u medijima, već i način na koji je tema uokvirena, odnosno predstavljena čitaocima. Analiza dva vremenska perioda će osvetliti uloge državnih politika u uspostavljanju medijskog okvira za izveštavanje o nasilju nad ženama.

Naglasak u Priručniku je na izbegavanju stereotepnih opravdanja za nasilje, kao što su alkoholizam, siromaštvo, ljubomora. Stoga, jedan od indikatora čije se prisustvo meri u analiziranim novinskim tekstovima je prisustvo opravdanja zločina. Preporuka je i da se piše o zakonskim posledicama po učinioca, što bi sugerisalo čitaocima da država ima jasan stav prema onima koji čine nasilje, a ovaj indikator je označen kao posledice za učinioca. Priručnik sugerise i preispitivanje rada relevantnih državnih organa, kako bi se naglasila društvena komponenta problema nasilja nad ženama i potreba za jasnim odgovorom državnih institucija. Ovaj indikator je označen kao odgovor državnih institucija.

Najvažniji indikatori pozajmljeni iz postojećih studija koje se bave nasiljem nad ženama (Maxwell i dr., 2000; Bullock, Cubert, 2002) su: a) društveni fokus; b) tekstovi zasnovani na pojedinačnom incidentu; c) informacije o stati-

stikama, servisima za žrtve i zakonodavstvu i d) prisustvo eksperata kao izvora informacija. Metodološki posmatrano, razlika između tekstova sa društvenim fokusom i tekstova zasnovanih na incidentu je što u prvom u osnovi priče nije pojedinačni incident, već je fokus na nasilju nad ženama kao ozbiljnom društvenom problemu. Informacije o statistikama, servisima za žrtve i zakonodavstvu imaju za cilj da podignu svest o ozbiljnosti problema i ukažu na postojeća sistemska rešenja dostupna žrtvama nasilja. Ekspertske izvore se, takođe, smatraju važnim indikatorom odgovornog izveštavanja s obzirom da ukazuju da se problemu nasilja pristupa iz više uglova i da se tradicionalni izvori (policija i komšije) upotpunjaju ekspertskim mišljenjem.

Izabrani indikatori odgovornog izveštavanja o nasilju nad ženama imaju dva cilja: 1) da obuhvate primere dobre prakse razvijene u Priručniku za medijsko izveštavanje o nasilju u porodici i nasilju nad ženama (Aleksić, Đogović, 2011) i 2) da obuhvate relevantne faktore iz postojećih studija koje se bave temom nasilja nad ženama.

Kvantitativne promene u gore pomenutim indikatorima odgovornog izveštavanja merene su Fišerovim testom. Ovaj izbor je napravljen jer ovaj test u poređenju sa hi-kvadrat testom ima prednost kada je reč o manjim uzorcima, kakav je onaj koji se koristi u ovom radu, sačinjen od približno 300 članaka ($N=330$).

Za kvalitativnu analizu medijskog okvira u radu se posmatraju dva dominantna okvira: a) indirektno opravdavanje zločina i b) identifikacioni okvir. Indirektno opravdavanje zločina se odnosi na predstavljanje nasilja nad ženama kroz stereotipna opravdanja. Ovaj okvir je značajan jer je prepoznat i u feminističkoj literaturi i odnosi se na ulogu medija u održavanju stereotipnih rodnih uloga koje su zasnovane na nejednakim odnosima moći između muškaraca i žena (Meyers, 1997). Identifikacioni okvir se odnosi na način na koji su učiniovi nasilja nad ženama predstavljeni u medijima. Ovaj okvir je analiziran i u nekim prethodnim studijama o medijskom izveštavanju o nasilju nad ženama (Bullock, Cubert, 2002), koje su pokazale da su učiniovi nasilja obično predstavljeni kao jednostavnii za identifikovanje, iako studije o nasilju nad ženama pokazuju da ne postoji profil učinioca nasilja i da oni dolaze iz svih segmenata društva (C. Buzawa, E. Buzawa, 2003).

Uzorak

Uzorak se sastoji od 330 članaka iz tri srpska nacionalna dnevna lista. Analizirani listovi su *Politika*, *Blic* i *Kurir*. *Politika* je dnevni list koji se odlikuje analitičkim pristupom, i to je najstariji dnevni list u zemlji, *Blic* je polu-tabloid sa malim brojem analitičkih članaka, dok je *Kurir* tipičan predstavnik žute štampe. Ovakav uzorak povećava reprezentativnost, koja bi bila ugrožena da su izabrani listovi koji imaju sličnu orijentaciju.

Tekstovi za analizu su prikupljeni iz elektronske baze Ebart⁴, koja sadrži kompletne tekstove svih srpskih novina od 2003. godine do danas. Pretraga članaka se vršila tako što je urađena kompletna pretraga oblasti Društvo i Hronika, s obzirom da ove rubrike sadrže najviše tekstova o nasilju nad ženama. Za ostale rubrike, pretraga je vršena preko ključnih reči, i to: „nasilje“, „porodica“, „svađa“, „ljubomora“, „silovanje“, „ubistvo“ i „pretučena“.

Izabrana su prva tri meseca u 2006. godini za period pre usvajanja Strategije. U ovom periodu *Politika* je imala 44 teksta koji se odnose na nasilje nad ženama: 8 u Hronici i 36 u Društvu. *Blic* je imao ukupno 37 tekstova: 20 u Hronici i 17 u Društvu, a *Kurir* 63 teksta: 31 u Hronici i 34 u Društvu. Za period nakon usvajanja Strategije, izbegнута је 2009. godina, s obzirom da је то godina u kojoj је Strategija usvojena i organizovane су obuke za novinare. Takođe, u oba vremenska perioda izbegnut је period „16 дана активизма против насилја над женама“ (25. novembar-10. decembar), jer би такав избор произвео nerepresentativan uzorak, s obzirom da razlog veće pokrivenosti теме nasilja nad ženama dolazi од veće aktuelnosti теме у том периоду. За period nakon Strategije, izabrana su prva tri meseca u 2013. godini. U ovom periodu *Politika* je imala 48 tekstova: 9 u Hronici i 39 u Društvu. *Blic* je imao 60 tekstova: 21 u Hronici, 34 u Društvu i pet u drugim rubrikama. Konačno, *Kurir* je imao 78 tekstova: 34 u Hronici i 44 u Društvu.

Cilj istraživanja је да покаже у којој meri се prisustvo indikatora odgovornog izveštavanja о nasilju nad ženama promenilo nakon организовања програма обуке за новинаре и израде Priručnika. Na osnovу ciljeva obuka i поменутих smernica novinarima за izveštavanje, formulisane су sledeće hipoteze које су testirane u istraživanju:

H1: Doći ће до povećanja броја текстова са društvenim fokusом након 2009. године и организовања обуке за новинаре и израде Priručnika.

⁴ Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/>, stranici pristupljeno 20.4.2014.

H2: Većina tekstova pre promena 2009. godine zasnovana je na pojedinačnom incidentu.

H3: Veći broj tekstova u drugom periodu će sadržati informacije o statistikama o nasilju nad ženama, dostupnim servisima za žrtve i zakonodavstvu, uz veći broj ekspertskih izvora.

H4: U drugom periodu će se smanjiti broj tekstova koji sadrže stereotipna opravdanja za nasilje (alkoholizam, siromaštvo, ljubomora).

H5: Veći broj tekstova u drugom periodu će sadržati informacije o sankcijama za učinioce nasilja.

Rezultati kvantitativne analize sadržaja

U ovom delu rada predstavljeni su rezultati kvantitativne analize sadržaja tekstova *Politike*, *Blica* i *Kurira* kako bi se uporedila dva vremenska perioda, pre i posle donošenja Strategije. Posmatrani su sledeći indikatori odgovornog izveštavanja o nasilju nad ženama: a) društveni fokus; (b) tekstovi zasnovani na pojedinačnom incidentu; (c) informacije o statistikama, servisima za žrtve i zakonodavstvu; (d) prisustvo eksperata kao izvora informacija u tekstu; (e) prisustvo opravdanja zločina; (f) posledice za učinioce i (g) odgovor državnih institucija.

Tabela 1: Tekstovi o nasilju nad ženama u dva vremenska perioda u odnosu na ukupan broj tekstova, za *Blic*, *Kurir* i *Politiku*

Dnevni listovi	Pre obuka novinara 1/2006-3/2006	Nakon obuka novinara 1/2013-3/2013	Fišerov test
Blic	37/1305	60/1139	0,001*
Kurir	63/1396	78/1099	0,004*
Politika	44/1273	48/1183	0,248

*p < 0,01; **p < 0,05.

U sva tri dnevna lista zabeležen je porast broja tekstova koji se bave nasiljem nad ženama, ali statistički značajan u *Blicu* i *Kuriru* (Tabela 1). Sličan porast zabeležen je u *Blicu* i *Kuriru*, sa 2,8% tekstova o nasilju nad ženama u prvom periodu na 5,2% u drugom periodu u *Blicu* i sa 4,5% na 7% u *Kuriru*. Kvantitativna analiza pokazuje da je došlo do porasta broja tekstova koji prilaze temi nasilja nad ženama sa aspekta društvenog problema. Glavna hipoteza, da će doći do porasta broja tekstova sa društvenim fokusom nakon 2009. godine, potvrđena je u slučajevima *Blica* i *Kurira*, ali ne i u slučaju *Politike*. U slučaju

Politike vidimo slične rezultate kada je reč o prisustvu tekstova sa društvenim fokusom u oba vremenska perioda, što ukazuje na ozbiljnost ovog lista, koji je temi nasilja nad ženama pristupao sistematično i pre donošenja Strategije. Najveći porast u broju tekstova sa društvenim fokusom možemo videti u *Blicu*, od 8% u prvom periodu do 28% u drugom, što je statistički značajno povećanje (Tabela 2).

Tabela 2: Procenat indikatora odgovornog medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama u *Blicu* u dva vremenska perioda

Indikatori odgovornog medijskog izveštavanja	Pre obuka novinara	Nakon obuka novinara	Fišerov test
	1/2006-3/2006 N=37	1/2013-3/2013 N=60	
Društveni fokus	8%	28%	0,014**
Fokus na incidentu	92%	72%	0,014**
Statistike, servisi, zakonodavstvo	2%	20%	0,012**
Ekspertske izvore	2%	12%	0,117
Opravdanje zločina	35%	18%	0,054*
Posledice po počiniočku	24%	8%	0,032**
Odgovor institucija	5%	15%	0,131

*p < 0,10; **p < 0,05

U Tabelama 2 i 3 možemo videti da je u prvom vremenskom periodu u *Blicu* bilo 92% tekstova zasnovanih na pojedinačnom incidentu, dok je u *Kuriru* taj procenat iznosio čak 97%. Ovi nalazi ukazuju da je u prvom periodu glavni fokus tekstova bio na pojedinačnim slučajevima nasilja, dok je društveni aspekt problema bio zanemaren, što je u skladu sa inicijalnim očekivanjima lošijeg kvaliteta izveštavanja o nasilju nad ženama pre nego što su usvojene odgovarajuće politike. Za razliku od *Blica* i *Kurira*, *Politika* je već u prvom periodu imala 50% tekstova sa društvenim fokusom, što je 15 puta više u odnosu na *Kurir* i šest puta više u odnosu na *Blic*. Ovi nalazi su razumljivi ako u obzir uzmemos da je *Politika* ozbiljan, analitički orijentisan list sa stabilnom čitalačkom publikom. Dakle, tekstovi zasnovani na senzacionalizmu nikada nisu bili odlika *Politike*. Međutim, i u *Politici* je došlo do porasta tekstova sa društvenim fokusom (sa 50% na 65%), iako taj porast nije statistički značajan (Tabela 4).

Tabela 3: Procenat indikatora odgovornog medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama u Kuriru u dva vremenska perioda

Indikatori odgovornog medijskog izveštavanja	Pre obuka novinara	Nakon obuka novinara	Fišerov test
	1/2006-3/2006 N=63	1/2013-3/2013 N=78	
Društveni fokus	3%	15%	0,014**
Fokus na incidentu	97%	85%	0,014**
Statistike, servisi, zakonodavstvo	2%	10%	0,030**
Ekspertske izvore	0%	8%	0,030**
Opravdanje zločina	29%	18%	0,090*
Posledice po počinioča	24%	13%	0,070*
Odgovor institucija	6%	3%	0,240

*p < 0,10; **p < 0,05

Osvrt na pojedinačne indikatore odgovornog izveštavanja donosi nekoliko zanimljivih trendova ako uporedimo dva vremenska perioda (Tabele 2, 3 i 4). Prvo, možemo da primetimo porast broja tekstova u *Blicu* i *Kuriru* u kojima se govori o statistikama, servisima za žrtve i zakonodavstvu. Za razliku od prvog perioda u kome je bilo svega 2% tekstova sa pomenutim indikatorom, u drugom periodu 20% tekstova *Blica* sadrži informacije o statistikama o nasilju nad ženama, o servisima dostupnim žrtvama i o postojećem zakonodavstvu, što je statistički značajno poboljšanje. Pomenutih 2% tekstova iz prvog perioda bavili su se isključivo statistikama o nasilju nad ženama (N.B.J., 2006), dok su se tekstovi u drugom periodu bavili i temom servisa dostupnih žrtvama, poput sigurnih kuća, kao i postojećim zakonodavnim okvirom kojim se reguliše kaznena politika u slučajevima nasilja u porodici i nasilja nad ženama (Surla, 2013). Ovi nalazi sugerisu da je pristup tekstova u drugom periodu u *Blicu* bio sistematičniji, ukazujući na društveni aspekt problema nasilja nad ženama.

Možemo primetiti i da je u slučaju *Kurira* došlo do statistički značajne promene u indikatoru koji meri prisustvo informacija o statistikama, servisima za žrtve i zakonodavstvu. Međutim, za razliku od *Blica*, tekstovi *Kurira* se i u drugom periodu uglavnom bave statistikama o nasilju nad ženama. Ipak, nalazi ukazuju da su tekstovi u drugom periodu znatno više orientisani ka naglašavanju razmere nasilja nad ženama u srpskom društvu, makar i kroz porazne statistike o slučajevima nasilja nad ženama (Nikolić, 2013). U slučaju *Politike*, došlo je do smanjenja broja tekstova sa informacijama o statistikama, servisima i zakonodavstvu, ali treba imati u vidu da su ti procenti bili znatno viši u odnosu na *Kurir* i *Blic* već u prvom periodu (Tabela 4). Dakle, hipoteza da će u drugom periodu biti

više tekstova sa informacijama o statistikama nasilja, servisima za žrtve i zakonodavstvu, potvrđena je u slučajevima *Blica* i *Kurira*, ali ne i u slučaju *Politike*.

Došlo je do statistički značajnog porasta i u broju tekstova koji koriste ekspertske izvore u slučaju *Kurira*, dok je u slučaju *Blica* došlo do porasta, koji je bio blizu da bude statistički značajan, a u *Politici* je zabeležen pad broja ekspertske izvora u tekstovima. Samo 2% tekstova *Blica* je u prvom periodu sadržalo ekspertske izvore, u odnosu na 12% u drugom periodu (Tabela 2). U tekstovima u prvom periodu dominantni izvori su komšije i zvanični policijski izvori, uz fokus većine tekstova na pojedinačnom slučaju.

Za razliku od prvog perioda, tekstovi *Blica* u drugom periodu imali su znatno više ekspertske izvora, koji su doneli društveni aspekt nasilja nad ženama u prvi plan, ukazujući na institucionalni aspekt problema i na oblasti koje bi trebalo promeniti kako bi se uspešno borilo protiv nasilja nad ženama (S.P.S., 2013). U slučaju *Kurira*, u prvom periodu nijedan tekst nije koristio ekspertske izvore (Tabela 3). Ovaj trend se promenio u drugom posmatranom periodu, s obzirom da je 8% tekstova sadržalo eksperte kao izvore informacija. Međutim, iako je ova promena statistički značajna, ona ne ukazuje na dramatično poboljšanje u pokrivanju nasilja nad ženama. U slučaju *Politike* došlo je do smanjenja broja tekstova koji koriste ekspertske izvore, ali ta promena nije bila statistički značajna (Tabela 4). Već u prvom posmatranom periodu *Politika* je imala 40% tekstova sa ekspertskim izvorom, znatno više nego *Blic* i *Kurir*. Dakle, hipoteza da će doći do povećanja broja tekstova sa ekspertskim izvorom potvrđena je u slučaju *Kurira*, u slučaju *Blica* je bila blizu da bude statistički značajna, dok u slučaju *Politike* nije potvrđena.

Tabela 4: Procenat indikatora odgovornog medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama u *Politici* u dva vremenska perioda

Indikatori odgovornog medijskog izveštavanja	Pre obuka novinara	Nakon obuka novinara	Fišerov test
	1/2006-3/2006 N=44	1/2013-3/2013 N=48	
Društveni fokus	50%	65%	0,110
Fokus na incidentu	50%	35%	0,110
Statistike, servisi, zakonodavstvo	50%	33%	0,080*
Ekspertske izvore	41%	33%	0,290
Opravdanje zločina	9%	2%	0,150
Posledice po počinioča	27%	21%	0,320
Odgovor institucija	11%	12%	0,560

*p <0,10; **p < 0,05

Dalje, došlo je do smanjenja broja tekstova u kojima se indirektno opravdava nasilje nad ženama kroz stereotipna objašnjenja, poput alkoholizma, ljubomore i siromaštva. Promena je statistički značajna u slučajevima *Blica* i *Kurira*. Za razliku od prvog perioda u kome je u više od trećine tekstova bio prisutan neki od stereotipa kojima se zločin indirektno opravdava (35%), u drugom periodu u *Blicu* je bilo manje od petine takvih tekstova (18%). Indirektno opravdavanje nasilja nad ženama posledica je patrijarhalne strukture društva gde postoje definisane rodne uloge, a nasilje se toleriše (Babović i dr., 2010: 59-64). Stoga, medijsko izveštavanje je zasnovano na unapred definisanim okviru kojim se održava *status quo* (Meyers, 1997). Iako ne postoji namera novinara da podstiču nasilje, stereotipno predstavljanje problema nasilja nad ženama proizvodi takav efekat (Mršević, 2012: 2).

Sa druge strane, problem leži u „novinarskim pokušajima da objasne ‚zašto‘ nasilja u porodici; da li je krivica na učiniocu ili žrtvi, što zavisi od bazične ideologije“ (Bullock, Cubert, 2002: 478). ‚Zašto‘ nasilja nad ženama u prvom periodu u *Blicu* obično je pronađeno u ljubomori, dok je siromaštvo bilo najčešće navođeno opravdanje u drugom periodu. Nalazi ukazuju da znatno manji broj tekstova u drugom periodu pokušava da nađe razlog ili indirektno opravdanje za nasilje, što može da sugeriše promenu pristupa od fokusa na pojedinačnom incidentu i individualnim objašnjenjima ka društvenom fokusu.

Kada je reč o *Kuriru*, za razliku od prvog perioda, u kome je trećina tekstova sadržala stereotipna opravdanja nasilja, u drugom periodu bilo je 18% takvih tekstova. Imajući u vidu da je *Kurir* tipičan predstavnik tzv. žute štampe, smanjenje broja stereotipnih tekstova može ukazati na pozitivan trend ka odgovornijem izveštavanju o nasilju nad ženama.

U slučaju *Politike*, zabeleženo je smanjenje broja tekstova u kojima se indirektno opravdava nasilje. Za razliku od prvog perioda, u kome je bilo 9% tekstova koji sadrže stereotipna opravdanja za nasilje, u drugom periodu je svega 2% takvih tekstova. Ovi nalazi ukazuju da pristup *Politike* izveštavanju o nasilju nad ženama ide daleko ispred pojedinačnih slučajeva u kojima stereotipna objašnjenja dominiraju. Dakle, hipoteza da će biti manji broj tekstova koji sadrže stereotipna opravdanja za nasilje, potvrđena je u slučajevima *Blica* i *Kurira*, dok je u slučaju *Politike* takođe došlo do smanjenja, ali ono nije bilo statistički značajno.

Informacije o posledicama po učinioce prisutne su u manjem broju tekstova u drugom periodu u *Blicu* i *Kuriru*, dok su ove informacije prisutne manje

i u *Politici*, ali bez statistički značajne promene. Za razliku od prvog perioda u kome je 24% tekstova sadržalo informacije o posledicama za učinioce, svega 8% tekstova u drugom periodu sadrži takve informacije u *Blicu*. U slučaju *Kurira*, takođe je došlo do smanjenja broja tekstova sa informacijama o posledicama po učinioce, uz sličan trend i u slučaju *Politike*. Dakle, hipoteza da će veći broj tekstova u drugom periodu sadržati informacije o posledicama po učinioce nasilja nije potvrđena.

Konačno, indikator koji meri prisutnost informacija o odgovoru državnih institucija, koji se odnosi na preispitivanje uloge relevantnih državnih organa, bio je blizu da bude statistički značajan u slučaju *Blica*, dok u slučajevima *Kurira* i *Politike* nije došlo do statistički značajne promene. Ono što se može primetiti u tekstovima u drugom periodu je da ima više tekstova koji se kritički osvrću na ulogu policije i centara za socijalni rad u postupanju u slučajevima nasilja nad ženama. Na primer, jedan od tekstova kritikuje centar za socijalni rad zbog odbijanja da inicira izgradnju još jedne sigurne kuće za žrtve porodičnog nasilja (Vučković, 2013). Ovaj primer ukazuje na prisutnost društvenog aspekta problema.

Rezultati analize medijskih okvira

U ovom delu predstavljeni su rezultati analize medijskih okvira, i to: 1) indirektno opravdavanje zločina, koje ima tri glavne karakteristike: stereotipna objašnjenja nasilja, objašnjenja zločina kao „porodične tragedije“ koja ukazuju da je nasilje nad ženama privatni, a ne društveni problem i komšijski izvori koji nude stereotipna objašnjenja; 2) identifikacioni okvir, kojim se sugeriše da se nasilje događa samo određenim grupama ljudi, koji su obično karakterisani kao „čudni“ i „asocijalni“. Ovaj okvir karakteriše fokus na učiniocu umesto na žrtvi, predstavljanje nasilja nad ženama kao pojedinačnog incidenta i komšije i rođaci koji nude stereotipnu sliku događaja kao dominantni izvori informacija.

Indirektno opravdavanje zločina

Postojeće studije o medijskom izveštavanju o nasilju nad ženama ukazuju da je proces učenja o kompleksnosti problema ključan za odgovorno izveštavanje (Ryan i dr., 2006). Srbija je koristila strategiju obučavanja novinara

kako da izveštavaju o nasilju nad ženama. Kao što ukazuje Carli „predstavljanjem priča o nasilju nad ženama kao izolovanim incidentima, mediji održavaju predstavu o nasilju kao izolovanoj patologiji“ (Carli, 2003: 1603). Većina analiziranih tekstova u prvom periodu je zasnovana na pojedinačnom incidentu, tražeći razloge zločina. Jedan tekst iz *Blica*, koji izveštava o ubistvu supruge, koristi komšijske izvore: „stalno je pio, a u takvom stanju je postajao nezgodan i voleo je da se bije“ (I. I., 2006). Način na koji je rečenica napisana navodi čitaoce na zaključak da je pijanstvo razlog ubistva. Ovakva opravdaja samo doprinose održavanju stereotipa i razumevanju nasilja nad ženama kao pojedinačnog incidenta. *Kurir* pokazuje još drastičnije primere stereotipa kada je reč o traženju razloga za zločin. Jedan tekst koji izveštava o ocu koji je pokušao da ubije čerku navodi izvor: „nije bio pijan kada je napao čerku“ (I. C., 2006). Ovaj primer ukazuje da, čak i u slučajevima u kojima stereotipna objašnjenja nisu prisutna, novinari prate šablon traženja razloga za nasilje.

Iako je broj tekstova u kojima se indirektno opravdava nasilje nad ženama opao u drugom periodu, priroda okvira u kome se slučaj nasilja predstavlja nije se mnogo promenila. Ljubomora, siromaštvo i alkoholizam ostaju najčešće navođena indirektna opravdanja zločina. Posebno problematično je da u nekim tekstovima indirektno opravdanje zločina postaje još eksplicitnije u drugom periodu. Na primer, jedan od *Blicovih* naslova iz drugog perioda je „Zaklao devojku zbog ljubomore“ (Tasković, 2013). Posebno problematično je fokusiranje teksta na učinioca i njegova opravdanja zločina, umesto na žrtvu nasilja, tako što se navodi izjava učinioca: „Pošto je priznao policiji da je izvršio zločin Jovanović je, kako saznajemo, rekao da je to učinio iz ljubomore i da mu je Marina bila prva devojka u svemu“ (Tasković, 2013). Pri tome, u tekstu se ne ukazuje na društvene korene problema nasilja u porodici, već se ostaje na nivou pojedinačnog slučaja i indirektnih opravdanja zasnovanih na individualnoj patologiji. Ovaj negativni pokazatelj, kada je reč o okviru u kome se nasilje predstavlja, može se delimično objasniti skorašnjim trendom *Blica* ka senzacionalističkom i tabloidnom pristupu. Sličan obrazac u drugom periodu pokazuje i *Kurir*, koji često karakteriše slučajeve nasilja nad ženama kao „porodičnu tragediju“ čime se porodično nasilje smešta u privatnu sferu, što ukazuje da ono nije zločin kao svi drugi zločini, te da nema društveni aspekt. Dodatni problem je što „porodična tragedija“ implicira da se radi o nesreći, iza koje je obično objašnjenje „zašto“, čime se, iznova, nasilje nad ženama predstavlja kao izolovani incident, a ne kao društveni problem.

Za novine kao što su *Blic* i *Kurir*, koje su mnogo manje analitički orijentisane u odnosu na *Politiku*, pritisak da se pišu senzacionalističke priče često dolazi od samih urednika. Imajući u vidu da urednici nisu učestvovali u obukama, održavanje stereotipnih objašnjenja zločina može se tumačiti i kao posledica uređivačke politike i orijentacije listova ka masovnoj čitalačkoj publici. Dokaz za ovu tvrdnju dolazi od Tamare Petrović, koja je bila angažovana u programima obuke novinara: „.... kada novinari govore o svojim problemima, kažu da čak i kada pišu odgovorno, urednik dođe i i promeni naslov i napiše nešto senzacionalistički. Ako novinari napišu članak koji nije takav, neće biti objavljen, tako da su primorani da pišu krvavo, iako znaju da tako ne bi trebalo da se piše“ (Resimić, 2014: 1).

Dakle, promeniti okvir izveštavanja o nasilju nad ženama je bilo mnogo teže postići, jer, čak i kada su novinari dobro obučeni kako da izveštavaju o nasilju nad ženama, urednici mogu biti glavna prepreka tome, i glavni faktor u održavanju postojećeg *statusa quo*.

Identifikacioni okvir

Iako empirijska istraživanja jasno pokazuju da ne postoji profil učinioca nasilja, već da oni dolaze iz svih segmenata društva (C. Buzawa, E. Buzawa, 2003: 50), postoji tendencija da se učinioci prikažu kao drugačiji od ostalih građana, kao „asocijalni“, „siromašni“, ili „čudni“. Ovakvo predstavljanje učinilaca nasilja bilo je posebno prisutno u tekstovima iz prvog analiziranog perioda. Pored komšija, policijski i takozvani neimenovani izvori dominiraju u tekstovima prvog perioda. U tekstu koji izveštava o mužu koji je ubio svoju ženu, a potom izvršio samoubistvo navodi se, koristeći komšijske izvore, da: „Aleksandar je kobne večeri, pre dolaska kući, bio s priateljima u lokalnoj prodavnici i, prema njihovim rečima, pio je vino, ali nije bio pijan. Oni nisu žeeli da kažu svoja imena, ali o Aleksandru govore da je bio dobar čovek, kao i da nikada s njim nisu imali problema“ (l. l., 2006).

Ovaj primer ukazuje da u tekstovima koji se bave porodičnim nasiljem postoji tendencija da se fokus skrene sa glavne teme, a to je da je neko ubijen, i da se radije pažnja posveti učiniocu nasilja. Citiranje komšija koji kažu da je učinilac „bio dobar čovek“, skreće pažnju sa činjenice da se desilo krivično delo i navodi nas na potencijalna objašnjenja zločina. Dakle, kada učinilac nije predstavljen kao „čudan“ ili „asocijalan“, već kao „dobar komšija“, tekstovi teže

ka predstavljanju zločina kao „neočekivane tragedije“ i, obično, zaključuju tvrdnjama kao što je „samo oni znaju šta se stvarno desilo“ (Mirić, 2006). Na ovaj način, porodično nasilje je smešteno u privatnu sferu, bez ikakvog osvrta na društveni aspekt problema. Ovo ne znači da komšijske izvore ne bi trebalo navoditi, jer ti izvori često predstavljaju jedini izvor informacija o kontinuiranom nasilju koje je žrtva trpela, već da je neophodno obogatiti tekst ekspertskim izvorima koji ukazuju na društveni aspekt problema.

Iako je kvantitativna analiza sadržaja pokazala porast broja tekstova koji koriste ekspertske izvore, komšijski i policijski izvori ostaju, gotovo nezaobilazni, deo tekstova u drugom periodu. Tekstovi i dalje obiluju komšijskim izvorima koji se fokusiraju na učinioца zločina i na potencijalne razloge zbog kojih se desilo nasilje. Za razliku od *Blica* i *Kurira*, *Politika* je pokazala napredak kada je reč o izvorima, što je u skladu sa renomeom lista i analitičkim načinom izveštavanja. Međutim, rezultati analize medijskog okvira upućuju na skromniji zaključak. Okvir opravdavanja nasilja promenio se samo kvantitativno, ali ne i u svojoj prirodi.

Diskusija rezultata i zaključci

Rezultati kvantitativne analize sadržaja i analize medijskog uokviravanja upućuju na dva glavna zaključka. Prvo, kvantitativna analiza sadržaja je pokazala da je došlo do statistički značajne promene u većini indikatora koji mere odgovorno izveštavanje o nasilju nad ženama. Posebno značajne promene zabeležene su u slučajevima *Blica* i *Kurira*, koji beleže statistički značajno povećanje broja tekstova sa društvenim aspektom problema. Naime, u slučajevima polu-tabloidnog *Blica* i tabloida *Kurir* videli smo da su tekstovi u drugom periodu obogaćeni informacijama o statistikama nasilja nad ženama, servisima dostupnim žrtvama, postojećim zakonodavstvom i ekspertskim izvorima, a da je broj tekstova sa stereotipnim opravdavanjem zločina smanjen. Dakle, država je usvojenom Strategijom, obukama za novinare i Priručnikom za medijsko izveštavanje, uspela da u određenoj meri popravi medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama. Iako statistički značajno, pomenuto poboljšanje ne sugeriše dramatičan napredak, već mali, ali pozitivan pomak.

Dруго, analiza medijskih okvira je pokazala da mediji imaju sopstvenu logiku koja sprečava značajan sveukupni pomak ka odgovornom izveštava-

nju o nasilju nad ženama. Naime, okvir opravdavanja nasilja i identifikacioni okvir se nisu promenili između dva perioda, sa izuzetkom *Politike*, koja u drugom posmatranom periodu gotovo da nema tekstova koji sadrže stereotipna opravdanja zločina (2%). *Kurir* i *Blic* i u drugom periodu nastavljaju sa stereotipnim pristupom, tražeći „zašto“ nasilja nad ženama. To zašto, obično se pronalazi u individualnoj patologiji, dok je društveni aspekt problema zanemaren. Jedno objašnjenje leži u odbijanju urednika da učestvuju u obukama. S obzirom da oni donose konačnu odluku o tome šta će biti objavljeno, njihova uloga je ključna. Iako su novinari obučeni o načinu izveštavanja i savetovani da izbegavaju stereotipe, suočeni sa pritiscima urednika, nisu bili u mogućnosti da promene okvir izveštavanja. Urednici su bili glavni faktor u sprečavanju značajnih promena u medijskom pristupu, jer su, vođeni ukusima masovne čitalačke publike, sprečili promenu stereotipnog diskursa koji karakteriše pristup problemu nasilja nad ženama. Nedavno usvojena Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine,⁵ takođe, ukazuje na kontinuirane probleme u medijskoj sferi kada je reč o slučajevima nasilja u porodici, koji se i dalje prikazuju na senzacionalistički način, bez pravog osvrta na društveni aspekt problema.

Literatura

- Aleksić, J., Đorgović J. (2011) *Priručnik za medijsko izveštavanje o porodičnom nasilju i nasilju nad ženama*. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije, Uprava za rodnu ravnopravnost.
- Babović, M., Ginić K., Vuković O. (2010) *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*. Beograd: SeCons.
- Bullock, C. F., Cubert J. (2002) Coverage of Domestic Violence Fatalities by Newspapers in Washington State. *Journal of Interpersonal Violence*, 5, str. 475-499.
- Buzawa, E. S., Buzawa C. G. (2003) *Domestic Violence: The Criminal Justice Response*. Thousand Oaks: Sage Publications.

⁵ Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine. Dostupno na: [http://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim-stranicu-pristupljeno 8.4.2016](http://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim-stranicu-pristupljeno-8.4.2016).

Miloš Resimić (2016) *Medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima u Srbiji*

Carli, E. K. (2003) News Portrayal of Violence against Women: Implications for Public Policy. *American Behavioral Scientist*, 12, str. 1601-1610.

Entman, R. M. (1993) Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 4, str. 51-58.

Maxwell, K. A, Huxford J., Borum K., Hornik R. (2000) Covering Domestic Violence: How the O.J. Simpson Case Shaped Reporting of Domestic Violence in the News Media. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 2, str. 258-272.

McCombs, M. E. (1992) Explorers and Surveyors: Expanding Strategies for Agenda-setting Research. *Journalism Quarterly*, 4, str. 813-824.

McCombs, M. E. (2005) A Look at Agenda-Setting: Past, Present and Future. *Journalism Studies*, 6, str. 543-557.

Meyers, M. (ur.) (1997) *Mediated Women: Representations in Popular Culture*. New York: Hampton Press Inc.

Mršević, Z. (2012) Medijski pristup rodno zasnovanom nasilju. *Temida*, 1, str. 101-116.

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti. Službeni glasnik RS, br. 15/2009.

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima. Službeni glasnik RS, br. 27/2011.

Resimić, M. (2014) Intervju sa Tamarom Petrović, bivšom koordinatorkom projekta „Suzbijanje rodno zasnovanog nasilja“, pri Upravi za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike. Intervju vođen 12.5.2014. u Beogradu (neobjavljeno).

Ryan, C., Anastasio M., DaCunha A. (2006) Changing Coverage of Domestic Violence Murders: A Longitudinal Experiment in Participatory Communication. *Journal of Interpersonal Violence*, 2, str. 209-228.

Scheufele, D. A. (1999) Framing as a Theory of Media Effects. *Journal of Communication*, 1, str. 103-122.

Internet izvori

Baumgartner, F. R., Green-Pedersen C., Jones B. D. (2006) Agenda-Setting in Comparative Perspective. *JEPP Special issue on Agenda-setting in Comparative Public Policy*. Dostupno na: https://www.unc.edu/~fbaum/books/comp/Comp_Agendas_Files/JEPP_Drafts_web/JEPP_Intro.pdf, stranici pristupljeno 5.2.2016.

Ebart, medijski arhiv. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/>, stranici pristupljeno 20.4.2014.

I. C. (2006, 27. januar) Ubica se kaje, *Kurir*. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/novinska-clanak/kurir/2006/1/27/C12570D700350FEDC12571020073D88C/ubica-se-kaje>, stranici pristupljeno 10.3.2016.

I. I. (2006, 1. februar) Pištoljem ubio ženu i sebe, *Blic*. Dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/chronika/pistoljem-ubio-zenu-i-sebe/6zntz56>, stranici pristupljeno 10.3.2016.

Mirić, S. (2006, 24. mart) Pucao u taštu i ženu, pa presudio sebi, *Blic*. Dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/chronika/pucao-u-tastu-i-zenu-pa-presudio-sebi/9yt9bw4>, stranici pristupljeno 10.3.2016.

N. B. J., (2006, 13. februar) Nasilje u porodici, *Blic*. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/novinska-clanak/blic/2006/2/13/C12570D700350FEDC125711300721D13/nasilje-u-porodici>, stranici pristupljeno 15.3.2016.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine. Dostupno na: <http://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>, stranici pristupljeno 8.4.2016.

Nikolić, Z (2013, 10. februar) Bivši policajac ubio suprugu, *Kurir*. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/novinska-clanak/kurir/2013/2/10/C1257AE8003BA1FAC1257B0D007CAAE7/bivsi-policajac-ubio-suprugu>, stranici pristupljeno: 10.3.2016.

P. R., D. M., (2006, 5. januar) Sekirom u glavu, *Kurir*. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/novinska-clanak/kurir/2006/1/5/C12570D700350FEDC12570EC007CB1F5/sekirom-u-glavu>, stranici pristupljeno: 10.3.2016.

Porodični zakon, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005. Dostupno na: <http://www.ombudsman.lls.rs/attachments/Porodicni%20zakon.pdf>, stranici pristupljeno 8.2.2016.

S. P. S. (2013, 25. februar) U Apatinu zabeležen porast nasilja u porodici, *Blic*. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/novinska-clanak/blic-vojvodina/2013/2/25/C1257AE8003BA1FAC1257B1D003088B1/u-apatinu-zabelezen-porast-nasilja-u-porodici>, stranici pristupljeno 10.3.2016.

Surla, S. (2013, 16. mart) Osnovali fond za žrtve porodičnog nasilja, *Blic*. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/novinska-clanak/blic-vojvodina/2013/3/16/C1257AE8003BA1FAC1257B300030BC75/osnovali-fond-za-zrtve-porodicnog-nasilja>, stranici pristupljeno 10.3.2016.

Tasković, M. (2013, 15. januar) Zaklao devojku zbog ljubomore, *Blic*. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/novinska-clanak/blic/2013/1/15/C1257AE8003BA1FAC1257AF30076B16B/zaklao-devojku-zbog-ljubomore>, stranici pristupljeno 10.3.2016.

Miloš Resimić (2016) Medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima u Srbiji

Vučković, B. (2013, 11. mart) Zbog srama neće da prijave nasilje, *Blic*. Dostupno na: <http://www.arhiv.rs/novinska-clanak/blic-vojvodina/2013/3/11/C1257AE8003BA1FAC1257B2B002C8DF9/zbog-srama-nece-da-prijave-nasilje>, stranici pristupljeno 10.3.2016.

MILOŠ RESIMIĆ

Media Coverage of Violence against Women in the Family and in an Intimate Partner Relationship in Serbia

This article examines the media coverage of violence against women in the family and in an intimate partner relationship in Serbia. The goal of this article is to point to the potential that implementing the relevant state policies might have on the quality of the media coverage, by analysing the effects of state policies on the media coverage of violence against women in the family and in an intimate partner relationship. This study utilizes quantitative content analysis and qualitative framing analysis on a sample of 330 articles of Serbian daily newspapers Blic, Kurir and Politika in two time periods (three months in 2006 and three months in 2013). The results of the quantitative content analysis show a significant increase in the number of articles containing information on statistics, services for victims and expert sources. Qualitative framing analysis points to the conclusion that the nature of the media frame has not meaningfully changed. Namely, under the pressure of editors, journalists continue with framing violence against women in a stereotyped fashion which reflects the suppressed position of women in the Serbian society.

Key words: violence against women in family and in an intimate partnership, media, state policies, Serbia.

Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: dileme i izazovi u zaštiti žrtava

TEMIDA

2016, vol. 19, br. 1, str. 83-108

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1601083H

Originalni naučni rad

Primljen: 16.2.2016.

Odobreno za štampu: 5.5.2016.

Prava žrtve prema Zakonu o kaznenom postupku Republike Hrvatske – potrebe žrtve i iskustva u praksi iz perspektive odjela za podršku žrtvama i svjedocima

NIKICA HAMER VIDMAR*

Predmet ovog rada je analiza odredbi Zakona o kaznenom postupku koje se odnose na opća prava žrtve i prava žrtava kaznenog djela protiv spolne slobode i trgovanja ljudima, te učinak njihove primjene na emocionalno stanje i ponašanje žrtava. Cilj je bio utvrditi povezanost zakonom propisanih prava žrtava s potrebama žrtava kao i analizirati kako primjena tih prava utječe na status žrtve, osjećaj sigurnosti i zaštićenosti, doprinosi li sprečavanju retraumatizacije i reviktimizacije žrtve te povećanju povjerenja u pravosudni sustav. Navedeni učinci mogu se ostvariti prvenstveno pravovremenim informiranjem žrtve o njenim pravima, a nakon toga i osiguranjem primjene prava u praksi. Analiza je sačinjena na temelju iskustava službenika i volontera odjela za podršku žrtvama i svjedocima na sudovima. Svrha ovog rada je promovirati primjenu prava koje žrtve imaju prema Zakonu o kaznenom postupku te doprinijeti razumijevanju važnosti njihove primjena radi osiguranja dobrobiti žrtve.

Ključne riječi: pravo žrtve, podrška, kazneni postupak, istraživanje, Hrvatska.

* Nikica Hamer Vidmar je diplomirana psihologinja, supervizorka i psihoterapeutkinja, voditeljica Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske. E-mail: nikica.hamer@pravosudje.hr.

Uvod

Već dulje vremena razvija se trend usmjeren ka osiguranju mjera koje će doprinijeti većoj zaštiti žrtava kaznenih djela, te se u tom smislu uočava napredak (Tomašević, Pajačić, 2008), što je prikazano i u istraživanju Agencije Europske unije¹. Najznačajniji doprinos očituje se donošenjem Direktive 2012/29/EU Europskog parlamenta i vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela. Ovom Direktivom utvrđuju se minimalna pravila, ali ona kao glavni cilj ističe važnost osiguranja odgovarajućih informacija, potpore i zaštite žrtvama kako bi one mogle sudjelovati u kaznenom postupku. Postojanje zakonski određenih prava žrtvama malo znači ukoliko one nisu pravovremeno i na primjerjen način o svojim pravima obaviještene, jer tek tada postoji mogućnost da će svoja prava i iskoristiti. U Republici Hrvatskoj je zahvaljujući izmjenama zakonskih odredbi ostvaren napredak u području prava žrtava kaznenih djela uključujući i obvezu informiranja žrtava o njihovim pravima.

Predmet ovog rada je analiza odredbi Zakona o kaznenom postupku koje se odnose na opća prava žrtava i prava žrtava kaznenog djela protiv spolne slobode i trgovanja ljudima, te učinak njihove primjene na emocionalno stanje i ponašanje žrtava. Cilj je bio utvrditi povezanost zakonom propisanih prava žrtava s potrebama žrtava kao i analizirati kako primjena tih prava utječe na status žrtve, osjećaj sigurnosti i zaštićenosti, doprinosi li sprečavanju retrumatizacije i revictimizacije žrtve te povećanju povjerenja u pravosudni sustav. U ovom radu nisu analizirana prava žrtve djeteta s obzirom da je temeljem Zakona o sudovima za mladež, Zakona o kaznenom postupku i Pravilnika o radu stručnih suradnika izvanpravne struke na poslovima delinkvencije mlađih i kaznenopravne zaštite djece u državnim odvjetništvima i na sudovima propisan način ispitivanja djece žrtava i svjedoka, kao i poslovi stručnog suradnika koji sudjeluje u ispitivanju djeteta. Također, predmet analize nisu bila niti prava oštećenika, s obzirom da oštećenik može biti i žrtva i druga osoba čije je osobno ili imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo kaznenim djelom.²

¹ Victims of Crime in the EU: The Extent and Nature of Support for Victims. Dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims>, stranici pristupljeno 14.2.2016.

² Čl. 202, st. 2, točka 12 ZKP-a.

Prava žrtve prema Zakonu o kaznenom postupku

Donošenjem novog Zakona o kaznenom postupku (u nastavku ZKP) u Republici Hrvatskoj se ostvario značajan napredak u smislu unaprjeđenja položaja žrtve u kaznenom postupku, čime su žrtvi osigurana određena prava i oblici procesne zaštite. Navedene izmjene u skladu su s relevantnim međunarodnim dokumentima. U svrhu potpunog prijenosa odredbi Direktive 2012/29/EU o zaštiti žrtava, u tijeku su izmjene i dopune važećeg Zakona o kaznenom postupku.³ Potrebno je izvršiti izmjene u pogledu definicije žrtve, proširiti krug prava koja pripadaju žrtvi kaznenog djela, osigurati uvođenje pojedinačne procjene žrtve radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite, te detaljnije regulirati prava žrtve kaznenog djela na tumačenje i prevođenje u kaznenom postupku (Burić, 2015).

Trenutno važeći Zakon o kaznenom postupku propisuje slijedeća prava za sve žrtve: 1) pravo da policija, istražitelj, državno odvjetništvo i sud postupaju s posebnim obzirom prema žrtvi kaznenog djela; 2) pravo dobiti informacije o svojim pravima od policije, istražitelja, državnog odvjetništva; 3) pravo na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i potporu tijela, organizacije ili ustanove za pomoć žrtvama kaznenih djela u skladu sa zakonom; 4) pravo sudjelovati u kaznenom postupku kao oštećenik⁴; 5) pravo na obavijest od državnog odvjetnika o poduzetim radnjama povodom prijave žrtve; 6) pravo podnijeti pritužbu višem državnom odvjetniku; 7) žrtva kaznenog djela za koje je propisana kazna zatvora od pet ili više godina, ako trpi teža psihofizička oštećenja ili teže posljedice kaznenog djela, ima pravo na stručnu pomoć savjetnika na teret proračunskih sredstava prije davanja iskaza u kaznenom postupku, te pri podnošenju imovinskopravnog zahtjeva; 8) žrtva kaznenog djela nasilja počinjenog s namjerom ima pravo na novčanu naknadu iz sredstava državnog proračuna u skladu s posebnim zakonom⁵; 9) žrtva kao svjedok može biti ispitana i bez prisustva optuženika.⁶

³ Rok za prijenos odredbi Direktive 2012/29/EU za zemlje članice EU bio je 16. studenog 2015. godine.

⁴ Prava oštećenika propisana su čl. 47 ZKP-a.

⁵ Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela Narodne novine br. 80/80, 27/11.

⁶ Prema čl. 438 ZKP-a Vijeće može iznimno odlučiti da se optuženik privremeno udalji iz sudnica ako suoptuženik ili svjedok odbija dati iskaz u njegovoj prisutnosti ili ako okolnosti pokazuju da u njegovoj prisutnosti neće govoriti istinu.

Posebno ranjive skupine, kao što su žrtve kaznenog djela protiv spolne slobode i trgovanja ljudima, imaju pored općih prava žrtve i dodatna prava, i to: prije ispitivanja razgovarati sa savjetnikom, na teret proračunskih sredstava; u policiji i državnom odvjetništvu biti ispitane od strane osoba istog spola; biti ispitane uz prisutnost osobe od povjerenja⁷; pravo na pratnju osobe od povjerenja prilikom sudjelovanja u radnjama; uskratiti odgovor na nepotrebna pitanja koja se odnose na strogo osobni život žrtve; zahtijevati da budu ispitane putem audio-video uređaja; na tajnost osobnih podataka; zahtijevati isključenje javnosti s rasprave; na opunomoćenika na teret proračunskih sredstava.

Pravo na informaciju već od prvog kontakta s nadležnim tijelom⁸, što je regulirano ZKP-om, ostvaruje se na način da nadležna tijela informacije pružaju u skladu sa svojim ovlastima. Informacije o pravima sud žrtvama i oštećenicima daje usmeno, dok je informacija o Odjelu za podršku žrtvama i svjedocima sastavni dio sudskog poziva svjedoku/žrtvi/oštećeniku.⁹ Državno odvjetništvo dužno je žrtvu obavijestiti na prikladan način i upozoriti je na njena prava.¹⁰ Također, temeljem obveznog naputka Državnog odvjetništva Republike Hrvatske, državna odvjetništva obavještavaju žrtve i upućuju ih na odjele za podršku žrtvama i svjedocima i Nacionalni pozivni centar za žrtve kaznenih djela i prekršaja – 116006 (NPC).¹¹ Policia od početka 2015. godine na sustavan način žrtvama daje informacije o pravima usmeno i u pisanim obliku¹², uručujući žrtvama pisani obrazac s pravima. Sastavni dio obrasca je i popis službi kojima se žrtva može obratiti radi dobivanja dodatnih informacija i potrebnih oblika pomoći i podrške¹³, koji sadrži kontakt podatke Odjela za

⁷ Prema čl. 202, st. 2, točka 38 ZKP-a, osoba od povjerenja je zakonski zastupnik ili druga određena osoba po izboru ovlaštenika prava na pratnju, osim ako je predložena ili pozvana u svojstvu svjedoka.

⁸ Sukladno čl. 4 Direktive 2012/29/EU kao i čl. 16 i 43 ZKP-a.

⁹ Temeljem čl. 20, st. 8, Sudskog poslovnika.

¹⁰ Priručnik za rad državnih odvjetnika; Poslovnik državnog odvjetništva Narodne novine br. 5/14, 123/15.

¹¹ Informacija o pokretanju Nacionalnog pozivnog centra za žrtve kaznenih djela i prekršaja 116 006. Dostupno na: <https://pravosudje.gov.hr/vijesti/pokrenut-broj-116-006-za-zrtve-zlostavljanja-i-zadržavanja-172-stranici-pristupljeno-20.4.2016>.

¹² Propisano Pravilnikom o izmjenama i dopunama Pravilnika o načinu postupanja policijskih službenika NN 76/15, čl. 50.

¹³ Što je u skladu s čl. 8, st.2 Direktive 2012/29/EU i preporukama navedenim u DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 Establishing Minimum

podršku žrtvama i svjedocima¹⁴, Nacionalnog pozivnog centra za žrtve kaznenih djela i prekršaja i lokalnih organizacija civilnog društva.

Utvrđivanje potreba žrtava provođenjem istraživanja

Prilikom razmatranja tematike ostvarenja prava koja žrtve u Republici Hrvatskoj imaju prema ZKP-u, kao i pitanja koje su potrebe žrtava, važno je, osim teoretskog aspekta, razmotriti i iskustva iz prakse. Potrebe žrtava najprikladnije je utvrditi na način da same žrtve iskažu o svojim potrebama, kao i koji bi oblici pomoći, podrške i zaštite bili adekvatni za njihovo zadovoljenje.

Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima Ministarstva pravosuđa, u suradnji sa službenicima odjela za podršku na sudovima je u dva navrata pokušala primjenom upitnika utvrditi potrebe žrtava, njihove reakcije i zadovoljstvo pravosudnim sustavom i pruženom podrškom. Najprije je primijenjen kraći upitnik tijekom 2010. godine, a nakon toga i opsežniji upitnik u periodu od 2012. do 2015. godine. Tijekom primjene oba upitnika primjećeni su metodološki i praktični problemi. Razlog za primjenu upitnika s malim brojem pitanja, koji se daje svjedocima i žrtvama neposredno nakon svjedočenja, bio je izbjegći njihovo dodatno uznemiravanje i opterećivanje previše opsežnim upitnikom. Analiza dobivenih podataka nakon primjene kratkog upitnika pokazala je da količina informacija koje se mogu dobiti nije dovoljna za donošenje zaključaka, te takav upitnik ima nisku valjanost i pouzdanost. Stoga je izrađen dulji strukturirani upitnik koji na prikladniji način mjeri ispitivane varijable, ali su se prilikom njegove primjene pojavili, osim metodoloških, i praktični problemi. Od ukupnog broja žrtava i svjedoka kojima je pružena podrška, samo mali broj bio je zainteresiran ili naprsto u stanju, neposredno nakon ispitivanja ispuniti upitnik¹⁵. Također, moglo se opaziti i da su osobe koje su bile zadovoljne pruženom podrškom češće pristajale popuniti upitnik

Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA

¹⁴ Kontakt podaci odjela za podršku žrtvama i svjedocima. Dostupno na: <https://pravosudje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-6366/iz-pravosudnog-sustava-6372/podrska-zrtvama-i-svjedocima/6156>, stranici pristupljeno 20.4.2016.

¹⁵ Tu se javlja i pitanje etičnosti primjene upitnika u trenutku kad su žrtve ranjive ili uznemirene radi svjedočenja. Ipak, dobiveni rezultati upućuju da je za 95% ispitanika pružena podrška bila korisna, te su procijenili da im je prisustvo službenika odjela/volontera jako pomoglo.

(slične metodološke probleme navode i drugi autori, poput Orth, 2002; Orth, 2004; Strazynski, Ullman, 2014). Nekim žrtvama i svjedocima uručen je upitnik s markiranim kuvertom, s molbom da popunjene upitnike pošalju poštom, što je rezultiralo malim brojem ispunjenih i vraćenih upitnika.

Zbog navedenih negativnih iskustava s primjenom upitnika kojeg su ispunjavale žrtve, primijenjen je anketni upitnik koji su popunjavali službenici odjela za podršku žrtvama i svjedocima na županijskim sudovima i njihovi volonteri. Ovakav posredan način utvrđivanja reakcija žrtava procijenjen je valjanim i opravdanim jer su službenici odjela za podršku u svakodnevnom kontaktu sa žrtvama.¹⁶

Metoda

U istraživanju je sudjelovalo 13 službenika za podršku i 12 volontera Odjela za podršku žrtvama i svjedocima na županijskim sudovima. Za potrebe istraživanja konstruiran je anketni upitnik koji se sastoji od 13 pitanja. Sadržaj pitanja i ponuđeni odgovori formulirani su prema cilju istraživanja, a odnose se na utvrđivanje: koje informacije žrtve traže prilikom obraćanja službenicima za podršku te koja prava (mjereno ZKP-a) najčešće traže (mjereno pitanjima s mogućnošću višestrukog izbora), procjene korisnosti prava za žrtve (mjerena Likertovom skalom od pet stupnjeva: 1 „uopće nije korisno“ do 5 „vrlo korisno“), razloga zbog kojih je primjena pojedinih prava žrtve važna te pozitivnih reakcije na nivou emocionalnog reagiranja i ponašanja koje se primjećuju kod žrtava kad im se osiguraju navedena prava (mjereno pitanjima otvorenog tipa). Podaci su prikupljeni tijekom listopada 2015. godine. Provedena je deskriptivna analiza dobivenih podataka, te analiza sadržaja odgovora na pitanja otvorenog tipa.

¹⁶ Predviđeno je osiguranje podrške žrtvi i svjedoku od faze prijave kaznenog djela policiji, te tijekom istrage i kaznenog postupka, a što je propisano Pravilnikom o radu odjela za podršku žrtvama i svjedocima, Narodne novine br. 133/15.

Rezultati istraživanja

Informacije koje žrtve traže

S obzirom na praksu započetu 2015. godine prema kojoj žrtve prilikom prijave kaznenog djela policiji dobiju pisani obrazac s pravima i popis organizacija kojima se mogu javiti kako bi dobole potrebne informacije i ostvarile dodatne oblike pomoći i podrške, uočen je povećan broj poziva upućenih odjelima za podršku žrtvama i svjedocima. Radi utvrđivanja potreba žrtava, u anketi je postavljeno pitanje koje informacije traže žrtve koje su upućene od strane policije, te pozivaju odjele za podršku neposredno nakon počinjenja kaznenog djela. Najčešća pitanja koja žrtve postavljaju (navedeno prema učestalosti odabira): Moram li opet pričati o onome što mi se desilo, već sam to rekao u policiji (25); Da li je optuženik zatvoren (20); Moram li svjedočiti na sudu (20); Što slijedi nakon policije (19); Hoću li na sudu sresti optuženika (19); Koliko je očekivano trajanje postupka, koliko će to sad sve trajati (19); Moram li svjedočiti u istoj prostoriji s optuženikom (17); Do kada će optuženik biti zatvoren, kad će optuženik biti pušten (17); U kojoj je fazi sada moj postupak, je li još na policiji ili na državnom odvjetništvu (16); Kada ću biti ispitan na sudu (16); Traže pravne savjete (16); Koliko će dugo trajati ispitivanje (16); Kome se mogu obratiti vezano uz postupak (11); Imam li pravo na novčanu naknadu prema Zakonu o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela (dalje u tekstu ZNNŽKD) (11); Kako izgleda procedura u sudnici (10); Pitanja vezano uz putni trošak (6); Gdje mogu dobiti pravnu pomoć (5); Gdje mogu dobiti psihosocijalnu pomoć, gdje se mogu obratiti za pomoć (5); Kako doći od suda (4).

Također, žrtve prilikom zaprimanja sudskog poziva dobivaju informaciju o Odjelu za podršku, na način da je informativni tekst s kontakt podacima odjela sastavni dio sudskog poziva. Temeljem te informacije žrtve i svjedoci nazivaju Odjel prije dolaska na sud, te su najčešća pitanja koja upućuju službenicima odjela slijedeća: Moram li (obavezno) svjedočiti (22); Hoću li na sudu sresti optuženika (19); Na koji način mogu ispričati nemogućnost dolaska/spriječenost (17); Moram li biti u istoj prostoriji s optuženikom dok dajem iskaz (16); Koliko će dugo trajati ispitivanje (16); Pitanja vezano za putni trošak – općenito (imam li pravo na putni trošak, kako ga mogu ostvariti) (14); Mogu li odgoditi davanje iskaza (13); Kako izgleda procedura u sudnici (7); Kako doći do suda (7); Gdje mogu dobiti pravnu pomoć (4); Gdje mogu dobiti psihoso-

cijalnu pomoć, Gdje se mogu obratiti za pomoć (3); Traže pravne savjete (2); Zanima ih ime suca (1).

Pitanja koja žrtve postavljaju prilikom dolaska na sud: Koliko će dugo trajati ispitivanje (21); Hoću li sresti optuženika (19); Kako izgleda procedura u sudnici (17); Moram li prilikom davanja iskaza biti u istoj prostoriji s optužnikom (16); Kako mogu dobiti naknadu štete – općenito pitanje (16); Pitanja vezano za putni trošak (15); Moram li odgovoriti na svako pitanje koje će mi biti postavljeno u sudnici (13); Moram li (obavezno) svjedočiti (12); Traže pravne savjete (7); Gdje mogu dobiti pravnu pomoć (6); Gdje mogu dobiti psihosocijalnu pomoć (5); Kako mogu ostvariti novčanu naknadu prema ZNNŽKD (5); Kako mogu dobiti pomoć savjetnika (1).

S obzirom da prema Zakonu o kaznenom postupku žrtve kaznenih djela protiv seksualne slobode i trgovanja ljudima imaju i dodatna prava, cilj je bio utvrditi koje informacije navedene žrtve najčešće traže prilikom dolaska na sud. Najčešće postavljaju sljedeća pitanja: Hoću li sresti optuženika (22); Moram li prilikom davanja iskaza biti u istoj prostoriji s optužnikom (21); Moram li (obavezno) svjedočiti (18); Moram li odgovoriti na svako pitanje koje će mi biti postavljeno u sudnici (17); Koliko će dugo trajati ispitivanje (17); Gdje mogu dobiti psihosocijalnu pomoć (12); Kako izgleda procedura u sudnici (11); Kako mogu dobiti naknadu štete – općenito pitanje (7); Traže pravne savjete (5); Kako mogu dobiti pomoć savjetnika (4); Kako mogu ostvariti naknadu temeljem ZNNŽKD (3); Gdje mogu dobiti pravnu pomoć (4); Pitanja vezano za putni trošak (3).

Odjeli za podršku žrtvama i svjedocima pružaju podršku svim svjedocima i žrtvama, neovisno o fazi postupka, vrsti kaznenog djela i dobi žrtve. Iako je predviđeno da podršku djeci žrtvama u sklopu pripreme za ispitivanje osiguravaju stručni suradnici¹⁷, s obzirom da je i na obrascu s pravima djeteta žrtve koju žrtvama daje policija naveden telefonski broj odjela za podršku, odjelima se javljaju roditelji djece žrtava. Najčešća pitanja koja roditelji postavljaju prilikom telefonskog poziva su: Mogu li biti prisutan pored djeteta prilikom njegova ispitivanja (18); Hoće li dijete sresti optuženika (16); Mora li dijete (obavezno) svjedočiti (15); Na koji će način dijete biti ispitano (15); Mora li moje dijete biti u istoj prostoriji s optužnikom prilikom davanja iskaza (14); Koliko će dugo trajati ispitivanje (12); Kako mogu stupiti u kontakt s opunomoćenicom na teret proračunskih sredstava, koji je dodijeljen djetetu (8); Što znači

¹⁷ Čl.116 st. 3 Zakona o sudovima za mladež, Narodne novine br. 84/11, 143/12, 148/13,56/15.

da je mom djetetu dodijeljen opunomoćenik (7); Kako izgleda procedura u sudnici (7); Mogu li odgoditi ispitivanje (6); Pitanja vezano za putni trošak (6); Gdje moje dijete može dobiti psihosocijalnu pomoć (6); Kako meni/mom djetetu opunomoćenik može pomoći (5); Kako doći do suda (5); Smijem li nazvati opunomoćenika (4); Tko je osoba od povjerenja (2); Gdje mogu dobiti pravnu pomoć (2); Ime suca (1); Traže pravne savjete (1).

Prilikom dolaska na sud, najčešća pitanja koja postavljaju roditelji djece žrtava su: Mogu li biti prisutan pored djeteta prilikom njegova ispitivanja (21); Hoće li dijete sresti optuženika (17); Mora li moje dijete (ponovno) svjedočiti (16); Na koji će način dijete biti ispitano (15); Mora li moje dijete biti u istoj prostoriji s optuženikom prilikom davanja iskaza (15); Koliko će dugo trajati ispitivanje (13); Kako izgleda procedura u sudnici (12); Pitanja vezano za putni trošak (11); Gdje moje dijete može dobiti psihosocijalnu pomoć (10); Kako meni/mom djetetu opunomoćenik može pomoći (9); Smijem li nazvati opunomoćenika (8); Mogu li odgoditi ispitivanje (6); Kako mogu stupiti u kontakt s opunomoćenikom koji je dodijeljen djetetu (6); Što znači da je mom djetetu dodijeljen opunomoćenik (4); Gdje mogu dobiti pravnu pomoć (4); Tko je osoba od povjerenja (3); Kako doći do suda (2); Traže pravne savjete (1).

Iz navedenog je očito da se u različitim fazama ponavljaju slična pitanja koja su povezana sa zabrinutošću žrtve vezano za susret s optuženikom, pitanja vezano uz obavezu svjedočenja (što ujedno predstavlja i obvezu ponovnog prepričavanja traumatskog događaja), te pitanja vezano za sudsku proceduru. Navedena pitanja ne čude kada je poznato da traumatski događaj, kao što je preživljeno kazneno djelo, može dovesti do razvoja akutnog stresnog poremećaja.¹⁸ On se razvija kao posljedica izloženosti stvarnoj ili prijetećoj smrti, ozbiljnom ozljeđivanju ili seksualnom nasilju nakon doživljenog traumatskog događaja. Može se razviti i nakon osobnog svjedočenja traumatskom događaju ili događajima koji su se dogodili drugima kao i nakon saznanja da su se događaj ili događaji dogodili članu obitelji ili bliskom prijatelju. Da bi se potvrdio akutni stresni poremećaj potrebno je da karakteristični simptomi (šok, strah, anksioznost, osjećaj krivnje i samooptuživanja, bijes, sram, poniženje) traju od 3 dana do mjesec dana nakon izlaganja traumatskom događaju. Stoga, ne iznenađuje da žrtve nisu sklone nakon traumatskog događaja pohrliti na policiju i prijaviti kazneno djelo, te nisu sklone govoriti o onome što im se dogodilo. Pored

¹⁸ Američka psihijatrijska udruga (2013) DSM-5 Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje.

navedenih simptoma, značajni su i simptomi izbjegavanja¹⁹, te je to dodatan razlog zbog kojeg žrtve nisu sklone svjedočiti i ponovno prepričavati događaj, jer to za njih predstavlja oblik retraumatizacije. Retraumatizacija se definira kao značajno povećanje učestalosti post traumatskih stresnih reakcija vezanih uz izvornu traumu (Orth, 2004), a kao pogoršanje PTSP-a. Retraumatizacijski efekti uzrokovani događajem kao što je suđenje mogu trajati kraće vrijeme ili se mogu javiti i produljeni efekti. Međutim, podaci iz istraživanja su različiti, tako da je Orth (2004) u svom istraživanju našao da suđenje nije uzrokovalo retraumatizaciju žrtve, tj. dovelo do pogoršanja simptoma, ali je uzrokovalo sekundarnu viktimizaciju. Reviktimizacija u širem smislu predstavlja daljnju viktimizaciju nakon što se desio određeni nasilni događaj (Graham-Kevan i dr., 2015) ili višekratno iskustvo viktimizacije (Tusher, 2007). Ovdje se ne razmatraju karakteristike kaznenog djela i okolnosti vezane za žrtvu koje mogu dovesti do reviktimizacije (Tusher, 2007), već se sekundarna viktimizacija ili reviktimizacija razmatra u kontekstu pravosudnog sustava. To se odnosi na situacije kada žrtva ponovno postaje žrtvom samog sustava (Mamula, Kolarec 2001; Du Mont i dr., 2003), kada reviktimizaciju predstavljaju situacije kojima kazneni postupak uzrokuje psihološku štetu žrtvi kaznenog djela (Orth, 2002). To se odnosi i na situacije kada predstavnici kaznenog sustava imaju neprimjerene reakcije na žrtvu (Kerstetter, 1990). Dodatno traumatiziranje vrši se neumjesnim pitanjima, komentarima i primjedbama, što spada u najveće strahove s kojima se suočavaju žene koje su preživjele seksualno nasilje (Mamula, 2005). Također, prema Campbell i Raja (1999), sekundarnu viktimizaciju predstavljaju ponašanje i stavovi službi koje dolaze u kontakt sa žrtvama kada su usmjereni na optuživanje žrtve i kada su neosjetljivi. Neuvažavanje potreba žrtve može, također, predstavljati oblik viktimizacije koji se još naziva i „the second rape“. Sekundarna viktimizacija dešava se i kad žrtve dožive negativne reakcije od svog socijalnog okruženja (Feldman i dr., 1998). Također, da li će nešto biti sekundarna viktimizacija ovisi i o tome da li će ponašanje i poduzete radnje biti doživljene kao sekundarna viktimizacija (Orth, 2009).

U ovom istraživanju je opaženo da se kod žrtava kaznenog djela protiv seksualne slobode nešto češće javljaju pitanja koja upućuju na strah od optužnika (hoće li se sresti s optuženikom), pitanje moraju li svjedočiti u istoj pro-

¹⁹ Koji se očituju naporom da se izbjegnu uznemiravajuća sjećanja, misli ili osjećaji o samom traumatskom događaju kao i naporom da se izbjegnu vanjski podsjetnici koji pobuđuju uznemiravajuća sjećanja, misli i osjećaje na sam događaj ili su s njim povezani.

istoriji s optuženikom i moraju li odgovoriti na svako pitanje koje će im biti postavljeno u sudnici²⁰, što govori u prilog specifičnosti ove vrste kaznenih djela i reakcija žrtava. Burgess i Holmstrom (1974a, 1974b) su tijekom svog istraživanja kod žrtava seksualnog nasilja otkrile skup reakcija i osjećaja koji su posljedica silovanja, a svrstavaju se pod nazivnik „Sindrom traume silovanja (RTS)“. RTS predstavlja skup tjelesnih i psiholoških reakcija i promjena u ponašanju žrtve, a koje su posljedica traumatskog iskustva seksualnog nasilja. Karakteristično je da žrtve prolaze kroz 2 faze: akutnu fazu i fazu reorganizacije, s različitim podfazama. RTS predstavlja skup uznevimiravajućih i ponavljajućih simptoma koje žrtva doživljava nakon silovanja, a predstavljaju mentalno i fizičko proživljavanje silovanja, strah od susreta s počiniteljem i strah od ponovnog napada (Burhges, Holmstrom, 1974a, 1974b).

*Prava koja žrtve traže i koja prava su najkorisnija za žrtve
(prema procjeni službenika za podršku)*

Kada su u pitanju prava koja žrtve traže i prava koja su, prema procjeni službenika za podršku, za žrtve najkorisnija, može se opaziti da žrtve najčešće traže informacije o pravima, te da upravo to pravo i službenici za podršku procjenjuju najkorisnijim (davanjem svih potrebnih informacija daje se žrtvi mogućnost da ostvari svoja prava) (Tabela 1).

Tabela 1: Prikaz prava koja žrtve najčešće traže (f) i prosječne procjene korisnosti pojedinih prava za žrtve tih kaznenih djela (M)

Prava žrtava	f	M
Pravo na informaciju o svojim pravima	20	4,7
Pravo na obavijest od državnog odvjetnika o poduzetim radnjama povodom prijave	10	4,32
Pravo sudjelovati u kaznenom postupku kao oštećenik	8	3,64
Pravo na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i potporu tijela, organizacija ili ustanova za pomoć žrtvama kaznenih djela	7	4,45
Pravo na stručnu pomoć savjetnika na teret proračunskih sredstava	5	4,08
Pravo na novčanu naknadu iz sredstava državnog proračuna u skladu s posebnim zakonom	2	4,0

²⁰ Vezano za ovo pitanje očit je strah žrtve o mogućim neugodnim pitanjima koja mogu zadirati u njenu intimu, te je u svrhu zaštite žrtve zakonodavac propisao mogućnost uskratiti odgovor na nepotrebna pitanja koja se odnose na strogo osobni život žrtve.

Značajno je i pravo na obavijest od državnog odvjetnika o poduzetim radnjama jer tako žrtve dobivaju uvid u razvoj događa. To im vraća i osjećaj kontrole nad situacijom, koju često nisu imali tijekom počinjenja kaznenog djela. Vraćanje osjećaja kontrole i smanjenje osjećaja bespomoćnosti važan je segment oporavka od traumatskog iskustva (Herman, 1996). Informacije mogu umanjiti i stres nastao zbog nepoznatosti situacije, jer dobivanjem uviđa u događanja koja nas očekuju dobivamo mogućnost i za bolju pripremu. Priprema, informiranje o pravima i podrška tijekom postupka mogu značajno smanjiti emocionalnu uzinemirenost uzrokovana susretom s pravnim sustavom (Campbell, 2008).

Prava koja žrtve kaznenih djela protiv seksualne slobode i trgovanja ljudima najčešće traže i korisnost pojedinih prava za žrtve tih kaznenih djela

Rezultati istraživanja pokazuju da se, kada su u pitanju žrtve djela protiv polne slobode i trgovanja ljudima, u velikoj mjeri poklapaju podaci o najčešće zatraženim pravima žrtava s procjenom njihove korisnosti, posebno za pravo na davanje iskaza bez prisutstva optuženika, ispitivanje putem audio-vode veze i isključenje javnosti (Tabela 2).

Tabela 2: Prikaz prava koja žrtve protiv seksualne slobode i trgovanja ljudima najčešće traže (f) i prosječne procjene korisnosti pojedinih prava za žrtve tih kaznenih djela (M)

Prava žrtava	f	M
Davanje iskaza bez prisutnosti optuženika	19	4,92
Pravo zahtijevati da bude ispitana putem audio- video uređaja	17	4,92
Pravo na ispitivanje s mogućnošću isključenja javnosti	14	4,88
Pravo na ispitivanje uz prisutnost osobe od povjerenja	11	4,60
Pravo na informaciju o svojim pravima	11	4,72
Pravo na opunomoćenika na teret proračunskih sredstava	9	4,29
Pravo sudjelovati u kaznenom postupku kao oštećenik	6	3,72
Pravo na razgovor sa savjetnikom prije ispitivanja /pravo na stručnu pomoć savjetnika	5	4,29
Pravo na pratnju osobe od povjerenja prilikom sudjelovanja u radnjama	5	4,52
Pravo na obavijest od državnog odvjetnika o poduzetim radnjama povodom prijave	5	4,16
Pravo da je u policiji i državnom odvjetništvu ispituje osoba istog spola	4	4,68
Pravo na novčanu naknadu iz sredstava državnog proračuna u skladu s posebnim zakonom	1	3,45

Navedena prava pomažu u izbjegavanju revictimizacije i smanjuju nela-gode za žrtvu tijekom kaznenog postupka. Činjenica da PTSP može biti uzrokovani i događajem kao što je seksualno nasilje nameće svim sudioni-cima kaznenog postupka odgovornost da primjenom mjera u svrhu zaštite žrtve pokušaju izbjegći da postupak uzrokuje dodatno pogoršanje simptoma i općeg stanja žrtve, posebno jer simptomi traume mogu žrtvu onemogućiti u sudjelovanju u kaznenom postupku (Graham-Keavan i dr., 2015). Ponovno prepričavanje traumatskog događaja, ali i detaljno ispitivanje o svim okolno-stima, može biti jako psihološki uznemiravajuće i dovesti do retraumatiza-cije (Campbell, 2008). Razumijevanje utjecaja simptomatologije na ponaša-nje žrtve u odnosu na prijavu i tijekom kaznenog postupka, kao i problema s kojima se susreće tijekom postupka važno je radi primjene odgovarajućih mjera procesne zaštite (Rumney, Morgan Taylor, 2002).

Važnost primjene pojedinih prava žrtve i reakcije žrtava

Službenici za podršku i volonteri su s obzirom na vlastito iskustvo rada sa žrtvama, odgovarali na slijedeća pitanja otvorenog tipa, a koja se odnose na analizu svakog pojedinog prava žrtve: navedite razloge zbog kojih je važna primjena pojedinih prava žrtve, te pozitivne reakcije na nivou emocionalnog reagiranja i ponašanja (kroz tjelesne reakcije i verbalne izjave), koje se primje-ćuju kod žrtava kad im se osiguraju navedena prava. U nastavku se nalaze rezultati kvalitativne analize odgovora ispitanika za svako pojedino pravo.

- a) Pravo na razgovor sa savjetnikom prije ispitivanja /pravo na stručnu pomoć savjetnika

Ovo pravo se sastoji u razjašnjavanju informacija o pravima i bolju upuće-nost u prava i procedure prije ispitivanja, što je korisno jer žrtva zna što može očekivati u dalnjem postupku, te se može pripremiti za ono što slijedi. Pozi-tivne reakcije koje slijede su: zadovoljstvo što s nekim mogu porazgovarati i postaviti pitanja koja ih muče; često kažu kako prije rasprave ne mogu spavati, uznemireni su, moraju uzeti tablete za smirenje i slično, a kroz razgovor im se daju objašnjenja, te su opušteniji, smireniji, sabraniji i spremniji na svjedoče-nje; osjećaj sigurnosti, olakšanje, osjećaj da je nekome stalo; osoba se obra-duje (ukoliko su bili ljuti na sustav shvate da smo na njihovoj strani i da im se

trudimo pomoći); lakši nastavak razgovora, osjećaj povjerenja; osjećaj da nisu sami (npr. „Super da me netko može razumjeti i saslušati“) i da je netko na njihovoj strani i želi im pomoći u ostvarivanju njihovih prava.

b) Pravo da žrtvu u policiji i državnom odvjetništvu ispituje osoba istog spola

Primjenom ovih prava stvara se za žrtvu ugodnija i opuštenija atmosfera prilikom ispitivanja, pa se žrtva lakše „otvori“ i smireno i bez ustručavanja iskaže i lakše izrazi svoje (psiho-fizičko) stanje. Takođe, manji je osjećaj moralnog osuđivanja; izbjegava se sekundarna traumatizacija; omogućuje se lakše nošenje sa i onako teškom i neugodnom situacijom, naročito prilikom pitanja seksualne prirode; žrtva se smatra shvaćenom kada je ispituje osoba istog spola, te kad je riječ o teškim kaznenim djelima gdje je počinitelj muškarac, žrtve kažu da ne bi podnijele da ih o njihovoj intimi ispituje osoba suprotnog spola. Pozitivne reakcije koje slijede iz primjene ovih prava su: žrtve odahnu, opuštenije su i ugodnije se osjećaju. Takav način ispitivanja je za njih manje traumatičan, osjećaju sigurnost i povjerenje, hrabrost, manje je neugode i osjećaja stida i straha; manje fizičkih reakcija kao što su plakanje, povlačenje u sebe i drhtanje.

c) Pravo sudjelovati u kaznenom postupku kao oštećenik

Primjena ovih prava je važna jer omogućuje žrtvi dodatna prava; žrtva želi znati da je i ona bitna u tom postupku i da država štiti i brani njena prava, te da aktivno može sudjelovati u postupku; žele zadovoljenje pravde, dokazivanje svog statusa. U većini slučajeva žrtva se ne želi susretati s okrivljenikom, međutim ponekad ostvarenje prava oštećenika (prisustvovanje dokaznom ročištu ili raspravi, mogućnost upozoravanja na činjenice i dokaze) ima za žrtvu reparacijski učinak, posebno kada nema opunomoćenika, a zainteresirana je za tijek postupka. Oštećenici žele biti informirani o presudi (čak i nepravomoćnoj) ili o iskazivanju okrivljenika i drugih svjedoka – stoga je korisno pravo uvida u spis. Žrtva ima koristi od ovog prava ako ima opunomoćenika koji joj može objasniti njezina prava koja iz tog statusa proizlaze, inače se sama teško može snaći u postupku. Pozitivne reakcije koje slijede iz primjene ovih prava su: kad se žrtvama objasne uloga i prava oštećenika zadovoljni su što i oni mogu aktivno sudjelovati; osjećaj sigurnosti i zadovoljstva zbog upućenosti i informiranosti o tome što se događa sa slučajem.

d) Pravo da se žrtva ispita uz prisutnost osobe od povjerenja i pravo na pratnju osobe od povjerenja prilikom sudjelovanja u radnjama

Primjena ovih prava je važna jer omogućuje uvažavanje žrtvina potrebe da nije sama u postupku koji često bude mučan i dugotrajan. Kad je uz žrtvu netko tko joj je blizak i na njenoj strani to joj daje osjećaj sigurnosti i potpore, umanjuje se stres i daje osjećaj povjerenja, što pridonosi kvalitetnijem iskazu i olakšava iskazivanje; to je „moralna podrška“ žrtvi jer razgovara s „čovjekom“, a ne s institucijom; poznato lice u nepoznatoj situaciji. Nekima je lakše ponovo se prisjećati traumatskog iskustva uz podršku osobe od povjerenja; pokazalo se u praksi da žrtvama puno znači imati nekoga na koga se mogu osloniti. Iz ovoga slijede pozitivne reakcije koje se ogledaju u lakšoj pripremi za svjedočenje, mirnoći, opuštanju, sigurnosti, manjem drhtanju, strahu i nelagodi, više osmijeha, bez nervoznog hodanja, većoj samouvjerenosti, olakšanju, osjećaju zaštićenosti, kao i psihičkoj stabilnosti jer imaju emocionalnu i moralnu potporu (što se očituje u riječima: „Netko je tu uz mene, nisam sam/a“; „Bit će mi lakše ako je netko uz mene“); iznenađenju jer netko može biti s njom/njim, osjećaju da je sve pod kontrolom i u najboljem redu i time što budu zadovoljni što ne moraju kroz sve prolaziti sami.

e) Pravo zahtijevati da bude ispitana putem audio – video uređaja

Primjenom ovih prava žrtvama se omogućuje zaštita (nisu izložene), žrtve dobivaju osjećaj sigurnosti (posebno kad su uplašene i traumatizirane), mogućnost da se saberu i jasno artikuliraju misli i lakše izraze svoje osjećaje i usredotoče se na iskaz. Takođe, izbjegava se mogućnost da se žrtva osobno susretne s okriviljenikom, posebno ako se boji okriviljenika (lakše će dati iskaza kad nije s njim u istoj prostoriji); izbjegava se nelagoda zbog iskazivanja pred „publikom“; važnost zadržavanja intime; izbjegava se putovanja za starije i bolesne žrtve; izbjegava se direktni kontakt i sa sudom i drugim strankama u postupku. Iz primjene ovih prava proizilaze sledeće pozitivne reakcije: olakšanje, znatiželja, smirenje, osjećaj sigurnosti, manji osjećaj straha ili neugode, opuštenije ponašanje, suvisliji razgovor s manje treme; lakše iskazivanje; sreća, plač, mješavina emocija; žrtve ostavljaju dojam da su odahnule jer je već pola postupka prošlo samim tim što ne moraju ući u sudnicu; zahvalnost, veća motiviranost; manje suzdržanosti.

f) Pravo na ispitivanje s mogućnošću isključenja javnosti

Primjena ovih prava je važna za žrtve jer doprinosi smanjenju osjećaja srama i neugode i moralnog prosuđivanja i osude, kao i uvažavanje i poštivanje intime i prostora diskrecije, pogotovo ako postoji vjerojatnost da ih slušaju poznanici, rodbina, susjedi. To im puno znači jer ne žele da drugi slušaju o njihovoj intimi (neke žrtve se lakše nose sa situacijom ukoliko šira okolina nije upoznata). Tako žrtva izbjegava medije i radoznale poglede prilikom davanja iskaza, a takođe se izbjegava opasnost od stigmatizacije. Primjenom ovih prava postižu se sljedeće pozitivne reakcije: mirnoća/olakšanje, veća hrabrost, osjećaj sigurnosti; manji osjećaj nelagode, srama i brige što će okolina misliti; veća spremnost na iskazivanje; potiče slobodnije ponašanje

g) Davanje iskaza bez prisutnosti optuženika

Primjena ovih prava je važna jer se mnoge žrtve ne žele suočiti s optuženikom, te velik broj žrtava nije sposoban svjedočiti u njegovom prisustvu, pa je ovo pravo korisno radi davanja slobodnjeg, tečnjeg, preciznijeg i kvalitetnijeg iskaza uz manje straha i nelagode. Takođe, doprinosi lakšem nošenju sa situacijom. Zabluda je da prisutnost optuženika u sudnici koji samo sjedi i šuti ne predstavlja izvor straha za žrtvu, čak i sama njegova prisutnost je dovoljna da izazove strah i naruši kvalitetu iskaza. Doprinosi većoj sigurnosti i koncentraciji žrtve, bez mogućnosti da okrivljenik neverbalnim putem utječe na njen iskaz. Ako žrtva nije uspjela ostvariti pravo na davanje iskaza putem audio-video uređaja, i na ovaj način se može smanjiti strah i sram. Pozitivne reakcije koji proističu iz primjene ovog prava su: smanjenje straha, nervoze, napetosti i neugode, olakšanje, mirnoća, manje drhtanja, veći osjećaj slobode, osjećaj rasterećenosti i mogućnost nesmetane i iskrene komunikacije sa sudnjem i odvjetnicima. Veća otvorenost i hrabrost, koja se očituje riječima: „Ne bih mogla svjedočiti da je on u istoj sobi sa mnom“; manje nervoznog okretanja oko sebe po sudnici; motiviranost, radost, zadovoljstvo, ponekad i plakanje zbog „sreće“ što optuženik neće biti prisutan prilikom davanja iskaza.

h) Pravo na opunomoćenika na teret proračunskih sredstava

Primjena ovih prava je važna za žrtve jer omogućuje osjećaj potpore i zaštićenosti s pravne strane. Žrtva ima osjećaj da se netko bori za njezine pravne interese i da je „na njenoj strani“, ima nekoga tko ima dovoljno vremena posvetiti im se i objasniti im postupak, pratiti postupak i sudjelovati u njemu zastupajući ih, čime se obezbeđuje veća sigurnost i spremnost na svjedočenje. Za osobe koje nemaju mogućnost platiti privatnog odvjetnika ovim se pravom pokazuje da sustav može i želi zaštитiti žrtvu. Iz primjene ovog prava proizilaze pozitivne reakcije: sreća (drago im je da ne moraju platiti odvjetnika, a njihovi interesi će biti zaštićeni); iznenađenje, zbumjenost jer ne znaju kako doći do opunomoćenika, zainteresiranost; brojna pitanja vezano za postupanje opunomoćenika i način ostvarenja komunikacije s njim; zadovoljstvo i povjerenje u sustav; osjećaj da su bitni; manje su razočarani, osjećaj ohrabrenja.

i) Pravo na novčanu naknadu iz sredstava državnog proračuna u skladu s posebnim zakonom

Novčana naknada je donekle utjeha jer se daje osjećaj da država/sustav ipak ima razumijevanja za žrtve i njihove potrebe. Iako novac ne može nadoknaditi proživljeno, ipak se stvara određeni osjećaj satisfakcije i „umanjene“ su neke druge nepravde počinjene prema žrtvi. Shodno tome, iz primjene ovih prava proizilaze slijedeće pozitivne reakcije: osjećaj uvažavanja i razumijevanja (financijskog i psihološkog aspekta) položaja žrtve; radost i zahvalnost jer time dobivaju osjećaj da ih država štiti; osjećaj pobjede, zadovoljstvo, olakšanje, osmijeh, mir; rezignacija odnosno ravnodušnost riječima: „Ne može mi vratiti izgubljeno ali neka barem nešto plati“.

j) Pravo na obavijest od državnog odvjetnika o poduzetim radnjama povodom prijave

Primjena ovih prava je važna za žrtve jer im daje osjećaj da „upravljaju“ postupkom. Žrtvi se daje mogućnost da bude informirana i bolje upućena u tijek istrage i postavlja pitanja. Žrtve žele informaciju, a ne lutanje, te često pitaju u kojoj je fazi postupak kad zovu upućeni od strane policije. To im vraća vjeru u sustav i povećava zadovoljstvo. Javljuju se pozitivne reakcije: osjećaj

uvaženosti, sigurnosti i aktivnog sudjelovanja i uključenosti, uz osjećaj da nije samo pasivan objekt u postupku, već netko koga se treba informirati i na koga treba obratiti pažnju; potiče interes žrtve; osjećaju da netko brine o njima i cijelom postupku. Žrtve su ponekad nestraljive (znaju biti i agresivne) ukoliko u određenom vremenskom razdoblju ne dobiju nikakvu informaciju o tome kako se njihov slučaj odvija, pa na temelju ovog prava mogu zatražiti informacije.

k) Pravo na informaciju o svojim pravima

Primjenom ovih prava žrtve znaju što mogu za sebe zahtijevati jer je ovo temeljno pravo kojim se daje mogućnost žrtvi da se upozna i s onim pravima za koje nije znala da ih može ostvariti i omogućuje donošenje odluka o radnjama koje žele/ne žele poduzeti. Žrtve to očekuju i često pitaju koja su njihova prava te je korisno da imaju jasne upute i da ne traže odgovore na krimi mjestima. Žrtve često ne znaju svoja prava jer ih nisu shvatile kad su im bila pročitana (ili ih nisu bili svjesni), pa im je potrebno pojašnjenje. Primjenom ovih prava postiže se zadovoljstvo, zahvalnost, zainteresiranost, olakšanje, osjećaj da ipak postoje opcije, zbumjenost nerazumijevanjem tih prava i kako ih ostvariti, ponekad i iznenađenost postojanjem nekih prava za koje nisu znali da ih imaju. Žrtve imaju osjećaj da su bitne, osjećaj uvažavanja i empatije. Informacija im vraća osjećaj sigurnosti, opuštenosti, povjerenja i upućenosti, osjećaj da nisu zanemareni i zapostavljeni, kao i motiviranost i manji osjećaj izgubljenosti.

Navedena zapažanja u skladu su i s argumentima koje navodi Pajačić (2006). Zbog poznatih posljedica traume koje otežavaju svjedočenje kao što su: disocijacija, depersonalizacija, izbjegavanje, traumatska memorija (Kozina, Vlastelica, 2014); teškoća verbaliziranja traumatskih iskustava jer su traumatska sjećanja zapisana u obliku živih osjeta i slika, pa se zbog toga mogu teže opisati, jer im nedostaje verbalna priповijest (Herman, 1996); simptoma pretjerane pobuđenosti i izbjegavanja (Graham-Kevan i dr., 2015; Littleton, Radecki Breitkopf, 2006); individualnosti u iskazivanju simptoma (Pajačić, 2006; Mamula, Kolarec, 2001), kognitivnih problema i nepovjerenja prema drugima (Burgess, Holmstrom, 1974a, 1974b), navedeni nalazi govore u prilog važnosti osiguranja pravovremene pomoći i podrške. Pitanje prava na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i potporu organizacija, tijela ili ustanova za pomoć žrtvama kaznenih djela, ovdje nije posebno propitivano, jer ono je u

samoj srži opravdanosti postojanja odjela za podršku žrtvama i svjedocima, što se navodi i u Direktivi 2012/29/EU.²¹ Prvi korak, a to je osiguranje djelotvorne podrške, podrazumijeva upućivanje žrtve na službe i organizacije za podršku, odnosno, bazično informiranje o pravima uopće. Podrška, kako je to u Republici Hrvatskoj osmišljeno kroz rad odjela za podršku na sudovima, podrazumijeva pružanje emocionalne podrške, tehničkih i praktičnih informacija kao i općih procesnih informacija (informacija o pravima).²² Kako se pokazuje u praksi, što se ranije osigura podrška, upućivanje žrtava na službe za podršku, osigurava se i veća mogućnost za razumijevanje prava, ali i njihovo osiguranje, jer službenici odjela za podršku mogu posredovati u ostvarenju zakonom propisanih prava (ali ne mogu garantirati njihovu primjenu, što ovisi o odluci suda). Emocionalna podrška predstavlja široku kategoriju koja uključuje emocionalni interes/zanimanje za osobu, prihvatanje, razumijevanje, ohrabrenje (Dunkel – Schetter i dr., 1992). Šire gledano, podrška predstavlja sva tri oblika podrške: emocionalnu, na razini pružanja informacija i instrumentalnu, a to je upravo ono što odjeli za podršku osiguravaju. Važna je dobra procjena pomagača o tome što je žrtvi potrebno u određenoj situaciji. Vrsta podrške treba odgovarati potrebama osobe (Dunkel-Schetter, Brooks, 2009), te je potrebno kroz individualni pristup poštivati potrebe žrtve, što se može osigurati adekvatnim edukacijama osoba koje dolaze u kontakt sa žrtvama (Winkel i dr., 1999). Potrebno je uzeti u obzir i individualne karakteristike žrtve kao i vrstu kaznenog djela (Strazynski, Ullman, 2014; Green, Diaz, 2007). Negativne socijalne reakcije (socijalna kontrola, okrivljavanje, drugačije postupanje sa žrtvom) kada žrtva iznese svoje iskustvo viktimizacije mogu dodatno utjecati na razvoj simptoma PTSP-a i otežavaju adaptivno suočavanje (Ullman, Peter-Hagene, 2014). Istraživanja pokazuju da žrtve često ne traže pomoći jer su zabrinute da li će uopće dobiti pomoći i da li će se pomagači prema njima ponašati prikladno (Campbell, 2008). Ostaje pitanje koliko je koja vrsta podrške efikasna i koji su njeni učinci, jer i primatelj podrške može krivo shvatiti namjeru (Dunkel – Schetter i dr., 1992). Također, percepcija dostupnosti podrške odnosi se na percepciju koliko je potrebna podrška dostupna. Percepcija veće dostupnosti socijalne podrške povezana je s boljim mentalnim zdravljem osobe i pozitivnim zdravstvenim činiteljima (Dunkel-Schetter, Brooks, 2009). Istraživanja pokazuju da često neformalna podrška dovodi do

²¹ Čl. 8 i čl. 9.

²² Pravilnik o radu odjela za podršku žrtvama i svjedocima, Narodne novine br. 133/15.

pozitivnijih reakcija kod primatelja, u odnosu na učinke formalnih pružatelja pomoći (Ahrens i dr., 2007). Utvrđeno je da podrška i pozitivna socijalna reakcija na žrtvu mogu pomoći u razvoju više adaptivnih obrazaca ponašanja kod žrtve, posebno socijalnih oblika nošenja s traumom, kao i osjećaja veće kontrole nad oporavkom i, ujedno, smanjenja simptoma PTSP-a (Ullman, Peter-Hagene 2014), kao što i uključenost u socijalnu okolinu može štititi od daljnog razvijanja simptoma PTSP-a (Herman, 1996). Potrebno je ustrajno raditi na upućivanju žrtava na službe i organizacije koje pomažu žrtvama, te ih ohrabriвати да potraže pomoć (Strazynski, Ullman, 2014), ali i osigurati praćenje, kao i preporučiti adekvatne psihološke tretmane (Graham-Kevan i dr., 2015). S obzirom na pozitivne učinke socijalne podrške, treba ustrajati na razvoju efikasnih intervencija, pružanju informacija, pomoći i podrške (Green, Diaz, 2007). Posebno ranjivim žrtvama potrebno je osigurati dostupnom podršku osoba koje su senzibilizirane i upoznate s mogućim posljedicama za žrtve specifičnih kaznenih djela (Burgess, Holmstrom, 1974a, 1974b), te unaprijediti edukacije kao bi se osigurala potrebna podrška i izbjeglo okrivljavanje žrtve (Deering 2005; Segrave, Milivojević, 2005). Sekundarna viktimizacija može se smanjiti na način da se žrtvama ponudi više pravnog i psihološkog savjetovanja tijekom kaznenog postupka, s obzirom da su žrtve dužne svjedočiti i mogu biti kažnjene ukoliko se ne odazovu sudskom pozivu ili ne žele svjedočiti.²³ Također, radi procjene rizika od daljnje reviktimizacije potrebno je, osim stanja žrtve, utvrditi i prethodnu izloženost traumi. Suradnja institucija ima snagu utjecati na poboljšanje ishoda pravnih procedura (Campbell, 2008), te je, stoga, potrebno osigurati suradnju i podršku žrtvama od trenutka počinjenja kaznenog djela. S obzirom da je npr. strah često dominantna emocija koja se javlja u akutnoj fazi nakon silovanja (Burgess, Holmstrom 1974a, 1974b), pravovremenom podrškom može se žrtvi pružiti osjećaj sigurnosti.

²³ Čl. 291 ZKP-a.

Zaključak

Iz svega navedenog očito je da prava žrtava koja proizlaze iz Zakona o kaznenom postupku odgovaraju i utvrđenim potrebama žrtava, te su pozitivne reakcije žrtava na primjenu navedenih prava potvrda opravdanosti njihove primjene. Kako bi se prava pravovremeno osigurala žrtvama i, prvenstveno, kako bi žrtve dobile pravovremene informacije o svojim pravima, kao i potrebna pojašnjenja, a zatim i podršku, neophodna je suradnja svih profesionalaca koji dolaze u kontakt sa žrtvom, kao i predstavnika organizacija civilnog društva. Tek sustavnom suradnjom, počevši od informiranja žrtava o pravima, već u fazi prijave kaznenog djela policiji, pa dalje tijekom istražnog i kaznenog postupka, mogu se smanjiti učinci retraumatizacije i revictimizacije žrtve. Posljedično, to će doprinijeti i cjelokupnom kaznenom postupku, osiguranjem veće spremnosti žrtve na svjedočenje i sudjelovanje u kaznenom postupku. Tek na ovakav način pravo na papiru postaje primjenjivo i korisno žrtvi. Konačno, cjelokupni kazneni sustav postaje više humaniziran. Ono što nam dalje preostaje je razvijanje i širenje suradhje, te provođenjem edukacija prenošenje znanja i dobrih primjera iz prakse, kao standarda postupanja i kvalitete kojima trebamo težiti na svim razinama.

Literatura

- Ahrens, C. E., Campbell, R., Ternier-Thames, N. K., Wasco, S. M., Sefl, T. (2007) Deciding Whom to Tell: Expectations and Outcomes of Rape Survivors' First Disclosures. *Psychology of Women Quarterly*, 31, str. 38-49.
- Američka psihijatrijska udruga (2013) DSM-5 *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Burgess, A. W., Holmstrom, L. L. (1974a) *Rape: Victims of Crisis*. Bowie, MD: Brady.
- Burgess, A. W., Holmstrom, L. L. (1974b) Rape Trauma Syndrome. *American Journal of Psychiatry*, 131, str. 981-986.
- Burić, Z. (2015) Novi položaj žrtve u kaznenom postupku – u povodu obveze transponiranja odredaba Direktive 2012/29/EU u hrvatski kaznenopravni sustav. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 2, str. 383-410.

- Nikica Hamer Vidmar (2016) Prava žrtve prema Zakonu o kaznenom postupku Republike Hrvatske – potrebe žrtve i iskustva u praksi iz perspektive odjela za podršku žrtvama i svjedocima*
-
- Campbell, R., Raja, S. (1999) Secondary Victimization of Rape Victims: Insights from Mental Health Professionals who Treat Survivors of Violence. *Violence and Victims*, 14, str. 261-275.
- Campbell, R. (2008) The Psychological Impact of Rape Victims' Experiences with the Legal, Medical, and Mental Health Systems. *American Psychologist*, 63, str. 702-717.
- Dearing, A. (2005) Policija, odvjetništvo i sudovi: svjetska praksa – Praksa austrijske policije prema ženama, žrtvama seksualnog nasilja. U: M. Mamula, N. Komarić (ur.) *Seksualno nasilje – teorija i praksa*. Zagreb: Ženska soba, str. 117-126.
- Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP. Službeni glasnik Europske unije, br. 19/Sv.15.
- Du Mont, J., Miller, K-L., Myhr, T. (2003) The Role of "Real Rape" and "Real Victim" Stereotypes in the Police Reporting Practices of Sexually Assaulted Women. *Violence Against Women*, 4, str. 466-486.
- Dunkel-Schetter, C., Blasband, D., Feinstein, L. G., Bennett Herbert, T. (1992) Elements of Supportive Interactions: When are Attempts to Help Effective? U: S. Spacapan, S. Oskamp (ur.) *Helping and Being Helped in the Real World*. Newbury Park, CA: Sage Publications, str. 83-114.
- Dunkel-Schetter, C., Brooks, K. (2009) The Nature of Social Support. U: H. T. Reis, S. Sprecher (ur.) *Encyclopedia of Human Relationships*. Thousand Oaks: Sage, str. 1565-1570.
- Feldman, P. J., Ullman, J. B., Dunkel-Schetter, C. (1998) Women's Reactions to Rape Victims: Motivational Processes Associated with Blame and Social Support. *Journal of Applied Social Psychology*, 28, str. 469-503.
- Graham-Kevan, N., Brooks, M., Willan, V. J., Lowe, M., Robinson, P., Khan, R., Stokes, R., Irving, M., Karwacka, M., Bryce, J. (2015) Repeat Victimisation, Retraumatisation and Victim Vulnerability. *The Open Criminology Journal*, 8, str. 36-48.
- Green, D. L., Diaz, N. (2007) Predictors of Emotional Stress in Crime Victims: Implications for Treatment. *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 7, str. 194-205.
- Herman, J. L. (1996) *Trauma i oporavak*. Zagreb: Druga.
- Kerstetter, W. A. (1990) Gateway to Justice: Police and Prosecutorial Response to Sexual Assaults Against Women. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 2, str. 267-313.
- Kozina, S., Vlastelica, M. (2014) Disocijacija i detachment kao odraz traumatskog događaja na aspekte sebstva. *Socijalna psihijatrija*, 42, str. 33-42.

-
- Littleton, H., Radecki Breitkopf, C. (2006) Coping with the Experience of Rape. *Psychology of Women Quarterly*, 30, str. 106-116.
- Mamula, M., Kolarec, Đ. (2001) *Seksualno nasilje*. Zagreb: Centar za žene žrtve rata.
- Mamula, M. (2005) Prijavljivanje seksualnog nasilja. U: M. Mamula, N. Komarić (ur.) *Seksualno nasilje – teorija i praksa*. Zagreb: Ženska soba, str. 31-45.
- Orth, U. (2002) Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings. *Social Justice Research*, 4, str. 313-325.
- Orth, U., Maercker, A. (2004) Do Trials of Perpetrators Retraumatize Crime Victims? *Journal of Interpersonal Violence*, 2, str. 212-227.
- Orth, U. (2009) The effects of Legal Involvement on Crime Victim's Psychological Adjustment. U: M. E. Oswald, S. Bieneck, J. Hupfeld-Heineman (ur.) *Social Psychology of Punishment of Crime*. Chichester, UK: Wiley, str. 427-442.
- Pajačić, M. (2006) *Ugroženi svjedoci u kaznenom postupku*. Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija.
- Poslovnik državnog odvjetništva, Narodne novine br. 5/14, 123/15.
- Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o načinu postupanja policijskih službenika, Narodne novine br. 76/15.
- Pravilnik o radu stručnih suradnika izvanpravne struke na poslovima delinkvencije mladih i kaznenopravne zaštite djece u državnim odvjetništvima i na sudovima, Narodne novine, br. 22/13.
- Pravilnik o radu odjela za podršku žrtvama i svjedocima, Narodne novine br. 133/15.
- Rumney, P., Morgan Taylor, M. (2002) The Use of Syndrome Evidence in Rape Trials. *Criminal Law Forum*, 13, str. 471-506.
- Segrave, M., Milivojević, S. (2005) Policija, odvjetništvo i sudovi: Svjetska praksa – seksualno zlostavljanje u Australiji. U: M. Mamula, N. Komarić (ur.) *Seksualno nasilje – teorija i praksa*. Zagreb: Ženska soba, str. 126-138.
- Sudski poslovnik, Narodne novine br. 37/14, 35/15, 123/15.
- Starzynski, L., Ullman, S. E. (2014) Correlates of Perceived Helpfulness of Mental Health Professionals Following Disclosure of Sexual Assault. *Violence against Women*, 20, str. 74-94.
- Tomašević, G., Pajačić, M. (2008) Subjekti u kaznenom postupku: pravni položaj žrtve i oštećenika u novom hrvatskom kaznenom postupku. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 2, str. 817-857.

- Nikica Hamer Vidmar (2016) *Prava žrtve prema Zakonu o kaznenom postupku Republike Hrvatske – potrebe žrtve i iskustva u praksi iz perspektive odjela za podršku žrtvama i svjedocima*
- Ullman, S. E, Peter-Hagene, L. (2014) Social Reactions to Sexual Assault Disclosure, Coping, Perceived Control and PTSD Symptoms in Sexual Assault Victims. *Journal of Community Psychology*, 42, str. 495-508.
- Winkel, F. M., Blaauw, E., Wisman, F. (1999) Dissociation-focused Victim Support and Coping with Traumatic Memory: An Empirical Search for Evidence Sustaining the Effectiveness of Downward Comparison Based Interventions. *International Review of Victimology*, 6, str. 179-200.
- Zakon o kaznenom postupku, Narodne novine br.152/08, 76/09, 80/11, 121/11 – pročišćeni tekst, 91/12. – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 143/12, 56/13, 145/13 i 152/14.
- Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela Narodne novine br. 80/80, 27/11.
- Zakon o sudovima za mladež, Narodne novine br. 84/11, 143/12, 148/13, 56/15.

Internet izvori

DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. Dostupno na: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/victims/guidance_victims_rights_directive_en.pdf, stranici pristupljeno 14.2.1016.

Informacija o pokretanju Nacionalnog pozivnog centra za žrtve kaznenih djela i prekršaja 116 006. Dostupno na: <https://pravosudje.gov.hr/vijesti/pokrenut-broj-116-006-za-zrtve-zlocina/172>, stranici pristupljeno 20.4.2016.

Kontakt podaci odjela za podršku žrtvama i svjedocima. Dostupno na: <https://pravosudje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-6366/iz-pravosudnog-sustava-6372/podrska-zrtvama-i-svjedocima/6156>, stranici pristupljeno 20.4.2016.

Priručnik za rad državnih odvjetnika. Dostupno na: http://www.jpacademy.gov.mk/upload/PDF%20Files/Prirucnik__drugo_izdanje.pdf, stranici pristupljeno 21.3.2016

Victims of Crime in the EU: The Extent and Nature of Support for Victims. Dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims>, stranici pristupljeno 14.2.2016.

Tusher, C. P. (2007) *Revictimization: Advancing Theory and Method* (Doktorska disertacija). USA, Georgia: Georgia State University. Dostupno na: http://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1027&context=psych_diss, stranici pristupljeno 14.2.2016.

NIKICA HAMER VIDMAR

The Rights of Victims According to the Criminal Procedure Act of Republic of Croatia- Needs of the Victim and Practical Experience from the Perspective of the Victim and Witness Support Offices

The subject of this paper is to analyze the provisions of the Criminal Procedure Act relating to the general rights of victims and the rights of victims of criminal offenses against sexual freedom and human trafficking. The goal was to determine the relationship between the statutory rights of the victims and their needs, as well as to analyze how the application of these rights affects the victim's status, a sense of security and protection. Intention was to analyze whether the Act contributes to the prevention of retraumatization and revictimization of victims and if it increases confidence in the judicial system. These effects can be achieved primarily by timely informing victims about their rights, and then by providing those rights in the practice. The analysis made is based on the experience of officials from Victims and Witnesses Support Offices. The purpose of this paper is to promote the implementation of the rights that victims have according the Criminal Procedure Act in order to enable their wellbeing.

Key words: victim's rights, victim support, criminal procedure, research, Croatia.

Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: dileme i izazovi u zaštiti žrtava

TEMIDA

2016, vol. 19, br. 1, str. 109-134

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1601109J

Pregledni rad

Primljen: 24.2.2016.

Odobreno za štampu: 16.5.2016.

Osobe sa invaliditetom u institucijama kao žrtve diskriminacije i kršenja ljudskih prava

BILJANA JANJIĆ

KOSANA BEKER*

Uradu je prikazan položaj osoba sa invaliditetom koje su u rezidencijalnim ustanovama u Srbiji, sa posebnim osvrtom na položaj žena. Cilj nam je da kroz razumevanje istorijskog konteksta i odnosa prema osobama sa invaliditetom ustanovimo neke od razloga kršenja ljudskih prava i diskriminacije osoba sa invaliditetom u institucijama i u kojoj meri je međunarodni okvir u oblasti ljudskih prava uticao na unapređenje njihovog položaja. Rezultati analize pokazuju da usvajanje međunarodnog i nacionalnog pravnog okvira zasnovanog na teoriji socijalnog modela jeste neophodan, ali ne i dovoljan uslov za de facto ravnopravnost, jer se za višestruke deprivacije i diskriminaciju pronalaze opravdanja usled ukorenjenih i rasprostranjениh negativnih stavova o pravima, mogućnostima i potrebama osoba sa invaliditetom. Zbog toga je potrebno dodatno raditi na senzibilisanju sistema socijalne zaštite u cilju prevaziđenja predrasuda i promene postojećih praksi, kako bi se promenila paradigma i poboljšao položaj osoba sa invaliditetom koje se nalaze u institucijama.

Ključne reči: diskriminacija, kršenje ljudskih prava, osobe sa invaliditetom, rezidencijalne ustanove, segregacija, Srbija.

* Biljana Janjić je programska saradnica, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd. E-mail: bjanjic@driadvocacy.org.

Kosana Beker je doktorandkinja Centra za rodne studije (ACIMSI) Univerziteta u Novom Sadu. E-mail: kosana@becker.rs.

Uvod

Predmet ovog rada je kršenje ljudskih prava i diskriminacija dece i odrašlih sa invaliditetom koji se nalaze u rezidencijalnim ustanovama u Republici Srbiji, sa posebnim osvrtom na položaj devojčica i žena. Cilj nam je da, kroz razumevanje istorijskog konteksta i odnosa prema osobama sa invaliditetom, ustanovimo neke od razloga kršenja njihovih ljudskih prava i diskriminacije. Pored toga, cilj nam je da ispitamo u kojoj meri je postojeći međunarodni okvir u oblasti ljudskih prava uticao na unapređenje njihovog položaja. U radu smo predstavile položaj osoba sa invaliditetom u institucijama u Srbiji u periodu od usvajanja Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (2006), koji karakteriše veoma loš tretman, a u određenim situacijama i zlostavljanje i mučenje, kao i promenu međunarodnog pravnog okvira u oblasti ljudskih prava u kontekstu prava osoba sa invaliditetom, koja je usledila. U radu je, najpre, dat istorijski kontekst, odnosno, predstavljeno je kakav je bio odnos društava prema osobama sa invaliditetom u prošlosti i kako se ovaj odnos menjao, kako bi se bolje sagledao savremeni odnos prema osobama sa invaliditetom, koji je važan za razumevanje njihovog trenutnog položaja. Predstavljen je odnos prema osobama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama, a dat je i poseban osvrt na položaj žena i devojčica. Situacija u institucijama u Srbiji predstavljena je na osnovu analize raspoloživih izveštaja državnih organa, međunarodnih i nacionalnih nevladinih organizacija, nezavisnih državnih organa, kao i rezultata i zaključaka iz drugih relevantnih izveštaja. Nakon toga je analizirana promena međunarodnog pravnog okvira u oblasti ljudskih prava i njen uticaj na položaj osoba sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama u Srbiji. Na kraju rada je predstavljena trenutna situacija u Srbiji i date su preporuke za poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji.

Položaj osoba sa invaliditetom

Istoriski osvrt

Kako bismo razumeli savremene prakse i politike u oblasti prava i potreba osoba sa invaliditetom neophodno je razmatrati odnos prema osobama sa invaliditetom kroz istoriju, koji se može podeliti na periode potpune izolacije,

segregacije, integracije i modela društvenog uključivanja, koji je danas zastupljen. Istoriski pregled pristupa osobama sa invaliditetom pokazuje različite kontroverzne prakse i politike, i može da pojasni razloge kršenja prava i diskriminacije osoba sa invaliditetom.

U savremenoj literaturi prepoznat je tzv. teološki pristup, zasnovan na judeo-hrišćanskoj tradiciji, kao jedan od prvih detaljnije analiziranih pristupa osobama sa invaliditetom, posebno osobama sa intelektualnim, kognitivnim i psihosocijalnim teškoćama. Ovaj pristup karakterišu tri osnovne teme: 1) povezivanje invaliditeta sa grehovima predaka; 2) patnja osobe koja vodi do iskupljenja i koja mora biti pasivno prihvaćena; i 3) humanitarni pristup, koji je istovremeno postavio osnovu za paternalistički odnos prema osobama sa invaliditetom (Eiesland, 1994). Hrišćanska crkva je organizovala prva poznata skloništa za osobe sa invaliditetom, ali je i sprovodila rituale egzorcizma nad osobama sa invaliditetom i zagovarala iscrpljujuće postove i molitve za one za koje se verovalo da su se udaljili od boga. U periodu od XIII do XVII veka, kada je religija igrala značajniju ulogu u kreiranju i funkcionalisanju zapadnih društava, osobe sa invaliditetom su progonjene, spaljivane na lomači i ubijane, a krajem ovog perioda postale su predmet podsmeha i zloupotrebe, kao što su nastupi u cirkusima ili zabavnim programima, teranje na prošnu kako bi sebi obezbedile hranu i smeštaj (Adams, Bell, Griffin, 1997). Takve prakse su opstajale i tokom XVII veka i perioda prosvetiteljstva, ali je došlo i do razvoja nauke a samim tim i do medicinskog pristupa u sagledavanju osoba sa invaliditetom, koji zastupa praksu „izlečenja“ osoba sa invaliditetom u izdvojenim i posebno kreiranim okruženjima. Prva škola za obrazovanje dece sa oštećenjem sluha otvorena je 1755. godine, a kada su u pitanju institucije, na scenu je stupio takozvani „pokret za moralni tretman“, kada se organizuje udobniji smeštaj za pacijente i zapošljavanje lekara za individualizovane terapije. Iako su prve institucije otvorene u XVI veku, tokom XVIII veka ove specijalizovane ustanove smatrane su „odgovorom na društvene, ekonomski i kulturne promene“, zasnovane na humanitarnom pristupu i razvoju kapitalizma (Digby, 1983), a ovaj period odlikuje isključivanje i segregacija dece i odraslih osoba sa invaliditetom u specijalizovanim ustanovama. U vreme industrijske revolucije u XIX veku otvoren je veliki broj institucija zatvorenog tipa širom Zapadne Evrope i Sjedinjenih američkih država. Ovaj period poznat je i kao „doba ludnica“, koji karakteriše namera da se obezbedi lečenje, tretman i zaštita osoba sa inva-

liditetom u institucijama, ali se zbog nehumanih tretmana svrha institucija dovodi u pitanje (Digby, 1983).

Početak dvadesetog veka obeležen je razvojem ideologije eugenike koja je zastupala unapređenje ljudske rase kroz smanjenja broja osoba koje su smatrane genetski „neadekvatnim“ (Grue, 2010). Eugenika je bila zvanično zastupljena u većini zemalja Evrope i Sjedinjenih američkih država, koje usvajaju zakone o prinudnoj i obaveznoj sterilizaciji osoba sa invaliditetom i zastupaju program eutanazije ili „milosrdne smrti“ (Grue, 2010). Iako je bila utkana u javne politike i prakse svih zapadnih društava, eugenika je vrhunac teorijskog razvoja i praktične zloupotrebe doživela u Nemačkoj između dva svetska rata. Najpoznatiji zastupnik programa eutanazije u Nemačkoj bio je Alfred Hoche, koji je sprovođenje eutanazije nad osobama sa invaliditetom pravdao zakonodavnim i moralnim osnovama,¹ a nacističke vlasti su u potpunosti prihvatile njegovu teoriju i propagirale ideju da osobe sa invaliditetom nameću finansijski i socijalni teret za nemačko društvo. Adolf Hitler je 1939. godine pokrenuo zvaničan, ali tajni program eutanazije „inferiornih“, odnosno, „organizovan program koji je ciljao *neizlečive* čiji život će okončati lekar milosrdnom smrću“ (Bryant, 2009: 863). Za vođu programa postavljen je doktor Karl Brandt, koji je kreirao javnu politiku Trećeg rajha, zastupajući obavezu da osloboди društvo od „beskorisnih usta“ (Bryant, 2009). U periodu od septembra 1939. do maja 1945. godine, u okviru operacije eutanazije pod nazivom „Aktion T-4“, ubijeno je između 275000 i 500000 dece i odraslih sa invaliditetom. Ubijani su u gasnim komorama, ubrizgavanjem smrtonosne injekcije, a neretko su ostavljeni na hladnom vremenu da se smrznu. Propaganda je učinila da se osobe sa invaliditetom smatraju manje vrednim i predstavila njihovo uništenje kao ekonomsku, moralnu i patriotsku obavezu društva (Benedict, Caplan, Page, 2007).

Nakon Drugog svetskog rata i međunarodne osude masovnih ubistava i stradanja, dolazi do razvoja ljudskih prava, jačanja građanskih pokreta, ali i do razvoja psihanalize, pokreta antipsihijatrije, socijalne zaštite i javnih politika u oblasti mentalnog zdravlja. Svrha tretmana i života u instituciji počinje da se dovodi u pitanje, i jača mišljenje da takav život predstavlja gubitak dostojanstva i osnovnih ljudskih prava. Po Goffmanovoj teoriji, institucije postaju „totalne“, odnosno, predstavljaju mesto gde su osobe sa sličnim karakteristi-

¹ Alfred Hoche je svoja ubeđenja predstavio 1920. godine u knjizi „Dozvola za uništenje bezvrednog života“.

kama zatvorene, odvojene od šire zajednice, a život je strogo i formalno organizovan u odnosu na birokratska pravila. Njegovi kritičari dodaju da su se kroz istoriju institucije koristile za iskazivanje moći, dominacije i političke ideologije, kao što je slučaj sa praksom eutanazije nad osobama sa invaliditetom tokom drugog svetskog rata (Goffman, prema Rubinu, 2013). Poslednjih decenija intenzivno se razvija pristup zasnovan na društvenom uključivanju koji prati kontinuiran proces deinstitucionalizacije i razvoj inkluzivnog obrazovanja.

Istorijski osvrt na položaj osoba sa invaliditetom je neophodan za razumevanje trenutnog položaja osoba sa invaliditetom, razloga kršenja njihovih prava i diskriminacije, kao i za bolje razumevanje koncepta vekovne institucionalizacije osoba sa invaliditetom. Možemo da zaključimo da su osobe sa invaliditetom kroz istoriju proganjane, ubijane, izolovane i odvojene od šire društvene zajednice, posmatrane kao manje vredni članovi društva, a najčešće su bile žrtve izolacije, prisilnih i eksperimentalnih tretmana i bolnih terapija koje su rezultirale nasilnom smrću.

Položaj osoba sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama

Iako je poštovanje i razumevanje ljudskih prava osoba sa invaliditetom bitno unapređeno poslednjih decenija i dalje je veliki broj dece i odraslih sa invaliditetom na institucionalnom smeštaju. Ustanove se mogu definisati na različite načine i primenom različitih kriterijuma, a u ovom radu je korišćena definicija iz Jedinstvenih evropskih smernica za prelazak sa institucionalne brige na podršku u zajednici (2012),² prema kojoj se ustanova ne definiše samo po kapacitetu (broju korisnika), već i po institucionalnoj kulturi. Ustanova je svaka usluga rezidencijalnog tipa u okviru koje su: 1) korisnici izolovani od šire zajednice i/ili primorani da žive zajedno; 2) korisnici nemaju dovoljno kontrole nad svojim životom i odlukama koje se tiču njihovih života; i 3) potrebe same organizacije institucije imaju prednost u odnosu na individualne potrebe korisnika. Treba imati u vidu da se koncept invaliditeta takođe menja tokom vremena, da i danas postoji različite definicije invaliditeta, ali da se najčešće koristi definicija iz Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom

² Evropska ekspertska grupa za prelazak sa institucionalne nege na podršku u zajednici, Jedinstvene evropske smernice za prelazak sa institucionalne nege na podršku u zajednici, novembar 2012. Dostupno na: <http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2012/12/2012-12-07-Guidelines-11-123-2012-FINAL-WEB-VERSION.pdf>, stranici pristupljeno 12.2.2016.

(2006),³ prema kojoj su osobe sa invaliditetom sve one koje imaju dugoročne fizičke, mentalne, intelektualne ili čulne teškoće koje u interakciji sa različitim preprekama mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće na jednakoj osnovi sa drugima. Ova definicija je veoma inovativna jer je fokus sa same osobe sa invaliditetom prebačen na društvenu zajednicu i sistem koji postavljaju različite barijere (zakonodavne, administrativne, finansijske, arhitektonske, informacijske, stavovske, itd) pred osobe sa invaliditetom, čime onemogućavaju njihovo puno učešće u društvu i ostvarivanje ljudskih prava.

U izveštajima međunarodnih ugovornih tela i međunarodnih organizacija prethodnih godina prepoznato je da su deca i odrasli sa invaliditetom marginalizovani, isključeni i da su im ugrožena osnovna ljudska prava.⁴ Posebno je težak položaj osoba sa invaliditetom u institucijama, koje pored segregacije i loših uslova života karakteriše i rizik od zanemarivanja i zlostavljanja, nehumanog postupanja i kažnjavanja, koje može da vodi do torture. Međutim, kršenja ljudskih prava ove manjinske grupe uglavnom su nevidljiva jer se najčešće dešavaju iza „zatvorenih vrata”, a određena postupanja (fiksacije, izolacija, elektro-šokovi) pravdaju se kao neophodan medicinski tretman.

Jedna od osnovnih karakteristika života u instituciji je da „ljudi žive u socijalnoj izolaciji, nestimulativnom okruženju i gube kontrolu nad skoro svim aspektima svakodnevnog života” (Ćirić Milovanović, Marković, 2013: 7). Život u instituciji odlikuje krut dnevni režim aktivnosti i upravljanja, koji podrazumeva da sve osobe u domu prate isti ritam ishrane, spavanja, korišćenja slobodnog vremena, angažovanja na različitim poslovima, što je i danas u skladu sa opi-

³ Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 42/2009, član 1.

⁴ Pogledati izveštaje: The State of the World's Children 2013, Children with Disabilities, UNICEF, maj 2013, dostupno na: http://www.unicef.org/sowc2013/files/SWCR2013_ENG_Lores_24_Apr_2013.pdf, stranici pristupljeno 13.4.2016; “Living in Hell” Abuses against People with Psychosocial Disabilities in Indonesia, Human Rights Watch, March 2016, dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2016/03/21/living-hell/abuses-against-people-psychosocial-disabilities-indonesia>, stranici pristupljeno 13.4.2016; “No Justice: Torture, Trafficking and Segregation in Mexico”, Disability Rights International, jul 2015, dostupno na: <http://www.driadvocacy.org/wp-content/uploads/DRI-No-Justice-web-version.pdf>, stranici pristupljeno 13.4.2016; “No Way Home: The Exploitation and Abuse of Children in Ukraine's Orphanages,” Disability Rights International, 2015, dostupno na: <http://www.driadvocacy.org/wp-content/uploads/No-Way-Home-final2.pdf>, stranici pristupljeno 13.4.2016; Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman and degrading treatment or punishment, Juan E. Mendez, Human Rights Council, United Nations General Assembly, A/HRC/28/68, 5.3.2015, dostupno na: http://antitorture.org/wp-content/uploads/2015/03/Children_Report.pdf, stranici pristupljeno 13.4.2016.

som „totalne institucije“ koju daje Goffman. Takav život je usmeren na održavanje potreba i organizacije same ustanove, a ne na individualne potrebe osoba sa invaliditetom. Usled rigidne organizacije života, socijalne isključnosti i nedostatka smislenih programa rehabilitacije, osobe u institucijama su dugotrajno izložene lošem tretmanu i kršenju prava u gotovo svim oblastima života. Isključenost iz društva, nedostatak interakcije za zajednicom, loši uslovi života u instituciji i nedostatak adekvatne podrške za ostvarivanje prava može voditi zanemarivanju i zlostavljanju (Rosenthal, Ahern, 2014). Dodatni razlog takvom tretmanu je i prevelik broj osoba koje su na smeštaju u jednoj instituciji⁵ i nedovoljan broj zaposlenih, što u kombinaciji sa lošim uslovima života može ugroziti bezbednost i život osoba u institucijama. Iako deca i odrasle osobe sa invaliditetom u velikim rezidencijalnim ustanovama nisu pravno lišeni slobode, oni to praktično jesu, jer im je ograničena mogućnost kretanja, slobodan izlazak iz doma i organizovanje vremena u skladu sa potrebama i pravima. To se posebno odnosi na osobe koje su lišene poslovne sposobnosti i pod starateljstvom. Institucionalni život karakteriše nedostatak privatnosti i gubitak autonomije u donošenju odluka o sopstvenom životu, što vodi do gubitka dostojanstva osobe sa invaliditetom.

Položaj devojčica i žena u rezidencijalnim institucijama

Žene i devojčice sa invaliditetom dugo su bile nevidljive na međunarodnom i nacionalnom planu, odnosno, nisu bile prepoznate kao grupa koja je u povećanom riziku od višestruke diskriminacije. Većina dokumenata i javnih politika koja se bavila invaliditetom nije imala rodni aspekt, dok se u dokumentima i javnim politikama, koje se odnose na prava žena i rodnu ravнопravnost, nije uzimao u obzir specifičan položaj žena sa invaliditetom. Ova praksa je počela da se menja početkom 1990-ih godina prošlog veka,⁶ tako

⁵ Na primer, prema podacima iz Izveštaja o radu ustanova socijalne zaštite za odrasle i starije sa mentalnim, intelektualnim, telesnim ili senzornim teškoćama u 2014. godini Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, većina rezidencijalnih ustanova za odrasle sa invaliditetom u Srbiji ima preko 350 korisnika (Novi Bečeј, Stari Lec, Stara Moravica, Kulina) a neke i do 900 korisnika (Male Pčelice, Kragujevac).

⁶ Na primer, Pekinška deklaracija i Platforma za akciju (1995) sadrži posebne odredbe o ženama sa invaliditetom. Ovi dokumenti su usvojeni na Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama (Peking, 1995). Polazeći od principa da su ženska prava ljudska prava, utvrđeni su konkretni ciljevi koje je potrebno ostvariti, uz uklanjanje prepreka za učešće žena u svim sferama života. Svet treba da bude mesto gde će svaka devojčica i žena moći da uživa u slobodama, da pravi

da su danas žene sa invaliditetom u mnogim izveštajima međunarodnih ugovornih tela prepoznate kao posebna grupa, koja je u većem riziku od diskriminacije – zbog invaliditeta i zbog pola.⁷ U Nacrtu opšteg komentara člana 6 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom o ženama sa invaliditetom (2015),⁸ Komitet za prava osoba sa invaliditetom ukazuje na tri ključne oblasti koje izazivaju veliku zabrinutost: 1) nasilje nad devojčicama i ženama sa invaliditetom; 2) ograničenja u pogledu ostvarivanja seksualnih i reproduktivnih prava, uključujući majčinstvo i odgajanje dece; i 3) interseksionalna (više-struka) diskriminacija devojčica i žena sa invaliditetom. Pored toga, Komitet za prava osoba sa invaliditetom je, u ovom dokumentu, posebno naglasio da su devojčice i žene koje su u institucijama u većem riziku od nasilja, da su nasilju izložene u dužem vremenskom periodu, kao i da su izložene raznim oblicima nasilja, uključujući prisilnu sterilizaciju ili sterilizaciju bez direktnе saglasnosti, prisilnu institucionalizaciju, prinudne abortuse, i druge vrste nasilja.⁹

sopstvene izbore i ostvaruje prava, kao što su pravo na život bez nasilja, pravo na obrazovanje, na odlučivanje i na jednaku zaradu za rad jednakve vrednosti. Više o Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju dostupno na: http://beijing20.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_final_web.pdf, stranici pristupljeno 9.4.2016. godine.

⁷ Na primer, Komitet za eliminaciju diskriminacije žena u Opštoj preporuci br. 18 o ženama sa invaliditetom, nakon sagledavanja izveštaja više od 60 država zaključuje da su informacije o ženama sa invaliditetom veoma šture, pa zabrinut za situaciju u kojoj se nalaze žene sa invaliditetom koje su žrtve dvostrukе diskriminacije, preporučuje državama da uključe podatke o ženama sa invaliditetom u svoje periodične izveštaje, kao i podatke o posebnim merama namenjenim ženama sa invaliditetom. Više informacija dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/453882a322.html>, stranici pristupljeno 9.4.2016. godine. Komitet za prava deteta u Opštem komentaru br. 9 o pravima dece sa invaliditetom, sakupio je iz državnih izveštaja mnoštvo informacija o statusu dece sa smetnjama u razvoju širom sveta, koji su zabrinjavajući. Komitet ukazuje da deca sa smetnjama u razvoju i njihove porodice imaju prava na odgovarajući životni standard, uključujući i odgovarajuću hranu, odeću i stanovanje, kao i na stalno poboljšanje životnih uslova. Pitanje dece sa smetnjama u razvoju koja žive u siromaštву treba da se rešava usmeravanjem odgovarajućih budžetskih sredstava kao i osiguravanjem da će deca sa smetnjama u razvoju imati pristup socijalnoj zaštiti i programima za smanjenje siromaštva. Više informacija dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/461b93f72.html>, stranici pristupljeno 9.4.2016. godine.

⁸ Komitet za prava osoba sa invaliditetom, Nacrt opšteg komentara člana 6. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom – Žene sa invaliditetom, CRPD/C/14/R.1 od 22.5.2015.

⁹ Prema izveštaju Specijalnog izvestioca za pitanja torture i drugih okrutnih, nehumanih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja ovi oblici nasilja mogu da se izjednače sa okrutnim, nehumanim i degradirajućim postupanjem. UN Komisija za ljudska prava uspostavila je Rezolucijom 1985/33 Specijalnog izvestioca za pitanja torture, a Rezolucijom Saveta za ljudska prava 25/13 iz 2014. godine, mandat Specijalnog izvestioca produžen je na još tri godine. Specijalni izvestilac prenosi hitne apele državama u vezi sa pojedincima koji su u riziku od

Položaj osoba sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama u Srbiji

Za razumevanje trenutnog položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji potrebno je ukazati da prelomnu tačku predstavlja objavljivanje izveštaja „Mučenje kao lečenje – Segregacija i zloupotreba dece i odraslih sa invaliditetom u Srbiji“ (Ahern, Rosenthal, 2007), koji je krajem 2007. godine objavila organizacija Mental Disability Rights International (MDRI)¹⁰ nakon nekoliko godina monitoringa položaja dece i odraslih osoba sa invaliditetom u institucijama socijalne i zdravstvene zaštite u Srbiji. Izveštaj je pružio (dokumentovani) uvid u stanje u institucijama u Srbiji, kao i nivo (ne)poštovanja međunarodnih obaveza iz domena ljudskih prava osoba sa invaliditetom u institucijama.

U izveštaju je navedeno da bebe, deca i odrasli sa invaliditetom ostaju zatvoreni u institucijama celog života, u lošim uslovima koji mogu biti opasni po život i koji nanose fizičku i mentalnu patnju. Bebe nemaju dovoljno kontakta sa ljudima, većinu budnog vremena provode u ležećem položaju u krevcima, a slično je i sa mladima i odraslima koji su kategorisani kao „nepokretni“ – većina je sve vreme u krevetima, a poneki u tim krevetima jedu i vrše nuždu. U sobama se osećao miris urina i izmeta, nije bilo nikakve stimulacije, kao ni dovoljnog broja osoblja. Uzakano je na ozbiljan problem koji se ogledao u nedostatku propisa kojima se reguliše upotreba fiksacije i izolacije, kao i nedostatak nadzora nad primenom ovih mera jer zloupotreba fiksacije i izolacije može prerasti u mučenje. U institucijama sa nedovoljnim brojem zaposlenih, koje ne može da pruži adekvatnu individualnu pažnju ili lečenje, fiksacija se koristi umesto lečenja ili nege u slučaju samopovređivanja. Pored toga, navedeno je da u institucijama postoji upadljiv nedostatak rehabilitacije, fizikalne terapije i osnovne medicinske nege,¹¹ kao i da su uslovi u institucijama ponižavajući, nehumani i da mogu biti opasni po život.¹²

torture, kao i informacije o prethodnim navodnim slučajevima torture, posećuje države i utvrđuje činjenice i podnosi godišnje izveštaje Savetu za ljudska prava i Generalnoj skupštini UN. Više informacija dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Torture/SRTorture/Pages/SRTortureIndex.aspx>, stranici pristupljeno 9.4.2016.

¹⁰ Jedna od najpoznatijih i najuticajnijih američkih organizacija koja zastupa prava osoba sa invaliditetom i mentalnim teškoćama u rezidencijalnim institucijama.

¹¹ Deca i odrasli imali su brojne zdravstvene probleme – hepatitis, različite kožne bolesti, probleme sa zubima, neuhranjenost i atrofiju mišića zbog dugotrajnog vezivanja za krevete.

¹² Prenatrpane prostorije, veoma loši higijenski uslovi, ozbiljni problemi sa električnim instalacijama, grejanjem, i slično.

Objavljanje ovog izveštaja izazvalo je veliku pažnju i u međunarodnoj zajednici, i u Srbiji. U izveštaju je zatraženo od međunarodnih ugovornih tela i zemalja Evropske unije da obrate posebnu pažnju na kršenje ljudskih prava u institucijama u Srbiji i insistiraju da Srbija mora „najpre zaštititi osnovna ljudska prava svojih najranjivijih građana“ (Ahern, Rosenthal, 2007: iv), pre nego što nastavi proces pregovaranja za sledeću fazu Sporazuma o stabilizaciji i pri-druživanju sa Evropskom unijom.

Reakcije u Srbiji nakon objavljanja izveštaja bile su neadekvatne, odno-sno, svodile su se na osporavanje izveštaja. Tadašnji ministar rada i socijalne politike posebno je osporavao upotrebu izraza „mučenje“ u naslovu izveštaja,¹³ koji „dezavuiše namere i optužuje sve one koji žele da na najhumaniji način pomognu deci sa posebnim potrebama“. Pored toga, primedbe su se odnosile i na to da je izveštaj „politički obojen“, zbog preporuke MDRI u vezi sa nastavkom procesa pregovaranja za pristupanje Evropskoj uniji.

Međutim, objavljanje ovog izveštaja pružilo je dobar uvid u stanje u institucijama u Srbiji. Iako je bilo polemike u vezi sa naslovom izveštaja, može se konstatovati da je osvetljavanje ovog problema – veoma loš položaj dece i odraslih sa invaliditetom u institucijama, zajedno sa promenama koje su se desile na međunarodnom planu, doprinelo skretanju pažnje na ovaj problem i postepenom poboljšanju položaja osoba sa invaliditetom u institucijama.

Promena međunarodnog pravnog okvira i njen uticaj na položaj osoba sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama u Srbiji

Pokret za prava osoba sa invaliditetom koji se razvio i veoma ojačao u svetu poslednjih decenija, doprineo je širokoj diskusiji o položaju osoba sa invaliditetom, a posebno je uticao na donošenje i široko prihvatanje (potpisivanje i ratifikacije)¹⁴ Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (2006), koja je prvi međunarodni dokument o ljudskim pravima u XXI veku i jedina konvencija kojoj je pristupila Evropska unija. Cilj ove konvencije je da se unapredi, zaštitи i osigura puno i jednako uživanje svih ljudskih prava i osnovnih slo-

¹³ Videti brojne medijske priloge, npr. Vidić, M. (2007) Posebne potrebe, poseban tretman, nedeljnik Vreme, br. 881; Dnevni list Danas, Mučenje kao lečenje; Marković, R. (2007) Horor: Decu vezuju i muče kao u logoru, Blic.

¹⁴ Prema podacima UN Enable Konvenciju je ratifikovala je 161 država i Evropska unija. Dotupno na: <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?id=166>, stranici pristupljeno 12.2.2016.

boda svim osobama sa invaliditetom¹⁵ i unapredi poštovanje njihovog urođenog dostojanstva. Načela¹⁶ Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom su: a) poštovanje urođenog dostojanstva, individualna samostalnost uključujući slobodu vlastitog izbora i nezavisnost osoba; b) zabrana diskriminacije; c) puno i efikasno učešće i uključivanje u društvo; d) uvažavanje razlika i prihvatanje osoba sa invaliditetom kao dela ljudske raznolikosti i čovečanstva; e) jednake mogućnosti; f) dostupnost; g) ravnopravnost žena i muškaraca; h) uvažavanje razvojnih sposobnosti dece sa invaliditetom, kao i poštovanje prava dece sa invaliditetom na očuvanje svog identiteta. Važnost ove konvencije ogleda se i u tome što su njome propisane opšte obaveze¹⁷ država potpisnica. Između ostalog, države treba da obezbede i unaprede puno ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve osobe sa invaliditetom, bez diskriminacije bilo koje vrste po osnovu invaliditeta, da postepeno osiguraju uživanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava u skladu sa maksimalno raspoloživim sredstvima, kao i da obezbede participaciju osoba sa invaliditetom u svim procesima odlučivanja u vezi sa pitanjima koja se tiču osoba sa invaliditetom. Konvencijom je propisano osnivanje Komiteta za prava osoba sa invaliditetom,¹⁸ koji će nadgledati primenu konvencije. Komitet ima 18 nezavisnih članova/eksperata, koji su izabrani na četiri godine u individualnom kapacitetu, a ne kao predstavnici država.¹⁹ Komitet za prava osoba sa invaliditetom razmatra izveštaje država potpisnica o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, daje sugestije i opšte preporuke, koje prosleđuje državama u formi zaključnih zapažanja. Pored toga, Opcionim protokolom uz Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom,²⁰ Komitetu za prava osoba sa invaliditetom prošrena je nadležnost, tako da, osim razmatranja izveštaja država, prima i ispituje

¹⁵ Prema odredbama člana 1, stav 2 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, osobe sa invaliditetom uključuju i one koji imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili čulna oštećenja koja u interakciji sa raznim preprekama mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće u društvu na jednakoj osnovi sa drugima.

¹⁶ Član 3 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

¹⁷ Član 4 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

¹⁸ Član 34 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

¹⁹ UN Human Rights, Office of the High Commissioner, Committee on the Rights of Persons with disabilities. Više informacija dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/QuestionsAnswers.aspx>, stranici pristupljeno 10.4.2016.

²⁰ Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 42/2009.

individualne predstavke i sprovodi istrage u slučajevima kada ima pouzdane dokaze o ozbiljnim i sistematskim kršenjima prava iz konvencije.

Tortura (mučenje) je jedno od najozbiljnijih kršenja ljudskih prava, a zabrana torture je jedino ljudsko pravo koje je apsolutno, što znači da niko i ni pod kakvim uslovima ne može ograničiti ili uskratiti bilo kome ovo pravo. Treba napomenuti i da je Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom propisana zabrana mučenja ili okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja,²¹ ali najvažniji međunarodni dokument kojim je zabranjena tortura jeste Konvencija Ujedinjenih nacija protiv torture i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih kazni i postupaka.²² Odredbama člana 1 ove konvencije tortura je definisana kao „svaki akt kojim se jednom licu namerno nanose bol ili teške fizičke ili mentalne patnje u cilju dobijanja, od njega ili nekog trećeg lica, obaveštenja ili priznanja ili njegovog kažnjavanja za delo koje je to ili neko treće lice izvršilo ili za čije izvršenje je osumnjičeno, zastrašivanja tog lica ili vršenja pritiska na njega ili zastrašivanja ili vršenja pritiska na neko treće lice ili iz bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije ako taj bol ili te patnje nanosi službeno lice ili bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prečutnim pristankom“. Države potpisnice ove konvencije preuzele su međunarodnu obavezu da zabrane torturu u svojim nacionalnim zakonodavstvima. Pored toga, zabrana torture propisana je i u drugim međunarodnim ugovorima i dokumentima.²³

Prvi put je međunarodna javna rasprava o povezanosti između torture i invaliditeta pokrenuta na Eksperiskom seminaru o slobodi od torture i lošeg tretmana za osobe sa invaliditetom, koji je održan u decembru 2007. godine u Ženevi,²⁴ na inicijativu Kancelarije Visokog komesara za ljudska prava²⁵ u

²¹ Član 15 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

²² Uobičajeno se koristi skraćenica CAT za označavanje ove konvencije, Generalna skupština UN, Rez. 39/46 iz 1984.

²³ Na primer, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Ženevska konvencija, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima deteta, UN Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama, Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanih i ponižavajućih postupaka, i drugi.

²⁴ Office of the High Commissioner for Human Rights (2007) Report on the Expert Seminar on Freedom from Torture and Ill Treatment and Persons with Disabilities.

²⁵ Više o Kancelariji Visokog komesara za ljudska prava na adresi: <http://www.ohchr.org/EN/Pages/Home.aspx>, stranici pristupljeno 10.4.2016.

saradnji sa Specijalnim izvestiocem o torturi²⁶ i Komitetom protiv torture²⁷. Na ovom seminaru su eksperti organizacije Mental Disability Rights International (MDRI),²⁸ predstavili rezultate monitoringa položaja dece i odraslih u institucijama u Srbiji i pozvali međunarodne organizacije za ljudska prava da razmotre postojeće definicije torture i lošeg postupanja, kako bi mogle da se primene i na osobe sa invaliditetom koje su u institucijama. Oni su tvrdili da fizička sputavanja koja se često koriste na osobama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama imaju sva obeležja torture, na način na koji je tortura definisana odredbama člana 1 Konvencije protiv torture i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih kazni i postupaka.

Između ostalog, definicija torture sadrži *nameru* da se nekome nanesu bol ili teške fizičke ili mentalne patnje sa tačno određenim ciljem, što je omogućilo otvaranje rasprave o svesti i odgovornosti, države i osoblja zaposlenog u institucijama, za namerno nanošenje bola deci i odraslima sa invaliditetom. Fizičko sputavanje se uobičajeno pravda kao medicinska neophodnost, odnosno, kao deo medicinskog tretmana u rezidencijalnim institucijama. Takođe, smatra se da osoblje zaposленo u institucijama ima najbolje namere, ali da samo primenjuje neophodan medicinski tretman. Međutim, činjenica je da fizičko sputavanje uzrokuje ozbiljne fizičke i mentalne bolove, koji su deo definicije torture. Nehumano i ponižavajuće postupanje i tretman vidljivi su na uslovima života u institucijama, čestom i uobičajenom upotrebom fizičkog sputavanja iz terapeutskih ili disciplinskih razloga, uskraćivanjem prava na donošenje odluka o sopstvenim životima, kao i kršenju ljudskih prava, posebno prava na odgovarajući medicinski tretman. Na ovom ekspertskom seminaru bila je predstavljena i situacija u domovima u Srbiji, odnosno, predstavljen je izveštaj „Mučenje kao lečenje“ (Rosenthal, Ahern, 2007), koji je samo mesec dana pre toga objavljen.

Nakon predstavljanja kršenja ljudskih prava u institucijama u Srbiji na Ekspertskom seminaru o slobodi od torture i lošeg tretmana osoba sa invaliditetom, učesnici su se složili da se praksa u institucijama može smatrati tortu-

²⁶ Više informacija dostupno na adresi: <http://www2.ohchr.org/english/issues/torture/rapporateur/>, stranici pristupljeno 9.4.2016.

²⁷ Više informacija dostupno na adresi: <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cat/pages/catindex.aspx>, stranici pristupljeno 10.4.2016.

²⁸ Organizacija Mental Disability Rights International promenila je ime u Disability Rights International (DRI) u toku 2010. godine, ali smo u ovom radu koristili skraćenicu MDRI s obzirom da je taj naziv organizacije korišćen u vreme objavljivanja i predstavljanja izveštaja.

rom, u smislu člana 1 Konvencije protiv torture. Takođe, zaključeno je da se prikazana situacija „ne odnosi samo na institucije u Srbiji i da je neophodno početi sa primenom međunarodnog zakonskog okvira za zaštitu od torture i u slučajevima tretmana i uslova sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom“ (OHCHR²⁹, 2007: 5). Najvažniji zaključci su da su osobe sa invaliditetom žrtve torture i drugih oblika nehumanog postupanja, a to su najčešće prisilni medicinski tretmani, institucionalizacija, silovanje, prisilni abortusi ili sterilizacija, fiksacije. Takođe, ekspertska grupa je zaključila da „kulturološke razlike i različiti nivoi razvoja zemlje ne smeju da budu opravданje za torturu“ (OHCHR, 2007: 14). Nalazi sa ovog seminara i naknadni izveštaji Specijalnog izvestioca za torturu su veoma važni za dalji razvoj sistema zaštite i definisanja odgovornosti za nanošenje bola i mučenja osoba sa invaliditetom. Manfred Nowak, tadašnji Specijalni izvestilac za torturu je u julu 2008. godine podneo Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija izveštaj u kojem prvi put daje jasna objašnjenja i preporuke za zaštitu osoba sa invaliditetom od torture, ukazujući „na položaj osoba sa invaliditetom, koje su često žrtve zanemarivanja, teških oblika fiksacije i izolacije, kao i fizičkog, mentalnog i seksualnog nasilja. [...] Kada nasilje i zloupotrebu osoba sa invaliditetom reformulišemo kao torturu ili drugi oblik nehumanog postupanja, žrtve i zastupnici će imati jaču pravnu zaštitu i pravni lek za kršenje ljudskih prava.“ Sadašnji Specijalni izvestilac za torturu Huan Mendez³⁰ dopunio je stanovište Manfreda Nowaka, dodajući da svaka izolacija dece i osoba sa invaliditetom, bez obzira na trajanje, kao i fizičko sputavanje, predstavljaju surovo, nehumano ili ponižavajuće postupanje.³¹

Pored toga, treba ukazati i da je Republika Srbija 2008. godine podnela Komitetu za prava deteta Inicijalni izveštaj o sprovođenju Konvencije o pravima deteta,³² a međunarodne i domaće organizacije predstavile su alternativne izveštaje. Komitet za prava deteta je u Završnim preporukama Republici Srbiji od 6. juna 2008. godine preporučio da „država preduzme sve neophodne mere kako bi zaustavila praksu nad decom sa smetnjama u razvoju

²⁹ Office of the High Commissioner for Human Rights.

³⁰ General Assembly, Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment, Juan E. Mendez, 5.3.2015. godine, A/HRC/28/68.

³¹ Član 16 Konvencije o torturi (CAT).

³² Dostupno na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yu/ljudska-prava/konvencije/55-konvencija-o-pravima-deteta>, stranici pristupljeno 14.2.2016.

koja može da dovede do torture ili nehumanog tretmana". Prvi put je položaj dece sa smetnjama u razvoju na rezidencijalnom smeštaju zvanično prepoznat kao nehumano i ponižavajuće postupanje.

Trenutna situacija u Srbiji

Nakon izveštaja Specijalnog izvestioca Manfreda Nowaka iz 2008. godine, kao i nakon preporuka iz Zaključnih zapažanja Komiteta za prava deteta iz 2008. godine, Srbija je intenzivirala reforme sistema socijalne zaštite, fokusirajući se na izmene zakona i usklađivanje sa međunarodnim standardima, kao i na transformaciju institucija, razvoj lokalnih servisa podrške i deinstitucionalizaciju dece i odraslih sa invaliditetom.

Pored ostalog, osnovan je Nacionalni mehanizam za prevenciju torture,³³ sa zadatkom da, svojim kontinuiranim posetama ustanovama u kojima se nalaze lica lišena slobode, odvrati sve državne organe i službena lica od bilo kakvog oblika zlostavljanja, te da usmeri državu ka stvaranju životnih uslova u mestima где su smeštena lica lišena slobode u skladu sa opšte prihvaćenim standardima. Nacionalni mehanizam za prevenciju torture³⁴ ima pravo na nesmetan, nenajavljen i svakodoban pristup svim mestima na kojima se nalaze, ili se mogu nalaziti, lica lišena slobode; da nasamo razgovara sa svim licima lišenim slobode i sa svim službenim licima koja mogu imati informacije značajne za postupanje prema licima lišenim slobode; pristup svoj dokumentaciji koja se odnosi na ta lica; da nadležnim organima daje preporuke u cilju poboljšanja načina postupanja prema licima lišenim slobode i unapređenje uslova u kojima ona borave, kao i pravo da podnosi predloge i daje mišljenja u vezi sa postojećim ili predloženim pravnim aktima.³⁵ Nacionalni meha-

³³ Zakon o ratifikaciji Opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, Službeni list SCG – Međunarodni ugovori, br. 16/2005 i 2/2006 i Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 7/2011.

³⁴ Prema članu 2a Zakona o ratifikaciji Opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, određeno je da Zaštitnik građana obavlja poslove Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture i da u obavljanju tih poslova sarađuje sa ombudsmanima autonomnih pokrajina i udruženjima čijim je statutom predviđen cilj udruživanja unapređenje i zaštita ljudskih prava i sloboda.

³⁵ Zaštitnik građana, Nacionalni mehanizam za prevenciju torture, Više informacija dostupno na: http://ombudsman.npm.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=613&Itemid=102, stranici pristupljeno 10.4.2016.

nizam za prevenciju torture³⁶ dužan je da sastavlja izveštaje o posetama ustanovama, sa preporukama za otklanjanje nedostataka i da ih prosleđuje posećenim ustanovama i državnim organima, kao i da bude u stalnom dijalušu sa ustanovama i nadležnim ministarstvima.³⁷ Izveštaji Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture i preporuke koje daje nakon poseta institucijama, veoma su važni za poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama. Treba ukazati da je Narodna skupština Republike Srbije, nakon razmatranja Godišnjeg izveštaja Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture za 2014. godinu,³⁸ usvojila nekoliko zaključaka, uključujući i zaključak kojim je obavezala nadležne državne organe da intenziviraju aktivnosti na deinstitucionalizaciji, odnosno, smanjivanju kapaciteta postojećih rezidencijalnih ustanova socijalne zaštite, te njihovom postepenom gašenju, uz potpuno zbrinjavanje dece u zajednici i pružanje sveobuhvatne podrške, kao i na preduzimanju svih raspoloživih mera da rezidencijalne ustanove socijalne zaštite prestanu sa praksom držanja u izolaciji dece sa mentalnim i/ili intelektualnim smetnjama.³⁹

Sve ovo je doprinelo da Srbija poslednjih godina smanji kapacitete rezidencijalnih ustanova za smeštaj dece i mladih, a u toku je i proces razvijanja usluga kojima će se pružiti podrška ostanku dece u porodičnom okruženju. Prema podacima iz Odgovora na dodatna pitanja Komiteta za prava osoba sa inva-

³⁶ Zaštitnik građana i Pokrajinski ombudsman AP Vojvodine potpisali su Memorandum o saradnji u obavljanju poslova Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture, kojim je propisano da će Pokrajinski ombudsman aktivno učestvovati u posetama monitoring tima ustanovama na teritoriji AP Vojvodine u kojima su smeštene lica lišena slobode. Pored toga, Zaštitnik građana je izabrao udruženja sa kojima ostvaruje saradnju u obavljanju poslova Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture – Beogradski centar za ljudska prava, Viktimološko društvo Srbije, Dijalog, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S), Komitet Pravnika za ljudska prava (YUCOM), Međunarodna mreža pomoći (IAN), Odbor za ljudska prava Valjevo, Helsinski odbor za ljudska prava i Centar za ljudska prava Niš. Više informacija dostupno na sajtu Zaštitnika građana, Nacionalni mehanizam za prevenciju torture, http://ombudsman.npm.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=613&Itemid=102, stranici pristupljeno 10.4.2016.

³⁷ Godišnji izveštaji se dostavljaju i Potkomitetu za sprečavanje torture.

³⁸ Godišnji izveštaj Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture za 2014. godinu, dostupno na http://ombudsman.npm.rs/attachments/528_Izvestaj%20NPM%202014%20.pdf, stranici pristupljeno 10.4.2016.

³⁹ Zaključak Narodne skupštine Republike Srbije, RS 74 od 23. oktobra 2014. godine, dostupno na: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/ostala_akta/2014/RS74-14Lat.pdf, stranici pristupljeno 10.4.2016.

liditetom u vezi sa inicijalnim izveštajem Republike Srbije o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (2016) hraničarstvo je preuzeo primat u odnosu na smeštaj u ustanovama, a broj dece u ustanovama je 642, uključujući i decu sa smetnjama u razvoju. Iako ovo nije veliki broj dece u institucijama, mnogo veći napredak u deinstitucionalizaciji ostvaren je za decu bez roditeljskog staranja u poređenju sa decom sa smetnjama u razvoju. Podaci Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu (2015a) pokazuju da su deca sa smetnjama u razvoju prezastupljena na institucionalnom smeštaju i čine čak 60% korisnika domova za decu i mlade, dok je samo 9,1% dece na porodičnom smeštaju. U Srbiji ima ukupno 15 domova za smeštaj odraslih osoba sa invaliditetom i broj korisnika nije se bitno menjao u prethodnih nekoliko godina. Izveštaj Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu navodi da je 2014. godine bilo ukupno 4160 odraslih i starijih osoba na smeštaju u ustanovama socijalne zaštite, od čega je bilo 250 novih korisnika (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2015b). Kapaciteti institucija su skoro skroz popunjeni (96%) i nema tendencije smanjenja broja korisnika. U domovima je smešteno nešto malo više muškaraca od žena, a oko 14% korisnika su starije osobe preko 65 godina. Pored toga, podaci pokazuju da 44% korisnika ima mentalne teškoće, 29% intelektualne, 20% višestruke teškoće, dok je oko 6% osoba sa telesnim i senzornim invaliditetom.

Treba imati u vidu da u Srbiji nisu rađena istraživanja o položaju žena i devojčica sa invaliditetom u institucijama. Zbog toga se specifičnosti njihovog položaja mogu sagledati samo kroz sagledavanje svetskih iskustava, koja su predstavljena u ovom radu. Osnovano se može pretpostaviti da su devojčice i žene sa invaliditetom u institucijama u Srbiji, isto kao i u drugim državama, u većem riziku od nasilja, da su nasilju izložene u dužem vremenskom periodu, kao i da su izložene raznim oblicima rodno zasnovanog nasilja, uključujući seksualno nasilje, prisilnu sterilizaciju ili sterilizaciju bez direktnе saglasnosti i prinudne abortuse, koji se prema stanovištu Specijalnog izvestioca za pitanja torture i drugih okrutnih, nehumanih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja mogu izjednačiti sa okrutnim, nehumanim i degradirajućim postupanjem.

Može se konstatovati da se položaj osoba sa invaliditetom u institucijama malo poboljšao, što je navedeno i u odgovorima na dodatna pitanja Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u vezi sa inicijalnim izveštajem Republike Srbije o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (Vlada Republike Srbije, 2016). Naime, ukazano je da svaka institucija ima sve neophodne unutrašnje akte (organizacija i sistematizacija poslova, organizaciona struk-

tura, i slično), da su sve zajedničke prostorije pokrivenе video nadzorom osim spavaonica, da je propisana evidencija koja mora da se vodi u instituciji, da su usvojeni različiti protokoli⁴⁰ o postupanjima u situacijama nasilja i drugim incidentnim situacijama, da su propisane procedure za izjavljivanje žalbi korisnika, da su propisani postupci za primenu restriktivnih postupaka i mera, kao i da je obezbeđen nadzor nad radom institucija.

Međutim, ova poboljšanja još uvek nisu suštinska, odnosno, položaj dece i odraslih sa invaliditetom u institucijama u Srbiji i dalje je loš, a i dalje su izloženi kršenju ljudskih prava i diskriminaciji. Rezultati monitoring poseta institucija iz 2012. godine pokazuju da je u institucijama primećeno poboljšanje fizičkih uslova, da su zgrade renovirane, higijena je na boljem nivou, a prostorije bolje izgledaju (Ćirić Milovanović i dr., 2012). Međutim, čak i u institucijama sa najboljim uslovima primetan je „nedostatak privatnosti i bilo kakve mogućnosti odlučivanja korisnika o najelementarnijim životnim stvarima“ (Ćirić Milovanović i dr., 2012: 14), jer je sve podređeno instituciji koja donosi sve važne odluke umesto korisnika – o tome kada se i šta jede, o spavanju, vremenu, terapiji, i slično. Pored toga, u ovom izveštaju je ukazano da i dalje ima ustanova koje imaju delove „u kojima vladaju uslovi nedostojni ljudskih bića“, koji se mogu okarakterisati kao nehuman i ponižavajući (Ćirić Milovanović i dr., 2012: 14).

Zaključak

Kroz istorijski osvrt na položaj osoba sa invaliditetom, koji je neophodan za razumevanje trenutnog položaja osoba sa invaliditetom, videli smo da su osobe sa invaliditetom kroz istoriju proganjane, ubijane, izolovane i odvajane od zajednice, da su smatrane za manje vredne, kao i da su najčešće bile žrtve izolacije, prisilnih i eksperimentalnih tretmana i bolnih terapija. Promena u razumevanju položaja osoba sa invaliditetom, i činjenica da su međunarodna ugovorna tela prepoznala položaj dece i osoba sa invaliditetom u instituci-

⁴⁰ Na primer: Poseban protokol o zaštiti dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike (2006). Dostupno na: <http://www.mnrzs.gov.rs/files/doc/porodica/zlostavljanje/Psebni%20protokol%20socijalna%20zastita.pdf>, stranici pristupljeno 10.4.2016; Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, Službeni glasnik RS, br. 30/2010; Pravilnik o zabranjenim postupanjima zaposlenih u socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 8/2012, i drugi.

jama kao nehuman i ponižavajući tretman, dovele su do realnih promena u politikama i zakonima. Dobro organizovan, kontinuiran i zajednički pritisak i zagovaranje pokreta osoba sa invaliditetom i međunarodnih i nacionalnih organizacija ukazao je na probleme i otvorio još jednu oblast za zaštitu ljudskih prava osoba sa invaliditetom.

Povezivanje invaliditeta i mučenja, kao i međunarodnopravne promene koje su zbog toga usledile, doprinele su poboljšanju položaja osoba sa invaliditetom u institucijama u Srbiji. Međutim, evidentno je da osobe sa invaliditetom nisu ravnopravne u srpskom društvu, kao i da položaj osoba sa invaliditetom u institucijama nije na zadovoljavajućem nivou. Prava osoba sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama u Srbiji se i dalje krše, a proces deinstitucionalizacije odraslih prate mnoge prepreke i barijere u primeni javnih politika i obezbeđivanju pristupa pravima i usluga u lokalnoj zajednici. Važno je da zakonodavni okvir i javne politike, ni pod kojim okolnostima, ne ostavljaju prostora za opravdavanje nanošenja fizičkog i mentalnog bola deci i odraslima sa invaliditetom, a posebno ne kroz predstavljanje fiksacije, izolacije ili drugih bolnih postupaka kao neophodnog medicinskog tretmana. Pored toga, uspostavljen je nezavisni mehanizam za prevenciju torture koji nadgleda položaj i postupanje prema osobama lišenim slobode, što uključuje i nadzor nad ustanovama socijalne zaštite i psihijatrijskim institucijama, a koji daje preporuke za otklanjanje nedozvoljenog postupanja.

Međutim, analiza izveštaja i istraživanja o položaju osoba sa invaliditetom u institucijama pokazuje da usvajanje međunarodnog i nacionalnog pravnog okvira zasnovanog na teoriji socijalnog modela jeste neophodan, ali ne i dovoljan uslov za *de facto* ravnopravnost, jer se za višestruke deprivacije i diskriminaciju i dalje pronalaze opravdanja usled ukorenjenih i rasprostranjenih negativnih stavova o pravima, mogućnostima i potrebama dece i odraslih sa invaliditetom. To nije iznenađujuće ako se ima u vidu istorijski odnos prema osobama sa invaliditetom, vekovna institucionalizacija kao uobičajen način „rešavanja ovog društvenog problema“ praćena nehumanim i ponižavajućim postupanjem prema osobama sa invaliditetom u institucijama.

Uskraćivanje prava, dehumanizacija i depersonalizacija osoba sa invaliditetom dovela je do široko rasprostranjene diskriminacije i ozbiljnih kršenja ljudskih prava osoba sa invaliditetom u institucijama. Imajući u vidu da je zakonodavni okvir kojim je regulisan položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji relativno dobar, a da se položaj osoba sa invaliditetom u institucijama nije adekvatno

poboljšao, odnosno, ne prati u potpunosti poboljšanja zakonodavnog okvira, može se zaključiti da su negativni stereotipi i predrasude o pravima, potreba i mogućnostima osoba sa invaliditetom, svakako, među ključnim razlozima za to. Zbog toga je potrebno dodatno raditi na senzibilisanju čitavog sistema socijalne zaštite u cilju prevazilaženja predrasuda i promene postojećih praksi, kao i drugih povezanih sistema i stavova i shvatanja šire zajednice. Pored toga, neophodno je uspostaviti sistem individualne odgovornosti zapošljenih u institucijama za diskriminaciju i kršenje prava korisnika. Osobe sa invaliditetom moraju da imaju punu participaciju u svim pitanjima koja ih se tiču, kao i mogućnost da odlučuju o svojim životima u svakom smislu.

Samo i tek kada se osobe sa invaliditetom koje su u institucijama budu tretirale kao istinski ravnopravni članovi društva, biće u mogućnosti da ostvaruju sva svoja prava čime će se i poboljšati njihov položaj. Zaključci ovog rada mogu da doprinesu promeni paradigme u odnosu na osobe sa invaliditetom koje se nalaze u institucijama, jer pružaju uvid u neophodne promene koje treba se dese u Srbiji kako bi se poboljšao položaj osoba sa invaliditetom.

Literatura

- Adams, M., Bell, L. A., Griffin, P. (1997) *Teaching for Diversity and Social Justice*. 2nd edition. New York: Routledge Publishing.
- Ahern, L., Rosenthal, E. (2007) *Mučenje kao lečenje: segregacija i zloupotreba dece i odraslih sa posebnim potrebama u Srbiji*. Izveštaj organizacije Mental Disability Rights International, Washington: Mental Disability Rights International.
- Benedict, S., Caplan, A., Page, T. L. (2007) Duty and Euthanasia: The Nurses of Meseritz-Obrawalde. *Nursing Ethics*, 6, str. 781-794.
- Bryant, M. (2009) Only the National Socialist: Postwar US and West German Approaches to Nazi Euthanasia Crimes, 1946-1953. *Nationalities Papers*, 6, str. 860-888.
- Ćirić Milovanović, D., Marković, M. M. (2013) *Tortura i zlostavljanje u kontekstu osoba sa invaliditetom*. Beograd: Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S.
- Ćirić Milovanović, D., Šimoković, L., Marković, M., Petrović, M., Milojević, N., Lazarević, S., Zavišić, V. (2012) *Sklonjeni i zaboravljeni – Segregacija i zanemarivanje dece sa smetnjama u razvoju i odraslih osoba sa intelektualnim teškoćama u Srbiji*. Beograd: Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S.

Digby, A. (1983) Changes in the Asylum: The Case of York 1777-1815. *Economic History Review, New Series*, 2, str. 218-239.

Eiesland, N. L. (1994) *The Disabled God: Toward a Liberatory Theology of Disability*. Nashville: Abingdon Press.

General Assembly, Human Rights Council (2015) *Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment*, Juan E. Mendez, 5. mart 2015. godine, A/HRC/28/68.

Grue, L. (2010) Eugenics and Euthanasia – Then and Now. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 1, str. 33-45.

Komitet za prava osoba sa invaliditetom (2015) *Nacrt opšteg komentara člana 6. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom – Žene sa invaliditetom*, CRPD/C/14/R.1 od 22.5.2015.

Konvencija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 42/2009.

Office of the High Commissioner for Human Rights (2007) *Report on the Expert Seminar on Freedom from Torture and Ill Treatment and Persons with Disabilities*.

Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Službeni glasnik RS, br. 30/2010.

Pravilnik o zabranjenim postupanjima zaposlenih u socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 8/2012.

Republički zavod za socijalnu zaštitu (2015a) Izveštaj o radu ustanova za smeštaj dece i mladih za 2014. godinu. Beograd.

Republički zavod za socijalnu zaštitu (2015b) Izveštaj o radu ustanova socijalne zaštite za odrasle i starije sa mentalnim, intelektualnim, telesnim ili senzornim teškoćama u 2014. godinu. Beograd.

Rosenthal, E., Ahern, L. (2014) Kada je tretman tortura: zaštita osoba sa invaliditetom smeštenih u institucijama. U: B. Janjić, K. Beker, M. Marković (ur) *Zbirka radova i preporuka – Poslovna sposobnost i život u zajednici: zaštita prava osoba sa invaliditetom*. Beograd: Inicijativa za prava osoba sa invaliditetom MDRI-S, str. 120-130.

Rubin, J.H. (2005) Total Institutions. U: G. Ritzer (ur.) *Encyclopedia of Social Theory*. London: SAGE knowledge, str. 844-846.

Zakon o potvrđivanju Opcionog protokola uz Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 42/2009.

Biljana Janjić, Kosana Beker (2016) Osobe sa invaliditetom u institucijama kao žrtve diskriminacije i kršenja ljudskih prava

Zakon o ratifikaciji Opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, Službeni list SCG – Međunarodni ugovori, br. 16/2005 i 2/2006 i Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 7/2011.

Internet izvori

Beijing Declaration and Platform for Action – Beijing +5 Political Declaration and Outcome, UN 1995, Reprinted by UNWomen in 2014. Dostupno na: http://beijing20.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_final_web.pdf, stranici pristupljeno 9.4.2016.

Committee on the Rights of Persons with disabilities. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/QuestionsAnswers.aspx>, stranici pristupljeno 10.4.2016.

Evropska ekspertska grupa za prelazak sa institucionalne nege na podršku u zajednici, *Jedinstvene evropske smernice za prelazak sa institucionalne nege na podršku u zajednici*, novembar 2012. Dostupno na: <http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2012/12/2012-12-07-Guidelines-11-123-2012-FINAL-WEB-VERSION.pdf>, stranici pristupljeno 12.2.2016.

Godišnji izveštaj Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture za 2014. godinu. Dostupno na: http://ombudsman.npm.rs/attachments/528_Izvestaj%20NPM%202014%20.pdf, stranici pristupljeno 10.4.2016.

UN Human Rights, Office of the High Commissioner, Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Torture/SRTorture/Pages/SRTortureIndex.aspx>, stranici pristupljeno 9.4.2016.

Living in Hell: Abuses against People with Psychosocial Disabilities in Indonesia (2016) Human Rights Watch. Dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2016/03/21/living-hell/abuses-against-people-psychosocial-disabilities-indonesia>, stranici pristupljeno 13.4.2016.

Marković R. (15. novembar, 2007) Horor: Decu vezuju i muče kao u logoru. *Blic*. Dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/tema-dana/horor-decu-vezuju-i-muce-kao-u-logoru/dwng3r1>, stranici pristupljeno 13.2.2016.

Mučenje kao lečenje (15. novembar, 2007) *Dnevni list Danas*. Dostupno na: http://www.danas.rs/vesti/politika/mucenje_kao_lecenje.56.html?news_id=127649, stranici pristupljeno 13.2.2016.

No Justice: Torture, Trafficking and Segregation in Mexico, Disability Rights International (2015). Dostupno na: <http://www.driadvocacy.org/wp-content/uploads/DRI-No-Justice-web-version.pdf>, stranici pristupljeno 13.4.2016.

No Way Home: The Exploitation and Abuse of Children in Ukraine's Orphanages, Disability Rights International (2015). Dostupno na: <http://www.driadvocacy.org/wp-content/uploads/No-Way-Home-final2.pdf>, stranici pristupljeno 13.4.2016.

Poseban protokol o zaštiti dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja (2016) Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike. Dostupno na: <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/zlostavljanje/Psebni%20protokol%20socijalna%20zastita.pdf>, stranici pristupljeno 10.4.2016.

Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment, Juan E. Mendez, Human Rights Council, United Nations General Assembly, A/HRC/28/68, 5.3.2015. Dostupno na: http://antitorture.org/wp-content/uploads/2015/03/Children_Report.pdf, stranici pristupljeno 13.4.2016.

Special Rapporteur on Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/issues/torture/rappor-teur/>, stranici pristupljeno 9.4.2016.

The State of the World's Children (2013) *Children with Disabilities*. UNICEF. Dostupno na: http://www.unicef.org/sowc2013/files/SWCR2013_ENG_Lo_res_24_Apr_2013.pdf, stranici pristupljeno 13.4.2016.

UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) CEDAW General Recommendations Nos. 16, 17 and 18, adopted at the Tenth Session, 1991 (contained in Document A/46/38), 1991, A/46/38. Dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/453882a322.html>, stranici pristupljeno 9.4.2016.

General Comment No. 9 (2006) The Rights of Children with Disabilities. UN Committee on the Rights of the Child (CRC) 27. februar 2007, CRC/C/GC/9. Dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/461b93f72.html>, stranici pristupljeno 9.4.2016.

UN Enable, Convention and Optional Protocol Signature and Ratifications. Dostupno na: <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?id=166>, stranici pristupljeno 12.2.2016.

UN Human Rights, Office of the High Commissioner, Committee on the Rights of Persons with disabilities. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/QuestionsAnswers.aspx>, stranici pristupljeno 10.4.2016.

UN Human Rights, Office of the High Commissioner. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Pages/Home.aspx>, stranici pristupljeno 10.4.2016.

Biljana Janjić, Kosana Beker (2016) Osobe sa invaliditetom u institucijama kao žrtve diskriminacije i kršenja ljudskih prava

Vidić, M. (22. novembar, 2007) Posebne potrebe, poseban tretman. *Vreme*, br. 881. Dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=535231>, stranici pristupljeno 13.2.2016.

Vlada Republike Srbije (2008) *Inicijalni izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta*. Dostupno na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yu/ljudska-prava/konvencije/55-konvencija-o-pravima-deteta>, stranici pristupljeno 14.2.2016.

Vlada Republike Srbije Kancelarija za ljudska i manjinska prava (2016) *Odgovori na dodatna pitanja Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u vezi sa inicijalnim izveštajem Republike Srbije o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom*. Dostupno na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yu/ljudska-prava/konvencije/56-konvencija-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/1510-odgovori-na-pitanja-komiteta-o-primeni-konvencije-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom>, stranici pristupljeno 10.4.2016.

Zaključak Narodne skupštine Republike Srbije, RS 74 od 23. oktobra 2014. godine. Dostupno na: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/ostala_aktala/2014/RS74-14Lat.pdf, stranici pristupljeno 10.4.2016.

Zaštitnik građana, Nacionalni mehanizam za prevenciju torture. Dostupno na: http://ombudsman.npm.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=613&Itemid=102, stranici pristupljeno 10.4.2016.

BILJANA JANJIĆ
KOSANA BEKER

Persons with Disabilities in Institutions as Victims of Discrimination and Human Rights Violations

The paper describes the position of persons with disabilities in residential institutions in Serbia, with particular focus on the position of women. Our goal is to determine some of the reasons for human rights violations and discrimination against persons with disabilities in institutions through understanding the historical context and attitudes towards them, and to understand the extent to which international human rights framework impacts the improvement of their position. Results of analyses show that adoption of the international and national legal framework grounded in the theory of social model is a necessary but not sufficient condition for *de facto* equality, because of the rooted negative attitudes towards rights, possibilities, and needs of persons with disabilities that nurture justifications and excuses for multiple deprivations and discrimination. The change of the paradigm and improvement of the position of persons with disabilities requires awareness-raising of the social protection system with the aim of overcoming prejudices and changing practices.

Key words: discrimination, violation of human rights, persons with disabilities, residential institutions, segregation, Serbia.

TEMIDA
2016, vol. 19, br. 1, str. 135-160
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1601135Z
Originalni naučni rad
Primljeno: 16.12.2015.
Odobreno za štampu: 5.5.2016.

Odnos policije prema diskriminaciji u Srbiji – rezultati istraživanja stavova pripadnika policije opšte nadležnosti i saobraćajne policije RS¹

RADOMIR ZEKAVICA*

*U*radu se iznose i analiziraju rezultati istraživanja stavova pripadnika policije opšte nadležnosti i saobraćajne policije sedam područnih policijskih uprava u Srbiji – Beograd, Novi Sad, Subotica, Novi Pazar, Vranje, Kragujevac i Zaječar. Istraživanje je sprovedeno u periodu septembar – oktobar 2015. godine. Predmet istraživanja je analiza stavova policije prema diskriminaciji, prepoznavanju njene suštine, obimu ugroženosti pojedinih društvenih grupa i prepoznavanju govora mržnje. Predmet istraživanja je, takođe, utvrđivanje postojanja i stepena socio-etničkih distanci, utvrđivanje odnosa prema merama koje bi trebalo da poprave položaj osetljivih grupa i odnosa prema institucijama po pitanju njihove odgovornosti za pojavu diskriminacije i uticaja na njeno smanjivanje, zatim lični doživljaj diskriminacije i analiza stavova povodom pojedinih tvrdnjih stereotipnog karaktera. Rezultati ovog istraživanja su dati u komparativnoj analizi sa rezultatima istraživanja stavova pripadnika kriminalističke policije Republike Srbije sprovedenim 2014. godine, kako bi se na takav način ukazalo na percepciju diskriminacije od strane policije u sva tri ključna operativna segmenta rada policije. U vezi nekih pitanja data je i komparativna analiza sa rezultatima istraživanja stavova građana prema diskriminaciji koje je CESID sproveo 2013. godine.

Ključne reči: diskriminacija, policija, istraživanje, Srbija, osetljive grupe.

¹ Ovaj rad je rezultat naučno-istraživačkog projekta pod nazivom *Kriminalitet u Srbiji i instrumenti državne reakcije*, koji finansira i realizuje Kriminalističko-poličijska akademija u Beogradu u okviru ciklusa naučnih istraživanja za period 2015-2019. godina.

* dr Radomir Zekavica je vanredni profesor Kriminalističko-poličijske akademije u Beogradu. E-mail: radomir.zekavica@kpa.edu.rs.

Uvod

Suzbijanje diskriminacije u demokratskom društvu obično se odvija u nekoliko osnovnih ravni. Prva je normativna i ona podrazumeva donošenje adekvatnog pravnog okvira zaštite od diskriminacije. Republika Srbija (u nastavku RS) je na tom polju usvojila u potpunosti adekvatan normativno-pravni okvir te zaštite. Diskriminacija je, najpre, zabranjena Ustavom² (čl. 21), a donet je i Zakon o zabrani diskriminacije³ kojim je na detaljan način regulisan niz pitanja od značaja za borbu protiv diskriminacije, poput preciziranja značenja pojma diskriminacija, zatim oblika i slučajeva diskriminacije, postupaka zaštite od diskriminacije. Takođe, ustavljeno je Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, kao samostalni državni organ kome je u nadležnost dato da se stara o zaštiti ravnopravnosti svih građana, doslednom sprovođenju ovog zakona i sprečavanju svih oblika diskriminacije. Osim pomenutih akata, Srbija je usvojila i niz drugih pravnih propisa kojima je predviđena zabrana diskriminacije u posebnim društvenim oblastima i odnosima, poput Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2002),⁴ Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (2006)⁵ i Zakona o ravnopravnosti polova (2009).⁶

Druga, ništa manje značajna ravan borbe protiv diskriminacije jeste institucionalno-proceduralna zaštita žrtava diskriminacije. U Srbiji se ona odvija kroz sudsku zaštitu žrtava koje u redovnim sudskim postupcima mogu da potraže zaštitu od države i adekvatnu satisfakciju u slučajevima kada su bili diskriminisani po bilo kom osnovu. Osim toga, posebna zaštita od diskriminacije u Srbiji je obezbeđena uvođenjem institucije Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, ali i radom Kancelarije za ljudska i manjinska prava Vlade RS, Zaštitnika građana, kao i naporima brojnih drugih društvenih i državnih subjekata.

Među njima je svakako i Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) i Kriminalističko-polička akademija, koji su uložili brojne napore u cilju preduzimanja potrebnih mera (programa edukacije i obuke, seminara, okruglih stolova i drugo) sa ciljem podizanja nivoa svesti o potrebi suzbijanja diskriminacije u radu policije. Edukacija o ljudskim pravima je sastavni deo programa obrazo-

² Službeni glasnik RS, br. 98/06.

³ Službeni glasnik RS, br. 22/09.

⁴ Službeni list SRJ, br. 11/2; 57/02.

⁵ Službeni glasnik RS, br. 33/06.

⁶ Službeni glasnik RS, br. 104/09.

vanja i obuka u obe institucije koje se bave obrazovanjem budućih policijskih službenika (Kriminalističko-policijska akademija i Centar za osnovnu policijsku obuku u Sremskoj Kamenici). Svi programi stručnog usavršavanja policijskih službenika, takođe, sadrže teme iz oblasti ljudskih prava. Kad je reč o oblasti zapošljavanja, treba istaći da u Srbiji ne postoje zakonska ili neka druga ograničenja koja za cilj imaju da spreče zapošljavanje pripadnika određenih društvenih grupa u MUP-u. Sve to dovoljno govori o spremnosti javnih vlasti u Srbiji da problem diskriminacije shvate kao ozbiljan i prioritetan društveni problem, od čijeg uspešnog rešavanja zavisi stepen demokratizacije našeg društva i posvećenost načelima demokratije i vladavine prava.

U tom svetlu, treba posmatrati i one napore koji su usmereni ka istraživanju stavova policije prema diskriminaciji. Tako je 2014. godine MUP RS odobrio prvo takvo istraživanje stavova pripadnika kriminalističke policije (KP), čime je javnosti prvi put ponuđena slika o percepciji diskriminacije od strane policije (Zekavica, 2014a; 2014b). Posvećenost suzbijanju diskriminacije, kao jednoj od opštih misija MUP-a, dodatno je potvrđena dobrom voljom Ministarstva da odobri i drugi ciklus istraživanja stavova policije prema diskriminaciji, ovog puta stavova pripadnika druga dva preostala operativna segmenta policije – policije opšte nadležnosti (u nastavku: PON) i saobraćajne policije (u nastavku: SP).

U daljem tekstu ovog rada biće prikazani i analizirani dobijeni rezultati istraživanja stavova pripadnika PON i SP prema diskriminaciji, i to u poređenju sa rezultatima istraživanja stavova pripadnika KP iz 2014. godine.

Predmet, cilj i značaj istraživanja

Istraživanje je sprovedeno u periodu septembar-oktobar 2015. godine. Predmet istraživanja su bili stavovi pripadnika PON i SP Republike Srbije prema diskriminaciji kako bi se na takav način utvrdio njihov odnos prema ovoj društvenoj pojavi. U tom cilju ispitani su stavovi policajaca u vezi nekoliko konkretnih tema: prepoznavanje diskriminacije i obima njenog prisustva u RS, percepcija stepena ugroženosti osetljivih grupa, prepoznavanje govora mržnje, utvrđivanje postojanja i stepena socijalno-etničkih distanci, kao i stavova prema preduzimanju afirmativnih mera u cilju poboljšavanja društvenog položaja pripadnika osetljivih grupa. Fokus je, takođe, stavljen na ispitivanje percepcije ispitanika o odgovornosti i uticaju pojedinih državnih i društvenih

institucija na pojavu i suzbijanje diskriminacije u srpskom društvu, kao i na saznanje o ličnom iskustvu ispitanika u vezi sa diskriminacijom i analizu stavova prema određenim tvrdnjama stereotipnog karaktera.

Imajući to u vidu, razmatranja i preporuke koje slede su od velikog značaja kako za policiju, tako i za sve aktere koji se bave ovom tematikom – Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, Zaštitnika građana, relevantna ministarstva, Vladu RS, kao i za naše društvo u celini. Značaj ovog istraživanja treba videti i u činjenici da je njime kompletirana slika o percepciji diskriminacije od strane srpske policije u celini, jer se njime nude podaci koji omogućavaju da se stekne uvid u percepciju diskriminacije od strane pripadnika dva preostala segmenta policije RS čiji su pripadnici u svakodnevnom i neposrednom kontaktu sa građanima. Zahvaljujući tome, ovo istraživanje, zajedno sa istraživanjem stavova pripadnika KP koje smo sproveli 2014. godine, daje dragocen doprinos kompletiranju slike o percepciji diskriminacije od strane srpske policije.

Metodologija istraživanja

Opis uzorka

Istraživanjem su obuhvaćeni predstavnici PON i SP sedam područnih policijskih uprava u RS – Beograd, Novi Sad, Subotica, Vranje, Novi Pazar, Kragujevac i Zaječar. U odnosu na istraživanje stavova pripadnika KP iz 2014. godine, ovo istraživanje je prošireno na još dve područne policijske uprave koje u prvom istraživačkom ciklusu nisu bile obuhvaćene – Kragujevac i Zaječar. Ispitivanje je sprovedeno na slučajnom reprezentativnom uzorku od 476 pripadnika pomenutih policijskih uprava. Za potrebe ovog istraživanja, a u cilju dobijanja konzistentnih i pouzdanih ocena diskriminacije, uzorak je stratifikovan primenom kriterijuma regionalne zastupljenosti zaposlenih policijskih službenika u područnim policijskim upravama na način koji je trebalo da omogući da se na reprezentativan način predstavi mišljene policije PON i SP u Srbiji. Rukovodiocima policijskih uprava je skrenuta pažnja da prilikom distribucije upitnika posebno obrate pažnju na adekvatnu zastupljenost oba pola među ispitanicima i zastupljenost svih starosnih kategorija. U uputstvu za distribuciju upitnika posebno je naglašeno da nadležni rukovodioci treba da obaveste sve ispitanike o značaju samog istraživanja i potrebi da ispitanici

sa dovoljno pažnje i strpljenja pristupe popunjavanju upitnika. Ispitanicima je, takođe, naglašeno da nigde ne unose svoje lične podatke kako bi se tako obezbedila anonimnost anketiranih ispitanika.

PU za grad Beograd je područna policijska uprava za najvećim brojem zaposlenih u odnosu na ostale područne policijske uprave u Srbiji (40% prema 60%). Tim odnosom smo se rukovodili i prilikom formiranja uzorka i distribucije upitnika. Formiranje uzorka u okviru PU Beograd, kao policijske uprave sa najvećim brojem zaposlenih i najvećom teritorijom nadležnosti, je bilo rukovodjeno idejom da upitnici budu distribuirani ne svim, već reprezentativnom broju policijskih stanica, pri čemu broj ispitanika nije trebalo da bude manji od 10% od ukupnog broja zaposlenih. Pojedine uprave, poput PU Subotica i PU Novi Pazar, su obuhvaćene istraživanjem, prevashodno, zbog multietničke strukture stanovništva koji živi na teritoriji koja je pokrivena nadležnošću rada ovih policijskih uprava, što je za istraživanje problema diskriminacije od naročite važnosti.

Strukturu uzorka je moguće posmatrati kroz pet osnovnih socio-demografskih karakteristika: pol, starost, region, godine radnog iskustva i stepen obrazovanja (Tabela 1).

Tabela 1 – Struktura uzorka prema socio-demografskim karakteristikama (%)

		TOTAL (%)	PON (%)	SP (%)
Pol	Muški	73	70	80
	Ženski	27	30	20
Starost	Od 20 do 29 godina	27	28	26
	Od 30 do 39 godina	41	40	43
	Od 40 do 50 godina	26	25	27
	Preko 50 godina	6	7	5
Regioni	Beograd	36	32	42
	Novi Pazar	8	13	0
	Novi Sad	20	20	20
	Subotica	9	11	6
	Vranje	10	6	16
	Kragujevac	12	14	7
	Zaječar	6	4	9
Radno iskustvo	Kraće od 5 godina	20	20	21
	5 do 15 godina	45	46	43
	16 do 25 godina	24	24	24
	Duže od 25 godina	11	10	12

		TOTAL (%)	PON (%)	SP (%)
Stepen obrazovanja	Srednja škola	57	52	64
	Viša škola	13	15	10
	Fakultet	26	29	20
	Završene specijalističke studije	1	1	1
	Magistarske studije ili master studije	3	2	5
	Doktorat	0	0	0

Metod prikupljanja i obrade podataka

Prikupljanje podataka je sprovedeno anketiranjem upotrebom štampanih upitnika koji su prosleđeni navedenim područnim policijskim upravama. Statička obrada podataka je izvedena korišćenjem statističkog programa SPSS 15. Prilikom obrade podataka korišćena je kvantitativna analiza. Deskriptivna statistika se zasnivala na procentualnim prikazima i aritmetičkoj sredini. U analizi podataka povodom pojedinih pitanja korišćeni su zasebni istraživački instrumetni. Tako je za istraživanje socio-etničkih distanci ispitanika korišćena tzv. Bogardusova skala koja sadrži osam tipova socijalnih odnosa i interakcija povodom kojih su distance bile istraživane (Supek, 1961: 271-279). Dobijeni rezultati su pomogli u utvrđivanju indeksa diskriminacije. Indeks diskriminacije je dobijen kao prosek procentualnih vrednosti evaluiranih osam tipova socijalnih odnosa i interakcija za svaku od osjetljivih grupa. Rezultati analize indeksa diskriminacije su uparivani sa rezultatima analize stavova povodom pojedinih tvrdnji stereotipnog karaktera koji su potvrdili hipotezu o potencijalnoj diskriminaciji. U cilju lakšeg prikaza i uvida u dobijene rezultate korišćena je matrica analize gepa, dvodimenzionalnog prikaza sa x i y osom na kojoj su ukršteni pokazatelji socio-etničkih distanci i percepcije ispitanika o stepenu ugroženosti pojedinih grupa.

Dobijeni rezultati istraživanja su omogućili da se izvrši segmentacija. Segmentacija je istraživački postupak koji nastaje primenom faktorske i klaster analize. Faktorska analiza je skup složenih statističkih postupaka obrade podataka radi dolaženja do međusobne povezanosti pojava. Cilj ove analize je bio da se dođe do minimalnog broja zajedničkih faktora, odnosno da se precizno kvantitativno utvrdi stepen povezanosti svakog od činilaca za koji se pretpostavlja da su odgovorni za korelacije između manifestnih varijabli (tvrdnji). Nakon toga urađena je klaster analiza, odnosno klasifikacija sličnih predmeta u različite grupe, ili preciznije, deljenje skupa podataka u podskupove (grupe)

tako da podaci u svakom podskupu (idealno) dele neko zajedničko obeležje - često približnost prema nekoj definisanoj veličini udaljenosti.

Treba istaći, da je segmentacija izvršena analizom rezultata povodom stereotipnih tvrdnji iz poslednjeg dela istraživanja (videti podnaslov Analiza stavova u vezi tvrdnji stereotipnog karaktera i segmentacija), u korelaciji sa ostalim pokazateljima opšteg indeksa diskriminacije, posebno postojanja socio-etničkih distanci.

Istraživački instrument

U istraživanju je korišćen štampani struktuirani upitnik istog sadržaja pitanja kao i upitnik koji je CESID koristio u više navrata (2009, 2010, 2012, 2013. godine) za istraživanje stavova građana Srbije prema diskriminaciji. Sadržaj upitnika je sastavljen u saradnji CESID-a sa UNDP-om i Poverenicom za zaštitu ravnopravnosti. Za potrebe ovog istraživanja upitnik je donekle izmenjen na taj način što su u njemu dodata pitanja koja su se odnosila na percepciju policijske funkcije i odnos prema primeni zakona uopšte (videti niže poglavije - Evaluacija ciljeva policijske delatnosti i stavovi prema primeni zakona). Pojedina pitanja su, takođe, preformulisana imajući u vidu specifičnost ispitanika i policijske profesije.⁷ Upitnik je sadržao ukupno 106 pitanja i tvrdnji od kojih su četiri bila pitanja otvorenog tipa. Upitnik se sastojao od sledećih sekcija:

- 1) Demografski podaci
- 2) Evaluacija ciljeva policijske delatnosti i stav prema primeni zakona (prava)
- 3) Prepoznavanje diskriminacije, percepcija prisustva diskriminacije i stepena ugroženosti pojedinih socio-etničkih grupa
- 4) Prepoznavanje govora mržnje
- 5) Analiza socio-etničkih distanci
- 6) Odnos prema merama koje bi poboljšale položaj osetljivih grupa
- 7) Odnos prema institucijama po pitanju diskriminacije – odgovornost i mera uticaja institucija na diskriminaciju
- 8) Lično iskustvo u vezi sa diskriminacijom
- 9) Analiza stavova u vezi tvrdnji stereotipnog karaktera i segmentacija.

⁷ Tako je kod pitanja u vezi primene afirmativnih mera za poboljšavanje društvenog položaja pripadnika osetljivih grupa, u ovom istraživanju policajcima bilo postavljeno pitanje - *da li bi imali nešto protiv preduzimanja potrebnih mera da se poveća broj zaposlenih pripadnika osetljivih grupa u policiji?* - za razliku od CESID-ovog istražavanja stavova građana u kojem se to pitanje odnosilo na potrebu zapošljavanja uopšte (CESID, 2013).

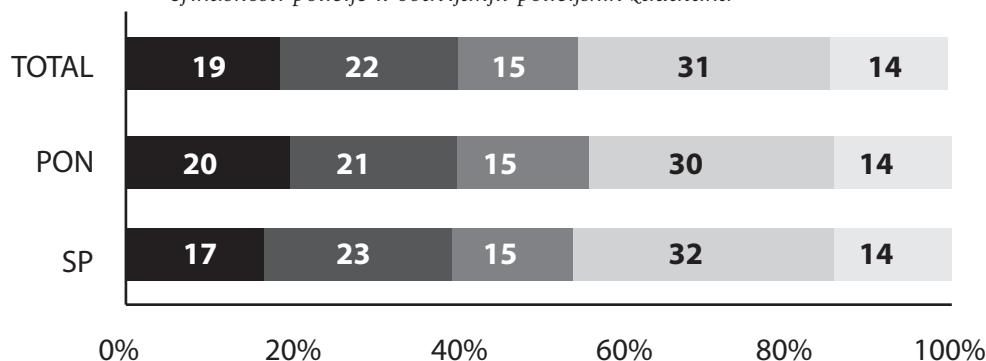
Rezultati istraživanja

Evaluacija ciljeva policijske delatnosti i stavovi prema primeni zakona (prava)

Pripadnici PON i SP pokazuju visoku svest o tome da primarni cilj policije treba da bude ostvarivanje onih zadataka koji jesu usmereni ka zaštiti interesa zajednice kao celine. Kao prioritetne ciljeve policijske delatnosti ispitanici izdvajaju: očuvanje javnog reda i mira (38%), zaštitu Ustavom i zakonom zagarantovanih prava i sloboda građana (39%), kao i suzbijanje kriminala (35%). Zajedničko za oba operativna segmenta policije jeste da zaštitu političkog poretku vlasti onih koji ga predstavljaju ne doživljavaju kao prioritetni cilj policijske funkcije – svega 5%.

Izuzetno visok procenat ispitanika se slaže sa tvrdnjom da „svi građani, bez obzira na njihovu pripadnost (rasnu, polnu ili etničku) ili opredeljenje (versko, političko, seksualno), zaslužuju jednak tretman prilikom primene zakona“ – 87% u totalu. Ovde je reč o načelnom slaganju sa konstatacijom da svi građani zaslužuju jednak tretman prilikom primene zakona, što jeste pozitivan pokazatelj odsustva sklonosti ka diskriminaciji. Međutim, i ovo istraživanje kao i istraživanje stavova pripadnika KP iz 2014. godine, pokazalo je da policija doživljava pravo kao faktor ograničavanja sopstvene efikasnosti. Tako se 45% ispitanika PON i SP u totalu slaže sa tvrdnjom da „striktno pridržavanje zakona prilikom obavljanja policijskih zadataka može policiji da veže ruke i onemoćiće je da svoj posao obavi efikasno“. U Grafikonu 1 su prikazani procenti onih koji se ne slažu-slažu ili su neodlučni sa navedenom tvrdnjom.

Grafikon 1: Obaveza striktnog pridržavanja zakona kao faktor ograničavanja efikasnosti policije u obavljanju policijskih zadataka

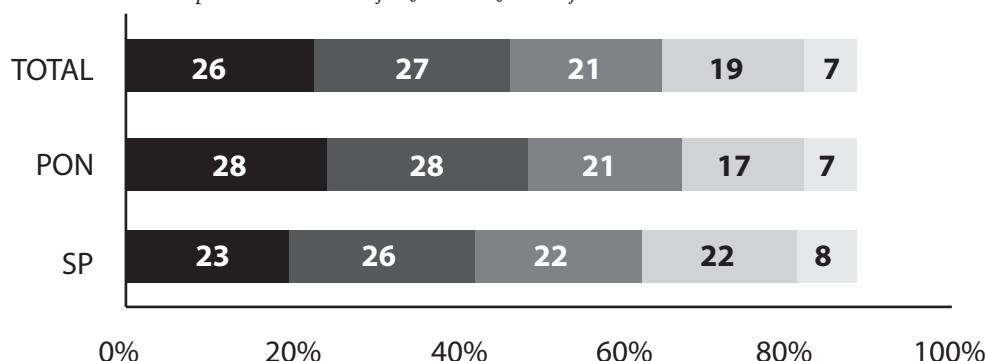

■ 1 = Uopšte se ne slažem ■ 2 = Ne slažem se ■ 3 = Neodlučan ■ 4 = Slažem se ■ 5 = Potpuno se slažem

Jedinica mere: %, jednostruki odgovori, baza – N (TOTAL)=476; N (PON) = 302; N (SP) = 174

Stav o tome da pravo može da bude faktor ograničavanja efikasnosti policije, ne podrazumeva nužno spremnost policije da se zakoni prekrše zarad efikasnosti. Zbog toga je bilo od posebne važnosti utvrditi da li se ispitanici slažu sa time da „kršenje zakona prilikom obavljanja policijskih zadataka može biti opravdano i dozvoljeno ako usled toga mogu biti pribavljeni adekvatni dokazi za počinjeno krivično delo ili za odgovornost učinioca“. Zabrinjavajući je podatak da se sa ovom tvrdnjom slaže 26% ispitanika u totalu, dok je ovaj procenat čak i viši kod pripadnika SP – 30% (Grafikon 2)

Grafikon 2: Opravdanost kršenja zakona zarad efikasnosti

■ 1 = Uopšte se ne slažem ■ 2 = Ne slažem se ■ 3 = Neodlučan ■ 4 = Slažem se ■ 5 = Potpuno se slažem

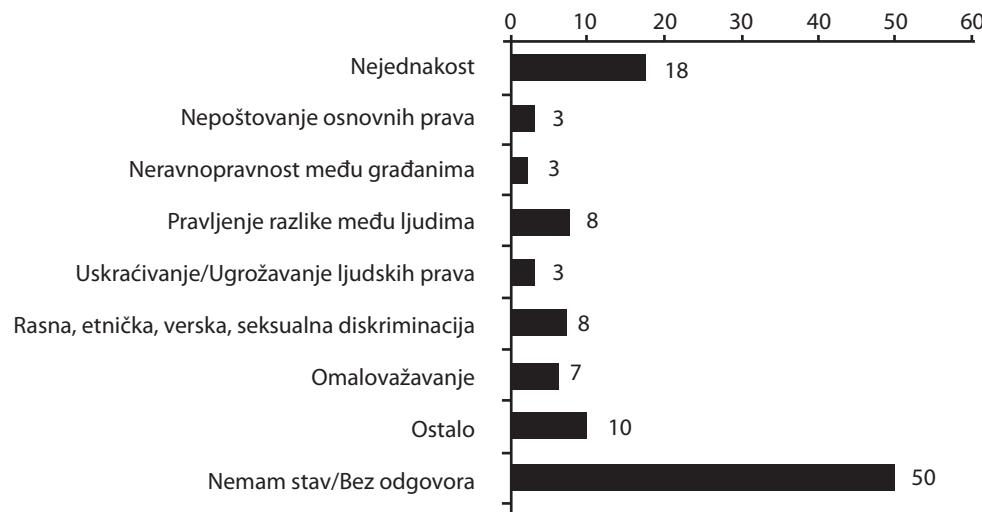
Jedinica mere: %, jednostruki odgovori, baza – N (TOTAL)=476; N(PON) = 302; N(SP) = 174

Ono što, takođe, zabrinjava jeste procenat onih koji su neodlučni povodom prethodne tvrdnje, jer biti neodlučan povodom nje podrazumeva mogućnost potencijalnog opravdavanja kršenja zakona zarad efikasnosti. Treba istaći da je ovaj procenat viši u odnosu na onaj koji je utvrđen u istraživanju stavova pripadnika KP – 16% (Zekavica, 2014a: 67).

Prepoznavanje diskriminacije, percepcija prisustva diskriminacije i stepena ugroženosti pojedinih socio-etničkih grupa

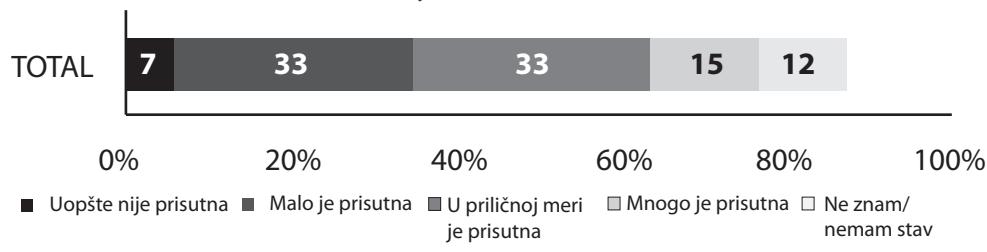
Na pitanje „Šta je prema Vašem mišljenju suština diskriminacije?“, 50% ispitanika nije odgovorilo. Pitanje je bilo otvorenog tipa, pa su ispitanici sami navodili šta smatraju da je suština diskriminacije. Oni koji su na ovo pitanje dali odgovor u najvećem procentu navode da je suština diskriminacije nejednakost – 18% (Grafikon 3). Sličan rezultat je dobijen i u istraživanju stavova KP, kada 47% ispitanika nije navelo šta je suština diskriminacije (Zekavica, 2014b: 73).

Grafikon 3: *Prepoznavanje diskriminacije*

Jedinica mere: %, višestruki odgovori, baza, N = 476

Svega 7% ispitanika smatra da diskriminacija nije prisutna u našoj zemlji (Grafikon 4), što je za samo 2% više u odnosu na istraživanje iz 2014. godine. Dakle, većina ispitanika, očigledno, smatra da diskriminacije ima u našem društvu, a čak 48% da je ima u velikoj meri (prilično ili mnogo prisutna).

Grafikon 4: Prisutnost diskriminacije

Jedinica mere: %, jednostruki odgovori (skale), baza, N = 476

Od ispitanika je traženo da sami navedu koje društvene grupe su, prema njihovom mišljenju, najviše diskriminisane. I povodom ovog pitanja su se ponovili slični rezultati u odnosu na istraživanje stavova KP, pa se tako kao grupe koje su najviše diskriminisane navode Romi – 16% i pripadnici LGBT populacije – 13%. 49% ispitanika nema stav, odnosno nije navelo koja je to grupa, što je gotovo identičan slučaj sa rezultatom istraživanja stavova KP (Zekavica, 2014b: 74).

Kada je reč o oblastima u kojima je diskriminacija najviše prisutna tu je moguće primetiti nekoliko specifičnosti. Najpre, visok procenat onih koji ne znaju u kojoj je to oblasti diskriminacija najprisutnija – čak 74%, što je značajno viši procenat u odnosu na onaj iz istraživanja stavova KP - 60% (Zekavica, 2014a: 71), a posebno u odnosu na onaj iz istraživanja stavova građana – 33% (CESID, 2013). Drugo, oni koji navode odgovor na ovo pitanje smatraju da je to oblast zapošljavanja – 12%.

Prepoznavanje govora mržnje

Jedna od ključnih vrednosti svakog demokratskog društva jeste sloboda govora. Međutim, ova sloboda nije apsolutna. Još su antički Grci predviđali zabranu da se u javnim nastupima iznose uvrede upućene drugima i da se ljudi javno ogovaraju, kao vid ograničenja parrhesia-e, tj. demokratskog prava svih slobodnih Atinjana da slobodno kažu šta žele (Avramović, 1998: 22). Tim pre, obaveza modernih demokratskih društava mora biti adekvatno suprotstavljanje svim vidovima javnog izražavanja kojim se širi netrpeljivost i mržnja prema drugima. Moderno demokratsko zakonodavstvo i praksa prepoznaju ovakve pojave i označavaju ih terminom „govor mržnje“. Ovaj termin se vezuje za sve izjave koje izražavaju mržnju, pretnje, netrpeljivost, neprija-

teljstvo, što može da proizvede drastične, pa čak i fatalne posledice po one na koje su usmerene (Dokmanović, 2014: 6). I u međunarodnim i u nacionalnim pravnim okvirima, fenomen govora mržnje je sankcionisan. U našem pozitivnom zakonodavstvu to je učinjeno, najpre, Ustavom RS koji zabranjuje izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti (čl. 49). Krivični zakonik RS⁸ predviđa kazne za izazivanje ili raspirivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje, ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji (čl. 317). Usvojenim izmenama Krivičnog zakonika RS iz 2012. godine, uveden je institut – zločin iz mržnje, kojim se krivična dela učinjena iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orientacije ili rodnog identiteta nekog lica, imaju smatrati kao težim oblicima tog dela, za koja su predviđene strožije sankcije (čl. 54a).

Imajući u vidu rečeno, bilo je od posebne važnosti za ovo istraživanje utvrditi da li i u kojoj meri ispitanici prepoznaju pojedine izjave kao govor mržnje. U upitniku je bilo sadržano pet takvih izjava – 1) „Cigani smrde“; 2) „Nož, žica, Srebrenica“; 3) „Srbe na vrbe“; 4) „Homoseksualci su jalovo drvo koje treba saseći i u oganj baciti“; i 5) „Političari su lopovi“. Bili su ponuđeni sledeći odgovori: „Da“, „I da i ne“, „Ne“ i „Ne znam“. Stepen prepoznavanja govora mržnje varira u zavisnosti od navedenih izjava. Najviši stepen prepoznavanja postoji povodom izjava „Srbe na vrbe“ – 69% i „Nož, žica Srebrenica“ – 63%. Međutim, primetno je da je procenat onih koji su ove izjave jasno prepoznali kao govor mržnje niži u odnosu na istraživanje stavova pripadnika KP iz 2014. godine: 85% u vezi sa prvom i 75% ispitanika u vezi sa drugom izjavom se, u tom istraživanju, izjasnilo da su one govor mržnje (Zekavica, 2014b: 76). Procenti prepoznavanja ostalih izjava kao govora mržnje su u totalu sledeći: „Cigani smrde“ – 41%, „Homoseksualci su jalovo drvo koje treba saseći i u oganj baciti“ – 52% i „Političari su lopovi“ – 26%.

Analiza socio-etničkih distanci

Analiza socio-etničkih distanci je od velikog značaja za utvrđivanje potencijalne diskriminacije. Postojanje ovih distanci utvrđeno je primenom tzv. Bogardusove skale kao istraživačkog instrumenta koji se koristi u istraživanju postojanja socio-etničkih distanci. Ova skala je osmišljena tako da u sebi

⁸ Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, - ispr.107/05 – ispr.72/09, 111/09, 121/12 i 104/13.

sadrži osam tipova društvenih odnosa sa različitim stepenom socijalne interakcije. Od tipa društvenog odnosa sa najvišom distancicom socijalne interakcije (poput onog u kojem neka lica sa nama dele zajedničko državljanstvo), do najintimnijih vidova društvenih odnosa i interakcija (da budemo u braku sa nekim, mi ili naša deca). Ispitanicima je postavljeno pitanje – „da li bi imali nešto protiv da neko od pripadnika sledećih grupa...“ nakon čega su se ispitanici izjašnjavali potvrđno ili odrično povodom ponuđenih tipova društvenih odnosa i interakcija. U Tabeli 2 su prikazani dobijeni rezultati, izraženi u procentima potvrđnih odgovora u totalu, uključujući i prosek potvrđnih odgovara u vezi svih osam tipova navedenih društvenih odnosa.

Tabela 2: Analiza socio-etničkih distanci (%)

	Romi	Bošnjaci / Muslimani	Mađari	Hrvati	Osobe sa fizičkim invaliditetom	Osobe sa mentalnim invaliditetom	Starije osobe	Žene	Siromašni ljudi	LGBT populacija	Verske manjine	Albanci	Srbi	Izbeglice	Migranti / azilanti	Stranci	Oboleli od HIV / AIDS	Prosek
...stalno živi u državi	20	23	21	26	18	21	18	18	20	33	21	32	20	20	36	21	26	23
...da Vam bude komšija	25	24	22	25	18	24	20	18	18	34	21	32	19	20	36	20	28	24
... da Vam bude saradnik na poslu	20	22	20	24	18	29	18	17	18	33	20	32	17	19	33	20	33	23
...da Vam bude šef	22	25	24	27	19	41	18	18	17	37	24	34	18	18	37	25	34	26
... da ima rukovodeći položaj u državi	22	29	26	32	19	40	19	18	17	37	24	39	17	20	43	32	33	28
... da se družite i posećujete	25	24	22	25	16	30	17	17	18	42	22	35	19	20	36	21	39	25
... da bude vaspitač Vašoj deci	27	27	22	28	18	39	17	16	17	46	24	38	17	17	38	24	46	27
... da budete u braku Vi ili Vaša deca	42	38	33	37	33	49	34	21	18	51	33	48	19	20	47	26	54	36
Prosek	26	27	24	28	20	34	20	18	18	39	23	36	18	19	38	24	37	26

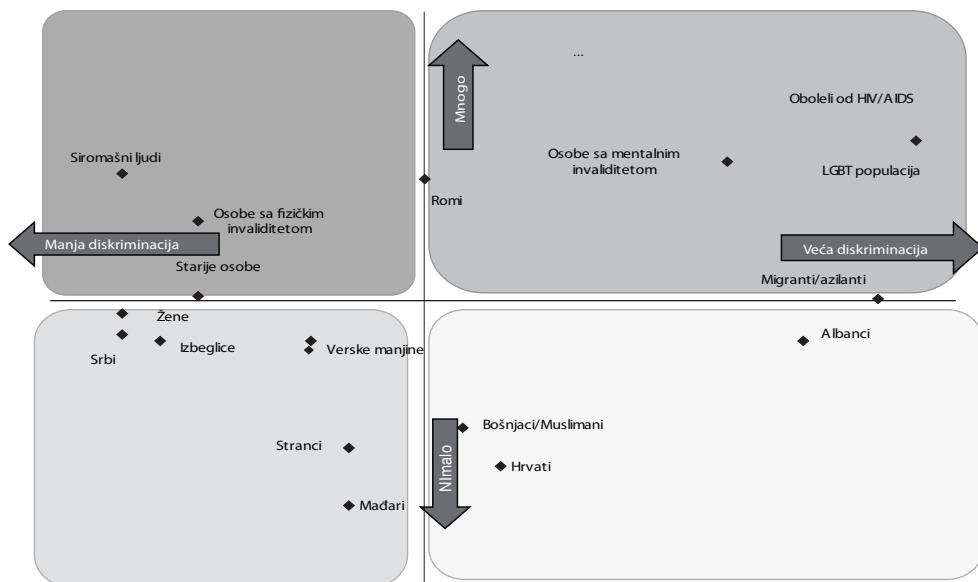
Jedinica mere: %, binarni odgovori, baza – N 476

Najizraženija socijalna distanca prisutna je prema pripadnicima LGBT populacije, migrantima i HIV pozitivnim osobama. Kada je reč o etničkoj distanci, to važi za Albance, posebno u vezi mogućnosti da pripadnici ove manjine dobiju rukovodeći položaj ili da se bude u braku sa istima.

Ukoliko se rezultati analize socio-etničkih distanci iz ovog istraživanja uporede sa rezultatima iste analize iz istraživanja stavova pripadnika KP iz 2014. godine, može se uočiti da pripadnici PON i SP pokazuju značajno niže distance, naročito prema pripadnicima LGBT populacije – prosek 39% u odnosu na 49% iz istraživanje stavova KP iz 2014. godine (Zekavica, 2014b: 78). Prosek distanci prema migrantima je nešto viši u odnosu na istraživanje iz 2014. godine, na šta je, svakako, mogla da utiče aktuelna migrantska kriza. Kada je reč o Romima, tu je potvrđena ista tendencija u odnosu na 2014. godinu, odnosno relativno nizak prosek distanci – 26% u odnosu na 28% iz istraživanja stavova KP, ali je značajan pad ovih distanci utvrđen po pitanju braka kao tipa društvenog odnosa, pa je tako ta razlika 42% u odnosu na 57% iz 2014. godine (Zekavica, 2014b: 78). Najmanje distance ispitanici imaju prema siromašnim ljudima, Srbima i ženama (18%) i izbeglicama (19%). Posmatrano odvojeno po segmentima PON-SP, primetno je da pripadnici SP pokazuju nešto više distance u odnosu na pripadnike PON.

Imajući u vidu značaj analize socio-etničkih distanci po potencijalni indeks diskriminacije, korisno je ukazati na te rezultate i iz ugla socio-demografskih karakteristika ispitanika. Tako recimo, najizraženije distance su utvrđene kod pripadnika PU Beograd, dok su najniže kod pripadnika PU Novi Pazar. Ispitanici sa najkrćim i najdužim radnim stažom pokazuju manje distance u odnosu na one radnog iskustva od 5-15 i 16-25 godina. Među polovima ne postoje značajne statističke razlike, dok ispitanici sa fakultetskim obrazovanjem pokazuju niže distance u odnosu na one sa diplomom srednje i više škole.

Sa rezultatima analize socijalno-etničkih distanci upareni su rezultati dobijeni odgovorima na pitanje kojim smo utvrdili koja je društvena grupa, prema mišljenju policajaca, u najnepovoljnijem društvenom položaju. Radi jasnijeg uvida, dobijeni rezultati su prikazani na matrici analize gepa, sa „x“ (nepovoljnost društvenog položaja) i „y“ osom (indeks diskriminacije). Upo-ređivanjem nivoa utvrđenih socijalno-etničkih distanci i stava o tome u kojoj meri su određene grupe stavljene u nepovoljan društveni položaj, dobijeni su rezultati koji pozicioniraju sve navedene grupe prema dva osnovna kriterijuma – indeks diskriminacije i nepovoljnost društvenog položaja određene grupe (Grafikon 5).

Grafikon 5: Mapa indeksa diskriminacije i percepcije društvenog položaja grupa

Desni gornji kvadrat ukazuje na grupe koje u antidiskriminacionoj politici MUP-a treba tretirati kao prioritete, jer u vezi sa njima policija pokazuje svest o njihovom nepovoljnem društvenom položaju, ali i sama policija prema njima pokazuje nešto viši indeks diskriminacije. Shodno tome, poželjno je da se osmisle odgovarajući programi kako bi se postojeće barijere smanjile ili u potpunosti uklonile. Donji desni kvadrat - sekundarni prioriteti, ukazuje na one grupe koje, prema mišljenju policije, nemaju nepovoljan društveni položaj i prema kojima policija, takođe, pokazuje izvesnu sklonost ka diskriminaciji. Gornji levi kvadrat - potencijali, ukazuje na grupe prema kojima policija ne pokazuje sklonost ka diskriminaciji, a ujedno ih vidi i kao grupe nepovoljnog društvenog položaja, što implicira zaključak da povodom njih ne bi trebalo da postoje bilo kakve smetnje u sprovođenju programa koji taj položaj može da popravi aktivnim učešćem policije. I konačno, donji levi kvadrat - poželjno stanje koje treba održavati, ukazuje na one društvene grupe prema kojima policija ne pokazuju niti sklonost ka diskriminaciji, niti ih vidi kao ugrožene grupe u našem društvu.

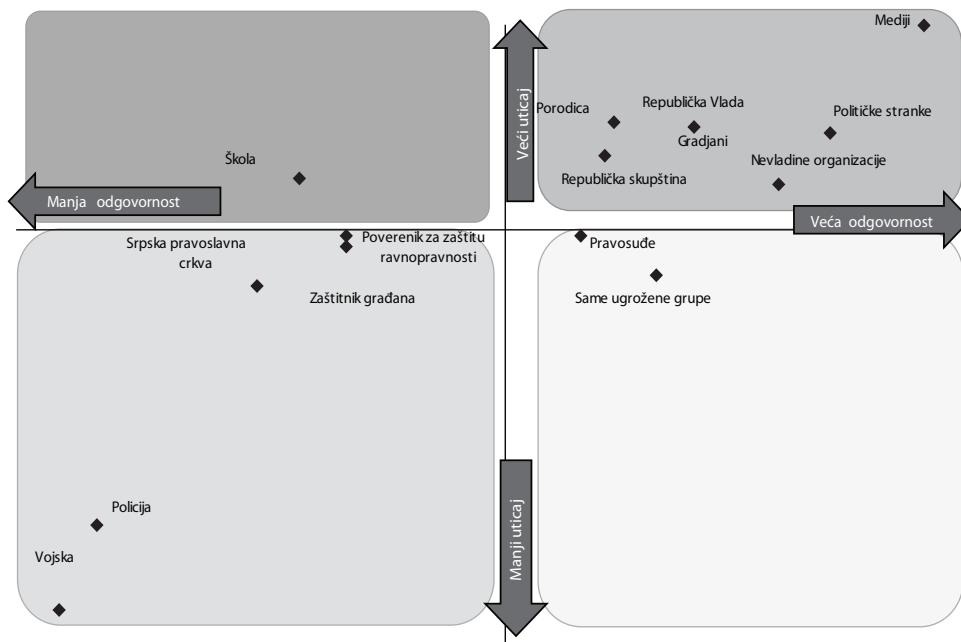
Odnos prema merama koje bi poboljšale položaj osetljivih grupa

Istraživanje spremnosti policije da se preduzmu odgovarajuće mere koje bi trebalo da poboljšaju društveni položaj osetljivih grupa je bio sledeći segment istraživanja. On je obuhvatio analizu stavova povodom četiri pitanja ponuđena u upitniku i to u vezi sa afirmativnim merama zapošljavanja pripadnika osetljivih grupa u policiji, zatim mogućnosti da se pripadnici nacionalnih manjina školuju na maternjem jeziku i dobijaju sredstva za finansiranje svojih medija, kao i mogućnosti da se pripadnici nacionalnih manjina obraćaju državnim institucijama na svom jeziku. U odnosu na istraživanje stavova pripadnika KP, primetna je značajna razlika u vezi sa pitanjem afirmativnih mera u oblasti zapošljavanja, pa tako takve mere podržava 45% ispitanika (u odnosu na 34% iz istraživanja 2014. godine). Međutim, to je i dalje značajno niži procenat u odnosu na stav građana u vezi sa istim pitanjem (78% građana podržava mere zapošljavanja pripadnika osetljivih grupa – CESID, 2013). Kada je reč o ostala tri pitanja, nešto su niži procenti onih koji se slažu sa takvim merama među pripadnicima PON i SP u odnosu na pripadnike KP, mada razlike nisu statistički značajne.

Odnos prema institucijama po pitanju diskriminacije – odgovornost i mera uticaja institucija na diskriminaciju

Analiza odnosa prema institucijama po pitanju diskriminacije bila je, najpre, fokusirana na utvrđivanje stavova policajaca povodom dva pitanja – „Koja je institucija najodgovornija za pojavu diskriminacije?“ i „Koja od navedenih institucija bi mogla da utiče na smanjivanje diskriminacije?“. U upitniku su bile navedene institucije, a povodom navedenih pitanja je ponuđen petoskalni odgovor (1 – nimalo, 5 – mnogo, 0 – ne zna). Mediji, političke stranke, NVO i republička Vlada su institucije koje su, prema mišljenju ispitanika, najviše odgovorne za pojavu diskriminacije, ali ujedno i najuticajnije na njeno smanjivanje ili eventualno povećavanje u društvu. Kao i u istraživanju stavova pripadnika KP iz 2014. godine, tako je i u ovom potvrđeno da pripadnici SP i PON smatraju da policija, kao institucija, nije odgovorna niti uticajna po pitanju pojave i obima diskriminacije (na preposlednjem mestu se nalazi, a na poslednjem je Vojska) (Grafikon 6).

Grafikon 6: Uticaj i odgovornost institucija povodom pojave i obima diskriminacije
Odnos prema institucijama –Analiza Gepa – Total

Jedinica mere: proseci, jednostruki odgovori, skale

Od ispitanika je traženo, da u formi odgovora na otvoreno pitanje, sami navedu koja je to institucija koja najviše diskriminiše. U vezi sa tim pitanjem utvrđen je izuzetno visok procenat onih koji nisu naveli konkretnu instituciju, čak 72%.

Kada je reč o diskriminaciji kao društvenom problemu koji treba prioritetsko rešavati, 41% ispitanika u totalu smatra da je diskriminacija značajan problem, ali da postoje veći problemi sa kojima se naši građani suočavaju. Zabrinjavajući je podatak da 54% ispitanika u totalu ne zna da li u našem društву postoji ustanova koja štiti ravnopravnost svih građana.

Lično iskustvo u vezi sa diskriminacijom

I ovog puta se pokazalo da izuzetno visok procenat ispitanika smatra da nije nikada bio izložen diskriminaciji – 82%. Svaki drugi ispitanik smatra da se, i ukoliko bude izložen diskriminaciji, neće nikome obratiti – 53% (Tabela 3), a

osnovni razlozi zbog kojih se neće obratiti su: nedostatak poverenja – 30%, zato što ne znaju kome da se obrate – 19% i komplikovanost procedura – 14%.

Tabela 3: Spremnost da se diskriminacija prijavi (u %)

	KP (2014)	PON + SP (2015)
Total	258	476
Neću se nikome obratiti	48	53
Zaštitnik građana	9	7
Policija	4	5
Poverenik za zaštitu ravnopravnosti	4	3
Pravosuđe	3	3
Rešiću to sam	2	1
Ombudsman	1	1
Vlada	1	1
Mediji	1	1
Državnim institucijama	1	0
Ostalo	2	1
Ne znam/Bez odgovora	28	28

Jedinica mere: %, višestruki odgovori, baza –N(KP)=258; N(PON i SP)=476

Analiza stavova u vezi tvrdnji stereotipnog karaktera i segmentacija

U ovom delu su prikazani rezultati analize stavova u vezi sa 25 tvrdnjima koje su bile sadržane u upitniku. Pojedine tvrdnje su imale tipičan stereotipan karakter i one su pomogle u utvrđivanju postojanja predrasuda i indeksa diskriminacije (Tabela 4), dok su druge konstruisane tako da oslikavaju stav prema određenim setu društvenih vrednosti (Tabela 5).

U Tabeli 4 su prikazane tvrdnje koje formiraju indeks diskriminacije i rezultati dobijeni iznošenjem stavova u vezi sa slaganjem-neslaganjem sa navedenim tvrdnjama (1 – uopšte se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – neodlučan, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem). U tabeli se mogu videti upoređeni rezultati dobijeni iznetim stavovima pripadnika KP iz 2014 i pripadnika PON i SP iz 2015. godine, koji u procentima izražavaju zbirno neslaganje i slaganje, kao i procenti onih koji su bili neodlučni.

Tabela 4: Tvrđnje koje formiraju indeks diskriminacije – komparativna analiza (u %)

	Neslaganje			Neodlučan			Slaganje		
	2014 KP	2015		2014 KP	2015		2014 KP	2015	
		PON	SP		PON	SP		PON	SP
1.1. Lako je podržavati Rome kad ti nisu u komšiluku.	41	42	42	17	20	20	34	25	26
1.2. Nemam ništa protiv Roma, ali oni, ipak, vole da kradu.	34	41	36	21	21	26	41	30	29
2.1. Homoseksualizam je bolest koju treba lečiti.	27	22	26	16	22	21	54	47	39
2.2. Nemam ništa protiv homoseksualaca, ali neka oni to rade kod svoje kuće.	15	18	21	10	14	17	72	59	55
3.1. Decu sa smetnjama u razvoju ne bi trebalo mešati sa ostalom decom.	57	52	56	22	25	23	17	14	16
3.2. U našem narodu nema mnogo osoba sa invaliditetom.	47	42	47	39	40	36	11	9	9
4.1. Zdravstvene ustanove bi trebale da odbiju lečenje obolelih od HIV/AIDS.	83	65	70	8	18	18	6	8	5
4.2. Za svoju bolest, oboleli od HIV/AIDS su sami krivi.	52	54	47	21	29	26	25	19	20
5.1. Treba biti oprezan prema drugim narodima i kada se pokazuju kao prijatelji.	36	38	30	20	21	17	41	32	46
5.2. Srbija treba da bude država samo srpskog naroda jer je on većinski narod.	59	52	48	16	19	20	21	18	24
6.1. Normalan čovek priznaje samo tradicionalne vere (pravoslavlje, katolike, islam).	51	42	39	21	22	24	25	27	29
6.2. Male verske zajednice „kradu“ dušu ljudima.	52	42	44	28	32	29	17	17	19
7.1. Ima neke istine u knjigama koje objašnjavaju postojanje jevrejske zavere.	42	33	37	40	45	42	14	12	15
7.2. Jevreji nastoje da izvuku korist čak i iz sopstvenog stradanja.	44	36	39	34	41	36	19	14	19

U odnosu na istraživanje stavova pripadnika KP, može se konstatovati da su pripadnici PON i SP pokazali niži stepen slaganja sa tvrdnjama koje izražavaju indeks potencijalne diskriminacije. To se posebno odnosi na tvrdnje

u vezi sa pripadnicima LGBT zajednice, ali i Romima. Kao što se može videti najviši procenat slaganja je u vezi tvrdnje - „Nemam ništa protiv homoseksualaca, ali neka oni to rade kod svoje kuće“. Međutim, ovi procenti su značajno niži kod pripadnika PON i SP u odnosu na procenat slaganja kod pripadnika KP. Slično se može konstatovati i za većinu ostalih tvrdnji, što navodi na zaključak da je indeks diskriminacije pripadnika PON i SP niži od pripadnika KP.

Ukoliko dobijene rezultate iz ovog istraživanja posmatramo po demografskim karakteristikama, moguće je uočiti značajna statistička odstupanja. Najznačajnije razlike je moguće uočiti prema regionalnom kriterijumu. Pa tako, PU Zaječar se izdvaja kao uprava u kojoj su najviši procenti onih koji se slažu sa navedenim tvrdnjama. Primera radi, 81% ispitanika iz ove uprave se slaže sa tvrdnjom – „nemam ništa protiv homoseksualaca ali neka oni to rade kod svoje kuće“, što je gotovo duplo više u odnosu na ispitanike iz PU Vranje gde je procenat slaganja 45%. I u pogledu ostalih izjava pripadnici PU Zaječar pokazuju značajno više procente slaganja sa izjavama koje formiraju indeks diskriminacije. Na drugom mestu se mogu izdvojiti pripadnici PU Beograd, zatim PU Subotica, PU Novi Sad, PU Novi Pazar, dok su najniži procenti slaganja povodom navedenih tvrdnji utvrđeni kod pripadnika PU Kragujevac i PU Vranje. To bi ujedno trebalo da bude jasan pokazatelj za dalju strategiju delovanja u pravcu edukativnog rada na podizanju nivoa svesti o problemu diskriminacije, imajući u vidu jasne pokazatelje koje su uprave prioritet u tom radu.

U Tabeli 5 se može videti komparativni prikaz rezultata koji su dobijeni u vezi sa stavovima pripadnika PON, SP i KP o tvrdnjama iz upitnika koje, kao što smo istakli, izražavaju određene društvene vrednosti, poput – tradicionalizam (8.1 i 8.2), konformizam (9.1; 9.2 i 10.1), autoritarizam (10.2 i 11.1), nacionalizam (11.2 i 12.1) i internacionalizam – stav prema demokratiji (12.2 i 13.1). U tabeli su prikazani rezultati koji izražavaju procente neslaganja i slaganja, kao i procente onih koji su bili neodlučni.

Tabela 5: Tvrđne koje izražavaju određene vrednosti – tradicionalizam, konformizam, autoritarizam, nacionalizam, internacionalizam (u %)

	Neslaganje			Neodlučan			Slaganje		
	2014 KP	2015		2014 KP	2015		2014 KP	2015	
		PON	SP		PON	SP		PON	SP
8.1. Rukovodeća mesta u poslovnom svetu treba da budu u rukama muškaraca.	57	61	63	22	21	16	17	9	14
8.2. Najvažnija vrlina svake žene je da bude dobra domaćica.	51	52	53	19	22	21	25	16	20
9.1. Ne volim da se raspravljam sa nekim o nečemu ako imamo različito mišljenje.	42	45	43	21	25	24	23	21	25
9.2. Trudim se da se ne razlikujem previše od drugih ljudi iz mog okruženja.	39	39	35	23	29	25	32	23	33
10.1. Ne volim iznositi svoje mišljenje ako znam da će se ono razlikovati od drugih.	65	58	53	17	23	23	12	9	18
10.2. Ovoj državi je potreban jak vođa koga će narod slediti bez pogovora.	46	38	31	18	29	25	30	24	36
11.1. Poštovanje autoriteta je najveća vrlina koju ljudi treba da gaje.	40	36	28	28	34	29	28	22	35
11.2. Zbog mešanja različitih kultura, preti nam opasnost da izgubimo svoj identitet.	47	37	34	23	30	31	26	22	27
12.1. Ulaskom u EU rizikujemo da izgubimo nacionalni identitet i kulturu.	49	40	31	25	29	30	23	22	32
12.2. Demokratija možda ima mana, ali je bolja od svih drugih oblika vladavine.	28	34	30	31	35	37	35	22	25
13.1. Demokratije nisu uspešne u održavanju reda.	40	35	29	31	37	40	25	19	23

Analiza iznetih mišljenja u vezi sa navedenim tvrdnjama je, kao što je istaknuto u delu o metodama istraživanja, dopunjena drugim podacima iz upitnika na osnovu čega je izvršena segmentacija. Na osnovu takvog pristupa i analize dobijeni su rezultati koji ukazuju na to da je najveći segment – internacionalizam kome pripada 65% ispitanika. To je ujedno i najznačajnija razlika u odnosu na istraživanje stavova pripadnika KP, kada je ovaj segment obuhvatio 52% ispitanika. Ono što je, prema našem mišljenju, najviše uticalo na ovu promenu jesu niže socijalno-etničke distance, kao i niži procenat sl-

ganja sa tvrdnjama stereotipnog karaktera, ali i značajno viši procenat onih koji podržavaju preduzimanje afirmativnih mera, što je, sve skupa, dovelo do povećavanja procenta ukupnog broja ispitanika koje je moguće svrstati u ovaj segment. Drugi po veličini je segment – konformizam kome pripada 17% ispitanika, zatim tradicionalizam – 11% i nacionalizam – 8%. U istraživanju nije utvrđeno postojanje dovoljnog broja pokazatelja koji bi statistički značajno izdvojili segment autoritarizam.

Zaključak i preporuke

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na nekoliko osnovnih zaključaka i daju smernice za formulisanje preporuka daljem osmišljavanju strategije MUP-a u suzbijanju diskriminacije. Rezultati ukazuju kako na pozitivne, tako i na negativne aspekte odnosa policije prema diskriminaciji. Ukazaćemo, najpre, na uočene najznačajnije probleme i prioritete u daljem radu MUP-a na polju suzbijanja diskriminacije.

Kao i u istraživanju stavova pripadnika KP, i ovom prilikom se potvrdilo da policija u RS pokazuje izvestan stepen animoziteta prema načelu legaliteta, odnosno zahtevu za striktnim pridržavanjem zakona u kontekstu efikasnosti policijskog rada. Postojanje ovog animoziteta je pojava koja je svojstvena i drugim policijama u svetu, na šta ukazuju brojna istraživanja (Bayley, 2002) i on se često posmatra kao univerzalno svojstva tzv. policijske supkulture (Skolnick, 1966; Reiner, 1985). Ključno je pitanje kakav odnos treba da ima demokratsko društvo prema toj pojavi? Kao što smo istakli, stav policije da striktno pridržavanje zakona može da bude faktor ograničavanja efikasnosti policije ne znači nužno i spremnost policije da prekrši zakon zarad te efikasnosti. Međutim, opravdanje kršenja zakona zarad efikasnosti je značajno ozbiljniji problem jer ukazuje na takvu spremnost, što u demokratskom društvu mora biti shvaćeno kao pojava prema kojoj se mora pokazati nulta toleranca. Kao što se moglo videti, procenat onih koji opravdavaju kršenje zakona zarad efikasnosti je viši u odnosu na istraživanje stavova KP iz 2014. godine, a posebno zabrinjava visokih 30% onih koji to opravdavaju kod pripadnika SP. Treba biti svestan da je u ovom istraživanju utvrđen i viši procenat neodlučnih u vezi sa opravdavanjem kršenja zakona, što ukazuje na viši procenat onih koji su potencijalno spremni da zakon prekrše zarad efikasnosti. Ova-

kvi rezultati nameću potrebu preuzimanja odgovarajućih mera, a pre svega, edukativnih programa u kojima se policajcima mora ukazati na sve negativne posledice ovakvog stava. Te posledice se tiču društva u celini i posebno vladavine prava, ali se tiču i samih policajaca koji ovakvom praksom mogu sebi da nanesu mnogo više štete nego koristi. Postoje brojni razlozi koji potvrđuju postojanje takvih štetnih posledica (Bayley, 2002: 138-146) i sa njima policija treba da bude upoznata kako bi se na takav način maksimalno smanjio procenat ne samo onih koji opravdavaju kršenje zakona zarad efikasnosti, već i procenat onih koji te iste zakone vide kao faktor ograničavanja sopstvene efikasnosti. Tema tih edukativnih programa mora da bude i samo shvatanje policijske efikasnosti, s obzirom da ona u vladavini prava ne može biti tumačena kao pojava koja može biti u suprotnosti za načelom legaliteta.

Kada je reč o percepciji diskriminacije moguće je izdvojiti nekoliko ključnih problema. Najpre, zabrinjavajuće je visok procenat onih koji nisu naveli šta je suština diskriminacije. U oba istraživanja podaci ukazuju da svaki drugi policajac u Srbiji ne zna šta je diskriminacija, ili bar ne što je njena suština. Neprepoznavanje suštine diskriminacije sigurno da može da vodi ka tome da se ona ne prepozna ni u sopstvenim ili tuđim postupcima. To se može ispoljiti kao posebno ozbiljan problem naročito ukoliko se ima u vidu činjenica da policija često postupa u situacijama tzv. niske vidljivosti (eng. *low visibility*), kada njeni postupci nisu i ne mogu biti predmetom efikasne kontrole (sve one situacije kada su policajci sami – „oči u oči“ – sa građanima). Nizak nivo prepoznavanja institucija koje su u našoj državi zadužene za suzbijanje diskriminacije, takođe, zabrinjava, jer je policija obično prva koja dolazi u kontakt sa žrtvom, pa je otuda od velikog značaja da žrtvama eventualne diskriminacije može da pruži potrebne informacije o tome kome mogu da se obrate i potraže zaštitu od diskriminacije. Kad je reč o percepciji odgovornosti policije kao institucije koja može biti odgovorna za pojavu diskriminacije u našem društvu i uticajna na eventualno povećavanje ili smanjivanje njenog ukupnog obima, i u ovom istraživanju je utvrđeno da kod ispitanika dominira uverenje da je policija među najmanje odgovornim i najmanje uticajnim institucijama po pitanju prisustva i obima diskriminacije. Takvo uverenje ne odgovara istini niti logičnom promišljanju, ukoliko se ima na umu činjenica da su predstavnici policije u svakodnevnom kontaktu sa građanima i da tom prilikom mogu biti u prilici da primenjuju zakone, pa samim tim, da potencijalno diskriminu građane.

Rezultati ukazuju i na pozitivne pomake u odnosu policije prema diskriminaciji. Tu se, pre svega, misli na utvrđeni niži nivo socio-etničkih distanci kod pripadnika PON i SP u odnosu na pripadnike KP. I dalje su pripadnici LGBT populacije oni prema kojim su te distance najizraženije, ali se taj procenat ne može smatrati alarmantno visokim, tim pre, što policija ove pripadnike svrstava ujedno u kategoriju onih sa najnepovoljnijim društvenim položajem. Pozitivna stvar je i činjenica da je saglasnost povodom tvrdnji stereotipnog karaktera koje ukazuju na indeks diskriminacije, takođe, značajno niža u odnosu na istraživanje iz 2014. godine. To su ujedno i dva ključna razloga zbog kojih je značajno povećan procenat ispitanika PON i SP koje je moguće svrstati u kategoriju internacionalizam.

Posmatrano regionalno, po pojedinim područnim policijskim upravama, postoji potreba prioritetnog edukativnog delovanja u pojedinim upravama. To se posebno odnosi na PU Zaječar i PU Beograd u kojima je utvrđen najviši indeks diskriminacije. I u ovom istraživanju najniži indeksi diskriminacije su utvrđeni kod pripadnika PU Novi Pazar i PU Vranje, ali i kod pripadnika PU Kragujevac, čiji su stavovi prvi put bili utvrđivani.

Ukoliko bi na kraju pokušali da, na osnovu rezultata oba istraživanja, damo opšti zaključak mogli bi reći da osnovna potreba našeg društva, kada je reč o odnosu policije prema diskriminaciji, jeste povećavanje nivoa pravne svesti pripadnika srpske policije o tome šta je suština diskriminacije, prepoznavanja ključnih državnih institucija zaduženih za uspostavljanje ravnopravnosti svih građana i podizanja nivoa svesti o tome da policija može da bude odgovorna za pojavu i obim diskriminacije u svakom, pa i u našem društvu. U istom kontekstu, policiji mora biti ukazano na sve štetne posledice kršenja zakona, pa makar to kršenje bilo u funkciji obavljanja legitimnih ciljeva policijske profesije (na primer, efikasno suzbijanje kriminaliteta). Sa druge strane, treba nastaviti sa naporima da se izražene socio-etničke distance i saglasnost u vezi sa tvrdnjama stereotipnog karaktera i dalje smanjuju, mada, kao što smo videli, stanje stvari povodom toga nije alarmantno, bar ne kada je reč o pripadnicima PON i SP.

Literatura

- Avramović, S. (1998) Elementi pravne države i individualna prava u Atini. U: S. Avramović (ur.) *Pravna država u Antici – pro et contra*. Beograd: Pravni fakultet, str. 7-41.
- Bayley, D. (2002) Law Enforcement and the Rule of Law: Is There a Trade-Off? *Criminology & Public Policy*, 2, str. 133-154.
- Dokmanović, M. (2014) Mehanizmi unapređenja institucionalnih kapaciteta za sprečavanje govora mržnje i zločina iz mržnje. *Temida*, 2, str. 3-26.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, – ispr. 107/05 – ispr. 72/09, 111/09, 121/12 i 104/13.
- Reiner, R. (1985) *The Politics of the Police*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Skolnick, J. (1966) *Justice without Trial: Law Enforcement in Democratic Society*. New York: John Wiley & Sons.
- Supek, R. (1961) *Ispitivanje javnog mnjenja*. Zagreb: Naprijed.
- Ustav RS, Službeni glasnik RS, br. 98/06.
- Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/09.
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Službeni list SRJ, br. 11/2; 57/02.
- Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, br. 33/06.
- Zakon o ravnopravnosti polova, Službeni glasnik RS, br. 104/09.
- Zekavica, R. (2014a) *Suzbijanje diskriminacije u Republici Srbiji s posebnim osvrtom na ulogu i doprinos Ministarstva unutrašnjih poslova RS*. Beograd: Kancelarija za ljudska i manjinska prava.
- Zekavica, R. (2014b) Odnos policije prema diskriminacije u Srbiji. *Temida*, 2, str. 65-95.

Internet izvori

CESID, (2013) Izveštaj o istraživanju stavova javnog mnjenja u Srbiji – „Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji“. Dostupno na:

http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/izvestaj_diskriminacija_cesid_undp_poverenik_2013_v__21_02_2014_final_sajt.pdf, stranici pristupljeno 20.11.2015.

RADOMIR ZEKAVICA

Perception of Police on Discrimination in Serbia – Results of the Survey on the Attitudes of Public Order and Traffic Police Officers

The paper analyzes the results of the research on the attitudes of the public order and traffic police officers in seven regional police departments in Serbia – Belgrade, Novi Sad, Subotica, Novi Sad, Niš, Kragujevac and Zaječar. The subject of the research is the analysis of the police attitudes on discrimination, recognition of its essence, the scope of vulnerability of particular social groups and recognition of the hate speech. Also, the subject of the research is: determination of relationship with measures which should improve the position of vulnerable groups and the relationship with the institutions in terms of their responsibility for the appearance of discrimination and its impact on the reduction, then the personal experience of discrimination and analysis of attitudes regarding certain claims of stereotypical character. The results of this research are given in the comparative analysis with the results of the research on the attitudes of members of the criminal police conducted in 2014, so we have indication of perception of discrimination by the police in all three key operating police areas. In regard to some issues, a comparative analysis of the results from the survey of citizens' attitudes towards discrimination conducted in 2013 by CESID is provided.

Key words: discrimination, police, research, Serbia, vulnerable groups.

TEMIDA
2016, vol. 19, br. 1, str. 161-180
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1601161P
Pregledni rad
Primljeno: 3.1.2016.
Odobreno za štampu: 5.5.2016.

Neki problemi u primeni „Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine“

NIKOLA PETKOVIĆ
ZORAN PAVLOVIĆ*

„*Upitnik za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine*“ predstavlja osnovni instrument procene koji se koristi u penitencijarnim ustanovama u Srbiji. Rezultati dobijeni ovim instrumentom predstavljaju osnov kategorizacije i rekategorizacije lica unutar penalne ustanove, kao i argument prilikom odlučivanja u različitim krivičnim stvarima, poput postupka po molbi za uslovni otpust. Činjenica da objektivizovana procena predstavlja imperativ savremenog forenzičkog i prevaspitnog rada, čini validnost i pouzdanost rezultata dobijenih navedenim instrumentom izuzetno značajnim. Upravo u tom smislu, ovaj rad sadrži osnovne napomene o strukturi i sadržaju odnosnog Upitnika, pojašnjenje o načinu bodovanja, kao i kritičku analizu u odnosu na date elemente. Konačno, s obzirom na opažene mogućnosti unapređenja nacionalne prakse, u radu se nude pojedini predlozi korekcije postupka procene osuđenih lica.

Ključne reči: procena, kazna zatvora, upitnik, Srbija.

* Dr Nikola Petković je vaspitač u Okružnom zatvoru u Novom Sadu.
E-mail: nikola82petkovic@yahoo.com.

Dr Zoran Pavlović je vanredni profesor na Pravnom fakultetu za privredu i pravosuđe u Novom Sadu.
E-mail: zoran.pav@hotmail.com.

Uvod

Težnja ka objektivizaciji procene osuđenih lica u penitencijarnim uslovima ne predstavlja novinu penološkog rada. Brojni instrumenti razvijeni prethodnih decenija našli su primenu u sagledavanju rizika recidivizma, bezbednosnih rizika tokom izdržavanja kazne, kao i utvrđivanja potreba i kapaciteta osuđenih lica u pogledu tretmana (Bonta, 1989; Cunningham i dr., 2005; Cunningham, Sorenson, 2006; Petković i dr., 2012; Lovel i dr., 2002).

Subjektivnošću opterećena procena koja se oslanjala na kliničko iskušto i „unutrašnji osećaj“ stručnjaka kroz razvoj penološke prakse pokazala se nedovoljno pouzdanom. Tako je već dvadesetih godina prošlog veka Burgess (1928), u studiji koja je obuhvatila preko 3000 lica na uslovnom otpustu, identifikovao 21 faktor koji diferencira recidiviste od nerecidivista. Bodajući svaki rizični faktor sa jednim poenom, najviši mogući skor na Burgess-ovom instrumentu nosio je prediktivnu sigurnost od 76%.

Slične zaključke koji upućuju na potrebu standardizacije procene predstavilo je i rano komparativno istraživanje s polovine dvadesetog veka (Meehl, 1954). Naime, data studija prezentovala je rezultate prema kojima se statistički model procene rizika recidivizma pokazao pouzdanim od kliničkog pristupa u devetnaest od dvadeset studija obuhvaćenih predmetnim istraživanjem. Jasno, tokom godina ovo je potvrđeno u desetinama studija, a za posledicu je imalo razvoj velikog broja instrumenata fokusiranih na različite vrste izvršilaca krivičnih dela (Andrews i dr., 2006; Hanson, Morton-Bourgon, 2009)

Složenost razvoja instrumenata procene dovela je do drugog ekstrema koji je umesto kliničkog koristio isključivo aktuarski pristup,¹ uključujući selektivno samo statičke varijable. Ovakav model procene bazirao se na negativnoj oceni potentnosti i efektivnosti penološkog tretmana u pogledu redukcije recidivizma. Ipak, kako to navode Prince i Butters (2013), dati koncept nosio je značajnu manjkavost zaključivanja shodno kojoj isključivo prošla ponašanja upućuju na buduća. U tom smislu postojanje kriminalnog ponašanja vodilo bi u 100% slučajeva recidivizmu. Jasno, kako to nije slučaj u praksi, dati model procene zahtevao je odgovarajuću dopunu.

¹ Aktuarski pristup se temelji na statističkim vezama ponašanja i drugih karakteristika pojedinaca sa merama rizika, odnosno na istraživanjima o predašnjem ponašanju osoba sa sličnim osobinama. Ovi instrumenti su više vezani uz statične kriminogene faktore, a Bonta ih naziva „drugom generacijom“ instrumenata. Više o tome videti u Ricijaš, 2006.

Konačno, prateći razvoj nauke i prakse u predmetnom kontekstu, nova generacija instrumenata uključila je procenu baziranu na utvrđivanju rizičnih faktora, ali i potreba prestupnika. Na taj način identifikovane su određene oblasti vezane za ličnost ili socijalni kontekst procenjivanog lica, čime se tretman mogao ciljano usmeriti, a samim tim ostvariti i redukcija incijalnog stepena rizika recidiva (Pavlović, 2013).

Primena savremenih, validiranih instrumenata procene nosi višestruki radni benefit. Ovo se odnosi, pre svega, na aspekt standardizacije i unifikacije stručnih postupanja, te pouzdane argumentacije izabralih sadržaja korektivnih programa od strane profesionalaca angažovanih u kaznenim ustanovama i službi za tretman. Dodatno, pored izbegavanja svih opterećenja subjektivne procene osuđenih lica, primena odgovarajućih instrumenata obezbeđuje transparentnost postupanja, ekonomičnost u radu, te viši nivo stručnosti u celosti (Douglas, Webster, 1999; Žunić-Pavlović, 2003; Pavlović, 2013).

Osvrnuvši se na nacionalni okvir, Direktiva Ministarstva pravde i državne uprave² od februara 2013. godine ostvarila je značajan doprinos u pogledu definisanja procedura u obavljanju poslova i zadatka službenika angažovanih u tretmanu osuđenih lica u ustanovama za izvršene krivičnih sankcija. Vitalni deo, u tom smislu, predstavlja upravo primena, tada novoformiranog, „Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine“.

Sam Upitnik definisan je kao instrument za brzu procenu koji obuhvatno procenjuje različite aspekte života, ponašanja i navika osuđenih lica, a koji, putem odgovarajućeg bodovnog sistema, definiše stepen rizika ispitanika.

Vodeći se sadržajem Direktive, primena Upitnika omogućava analizu funkcionalisanja osuđenih lica na više nivoa, uključujući psihološke, pedagoške, kriminološke i socijalne aspekte funkcionalisanja. Istim dokumentom se navodi da Upitnik, zapravo, omogućava brzu procenu stepena društvene opasnosti od ispoljavanja asocijalnog, antisocijalnog i kriminalnog ponašanja osuđenih lica, za vreme boravka u ustanovi i van nje.

Poštujući prethodne napomene, cilj ovog rada predstavlja logička analiza sadržaja, primenjivosti i pouzdanosti pomenutog instrumenta. U tom smislu, pored kritičkog osvrta na strukturu Upitnika, pažnja će se posvetiti problemu

² Direktiva o načinu rada službenika tretmana u Zavodima, procedurama u radu i izgledu i sadržaju dokumenata tokom utvrđivanja, sporovođenja i izmene programa postupanja sa licima osuđenim za krivična dela i prekšaje, i načinu primene Pravilnika o tretmanu, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, Službeni glasnik RS, br. 43/2013.

izbora pojedinih ajtema, njihove forme, logike prediktivnosti i teorijske potkrepljenosti, te mogućim načinima unapređenja stručne prakse u ovom kontekstu.

Sadržaj i struktura „Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine“

Nastojeći da se ujednače kriterijumi procene, odnosno kategorizacija lica osuđenih na kaznu zatvora, Upitnik za procenu rizika formulisan je kao standardni set ajtema kojima se izbegava proizvoljnost i opterećenost predrasudama u radu. Upitnik se popunjava na osnovu podataka koje ispitičač dobija od osuđenog putem intervjua, te uvidom u raspoloživu sudsku i policijsku dokumentaciju.

Pored osnovnih demografskih podataka i podataka o učinjenom krivičnom delu, dati instrument sadrži kombinaciju pedeset tri statička i dinamička ajtema, grupisanih u jedanaest oblasti procene. Tako je istim obuhvaćena kriminalna prošlost i aktuelno krivično delo, zaposlenje, ostvareno obrazovanje, ponašanje, materijalni status osuđenog lica, uslovi stanovanja na slobodi, slobodno vreme, poznanici i porodica, problemi sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci, kategorija emotivnih i ličnih problema, te stavovi osuđenog lica. Navedene kategorije jasno predstavljaju često analizirane varijalbe, koje su u različitim empirijskim studijama pokazale određeni prediktivni potencijal, a čime je u teorijskom smislu opravdana njihova uključenost u sadržaj Upitnika (Steurer, Smith, 2003; Scoones, 2012; Lovell i dr., 2002).

Predstavljene kategorije procene, dodatno, u skladu su sa odredbama Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica iz 2010.³ i 2015.⁴ godine, koji u članu 9 predviđa da se procena rizika obavlja na osnovu vrste i težine izvršenog krivičnog dela, visine izrečene kazne, oblika krivice, načina stupanja na izvršenje kazne, odnosa osuđenog prema izvršenom krivičnom delu i kazni, ranije osuđivanosti, činjenice da li se vodi nov krivični postupak, ponašanja tokom ranijeg izdržavanja kazne, psiholoških, socijalnih i zdravstvenih osobenosti.

³ Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (2010), Službeni glasnik RS, br. 72/2010.

⁴ Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (2015), Službeni glasnik RS, br. 66/2015.

Pored navedenog, istim članom Pravilnika predviđa se da se procena rizika vrši u odnosu na to da li osuđeni predstavlja opasnost za druga lica, bilo da se radi o osuđenim, službenim licima ili drugim licima koja posećuju zavod, da li postoji verovatnoća da će lice da se samopovredi ili izvrši samoubistvo, da li postoji sklonost bekstvu, da li može predstavljati opasnost za zajednicu u slučaju bekstva ili izlaska iz zavoda, te da li se procenjuje da će vršiti krivična dela nakon izvršene kazne.

Prema Priručniku za upotrebu Upitnika za procenu rizika ispitivač vrši ocenjivanje na trostepenoj skali, bodujući odgovore sa 0, 1 i 2 boda. Uslov validne ocene jeste da se daju odgovori na sva pitanja, pri čemu se ukupni skor dalje kategorizuje u četiri stepena rizika, uključujući nizak (0-30 bodova), srednji (31-53), visok (54-85) i izuzetno visok nivo (86-106).

Bezbednosni rizik i rizik recidivizma u logici Upitnika za procenu

Osvrnuvši se detaljnije na predstavljenu strukturu i sadržaj Upitnika, već na samom početku analize nameće se nekoliko problematičnih zapažanja. Naime, prvi problem u prethodno datoj analizi predstavlja činjenica da se koncept rizika, shodno Direktivi, posmatra globalno, bez diferenciranja bezbednosno-disciplinskih rizika koje osuđeno lice predstavlja tokom izdržavanja kazne i rizika recidivizma nakon izdržane kazne.

Naime, vodeći se iskustvima iz prakse, nije neobično da je lice strukturirani penološki povratnik kod koga je novo izvršenje krivičnog dela praktično izvesno, a da u bezbednosnom smislu isti tokom izdržavanja kazne nosi minoran rizik. Na ovo upućuju i rezultati istraživanja Stojanovića (2006) prema kojima samo manji deo ukupnog broja osuđenika tokom izdržavanja kazne biva disciplinski sankcionisan, dok se na drugoj strani stopa povrata, posebno za krivična dela imovinske prirode, čini disproporcionalno višom (Cvijić, 2010).

Navedeni problem ističe se i s obzirom na prepostavljenu situaciju u kojoj se kao osuđenik javlja visoko motivisani seksualni prestupnik. Tako možemo zamisliti primarnog prestupnika, sa niskim ocenama na statističkim, istorijskim ajtemima koji se tiču krivičnog dela i kriminalne prošlosti, bez istorije zloupotrebe supstanci, sa dugim radnim stažom, dobrom socijalnom integrisanošću i drugim prosocijalnim atributima. Procena bazirana na datim atributima bi primenom Upitnika vodila zaključku o nižem stepenu (globalno određenog)

rizika, bez obzira na snažnu (prepostavljenu) kriminalno orijentisano seksualnost. Ovo se zaključuje i s obzirom na napomene Pavlovića (2013), koji upućuje da servilnost, manipulativnost i poštovanje disciplinskih pravila neće biti neobična karakteristika izvršioca ove vrste krivičnih dela, premda se, svakako, ne može tumačiti u kontekstu prosocijalne postpenalne predikcije.

Da potreba razdvajanja procene na pomenuta dva aspekta nije samo teorijske, već, pre svega, praktične prirode, upućuje i sledeća situacija. Naime, prilikom postupka za odobrenje uslovnog otpusta osuđenih lica, sudovi redovno u svojim razmatranjima uzimaju u obzir i identifikovani stepen rizika (Soković, 2014). Pri tome, vodeći se zakonskom odrednicom da se uslovni otpust može odobriti samo ukoliko se lice u dovoljnoj meri popravilo da se sa pravom može očekivati da na slobodi neće činiti nova krivična dela (Stojanović, 2009), postavlja se pitanje kolizije prediktivnih implikacija skora dobijenog primenom Upitnika i stvarne korekcije prokriminalnih stavova. Jasno, globalno izraženim stepenom rizika, koji ne diferencira date elemente, stručna prezentacija se zamagljuje uz zahteve dalje subjektivizovane ocene osuđenog lica.

Problemi bodovanja pojedinačnih ajtema na Upitniku za procenu

Pojedinačnom analizom ajtema sadržanih u Upitniku za procenu, drugi problem koji se zapaža jeste neopravdano uzan raspon skale na kojoj se skoruju odgovori na ajtemima Upitnika. Naime, osvrnuvši se na prvi segment datog instrumenta koji analizira kriminalnu prošlost i aktuelno krivično delo, čini se očiglednom potreba proširivanja datog okvira. Tako recimo na ajtemu 1 (Ranija osuđivanost) 0 bodova se beleži u slučaju neosuđivanosti, postojanje jedne ranije presude nosi 1 bod, a dve ili više presuda 2 boda. Pri tome, shodno Priručniku za primenu Upitnika, pod ranijom osuđivanostu smatraće se sudska opomena, novčana kazna, rad u javnom interesu, uslovna osuda, uslovna osuda za zaštitnim nadzorom, kazna zatvora, kazna maloletničkog zatvora, bez obzira da li je lice bilo na izvršenju kazne.

Vodeći se prethodnim, nameće se zaključak da je dati ajtem neopravdano izjednačio sve zakonom predviđene sankcije. Otuda se i može doći u situaciju da lice koje je bilo jednom novčano i jednom uslovno kažnjeno dobije isti broj bodova na predmetnom ajtemu kao i lice koje je desetinu puta osuđivano na zatvorske kazne. Da li zaista sve vrste krivičnih sankcija stoje u prediktiv-

noj vezi sa kriminalnim recidivizmom i u kom stepenu, moglo bi predstavljati predmet budućih istraživanja u nacionalnom okviru.

Istovetno se može notirati i na ajtemu 7 (Kažnjavanje za disciplinske pre-stupe u okviru zavoda). Tako, nediferencirajući lakše i teže prestupe dati ajtem izjednačava lica koja su, recimo, dva puta kažnjena zbog samovoljnog pre-mešanja iz sobe i lica koja su više puta sankcionisana po osnovu zloupotrebe psihoaktivnih supstanci ili fizičkog sukoba sa drugi licima.

Prateći dalje strukturu Upitnika, prvi segment instrumenta obuhvatio je sedamnaest statističkih varijabli⁵ koje se tiču kriminalne prošlosti i krivičnog dela. Na taj način, praktično trećina ukupnog broja ajtema postavlja se nepromenjivom, a s obzirom na istorijsku prirodu istih.

Vrativši se prethodnim napomenama o malom rasponu skale na kojoj se ocenjuju odgovori, isto se može zapaziti i u kontekstu ajtema 2 (Novi krivični postupci). Naime, bazirajući se na iskustvima iz prakse, nije neobično da osuđeni ima desetinu krivičnih postupaka i krivičnih prijava. U tom smislu, čini se nedovoljno diskriminativna razlika ukupnog skora prema kome osuđeni protiv koga se vodi samo jedan krivični postupak, na predmetnom ajtemu bude ocenjen ocenom 1, dok lice koje ima više desetina postupaka bude ocenjeno ocenom 2.

U istom segmentu analize mora se notirati još jedan problem. Name, isku-stva iz sudske prakse upućuju da se prilikom odlučivanja o molbi za uslovni otpust, postojanje novih krivičnih postupaka ne može uzeti kao argument negativne sudske odluke, a shodno imperativu poštovanja prezumpcije nevi-nosti (Čejović, 2009). Otuda, činjenicom da data varijabla ipak predstavlja seg-ment ukupnog skora procene osuđenog lica, čini se da je prepostavka nevi-nosti ovim značajno povređena.

Nadalje, ukoliko pogledamo statističke podatke Republičkog zavoda za statistiku u periodu od 2010-2014. godine, može se zapaziti da je broj lica koja su osuđena čak tri do četiri puta manji od broja lica protiv kojih je podignuta optužnica (Republički zavod za statistiku, 2014). U tom smislu, ignorijući pret-

⁵ Te varijable su: 1-Ranije osuđivan, 2-Novi krivični postupci, 3-Privoden pre navršene šesnae-ste godine, 4-Vaspitne mere i maloletničke kazne, 5-Prethodni boravak u zatvoru-pritvoru, 6-Bekstvo iz zatvora/vaspitne ustanove, 7-Kažnjavanje za disciplinske prestupe u okviru zavoda, 8-Opozvano izvršenje uslovne osude/alternativne sankcije, 9- Sklonost nasilničkom ponašanju, 10-Aktuelno krivično delo, 11-Zaprećena visina kazne za aktuelno krivično delo, 12-Visina izrečene kazne, 13-Motiv izvršenja aktuelnog krivičnog dela, 14-Stepen ispoljenog nasilničkog ili bezobzirnog ponašanja pri izvršenju aktuelnog krivičnog dela, 15-Posledice krivičnog dela po žrtvu, 16-Odnos prema izvršenom krivičnom delu i 17-Način dolaska na izvršenje kazne.

postavku nevinosti, valjalo bi utvrditi koliki zaista prediktivni potencijal ima činjenica da se protiv osuđenog lica vodi novi krivični postupak.

Nesenzitivnost Upitnika čini se značajnom i na ajtemu 6 (Bekstvo iz zatvora/vaspitne ustanove). Naime, jasno je da bekstvo iz kaznene ustanove predstavlja posebno ozbiljan disciplinski/bezbednosni i kriminalno-politički problem. Otuda se čini problematičnim to što će lice koje nije imalo bekstvo biti ocenjeno ocenom 0, dok se u slučaju jednog bekstva utvrđuje ocena 1. Jasno, data razlika čini se nedovoljno proporcionalna ispoljenom stepenu kršeњa disciplinskih normi i pravila ponašanja unutar penitencijarne ustanove.

Logički i sadržinski problemi ajtema na Upitniku za procenu rizika

Problemi primene Upitnika odnose se i na samu logiku i sadržaj pojedinačnih ajtema. Ovo tako se može opaziti i na ajtemu 15 (Posledice krivičnog dela po žrtvu). Naime, vodeći se interpretacijom date varijable, a shodno Priručniku za primenu Upitnika, navedenim okvirom se obuhvataju samo posledice koje direktno pogađaju materijalni, psihološki i telesni integritet fizičkih lica. U tom smislu, jasno, dati okvir ne prepoznaje krivična dela obuhvaćena drugim zaštitnim objektom, poput krivičnih dela protiv službene dužnosti, odnosno dela kojima se ugrožavaju ili povređuju druge društvene vrednosti.

Odnos prema krivičnom delu osuđenog, predstavlja vitalni deo specijalno preventivnih intencija. Tako se isto analizira i na ajtemu 16. Otuda, shodno prethodno predstavljenoj trostepenoj skali osuđeni koji je tokom suđenja prihvatio kriticu i izrazio kajanje, a uz preduzete konkretne radnje u pravcu naknadne štete oštećenoj strani, pomirenja, izvinjenja ili kakve druge radnje datog konteksta, oceniće se sa 0 bodava. Jedan bod pak, nosiće ona lica koja delimično izražavaju kajanje, odnosno verbalizuju ga, dok će dva boda biti data u slučaju izostanka kajanja, uključujući i samo verbalno.

Sumirajući navedeno, najmanje dva problema se mogu notirati. Prvo, postavlja se pitanje da li je predmetni ajtem, shodno navedenom rešenju statička, nepromenjiva varijabla, a s obzirom da shodno Priručniku istim se obuhvata samo odnos prema učinjenom krivičnom delu tokom suđenja. U tom smislu, ovakvo rešenje isključuje mogućnost da se tokom programa postupanja stav osuđenog promeni, odnosno da se ostvari posledična pozitivna korekcija stepena rizika na Upitniku.

Drugi problem, pak, odnosi se na jasno pragmatično i utilitarističko ponašanje osuđenih koji su dovoljno poučeni u kriminalnom okruženju šta treba da izjave u pogledu odnosa prema kazni (Pavlović, 2013). U tom smislu, postavlja se pitanje objektivnosti i pouzdanosti datog ajtema. Danas u svetu postoje dovoljno dobri instrumenti koji se mogu koristiti kao dopunski instrumentarium, a koji bi pružili značajno validniju procenu odnosa prema krivičnom delu, te pouzdaniju predikciju budućeg ponašanja.

Prateći izmene koje su načinjene 2015. godine u pogledu strukture Upitnika valja napomenuti da je rešenje na ajtemu 17 koji se tiče načina dolaska osuđenog na izdržavanje kazne obrnuto u odnosu na raniji sadržaj Upitnika. Naime, u ranijem rešenju lice koje je privredno bodovano je, prilikom procene, sa jedan bod, dok je lice koje je privredno iz pritvora bodovano sa 2 boda. Ipak, aktuelno rešenje napravilo je neobičnu inverziju u odnosu na ovo. Tako će, shodno novom Upitniku, veći rizik recidiva nositi lice koje je privredno sa slobode, nego lice kome je određen pritvor, pa je iz datog razloga naknano priveden na izdržavanje kazne.

Problemi u proceni osuđenih lica zapažaju se i u segmentu koji se odnosi na radni angažman, odnosno zaposlenje osuđenog lica. Tako se datim okvirom predviđaju tri ajtema, uključujući zaposlenje pre dolaska u ustanovu, promene posla i radne navike. Premda se ne može sporiti da data varijabla predstavlja faktor rizika recidivizma, koji je i teorijski i empirijski potvrđen od strane različitih autora (Uggen, 2000), postavlja se pitanje realnih uslova i mogućnosti zaposlenja u našem društvu. Dodatno, vodeći se činjenicom da je značajan procenat stanovništva u Srbiji radno angažovan „na crno“, odnosno ne ostvaruje radni staž, shodno Zakonu o radu, dati okvir radnog angažovanja Upitnikom nije prepoznat. U tom smislu, navedeni segment Upitnika postavlja se previše restriktivnim i nesenzitivnim, čime neopravdano povećava indentifikovani nivo rizika osuđenih lica.

Dalji problemi tumačenja ajtema koji se tiču zaposlenja zapažaju se i na ajtemu 19. Naime, dati ajtem se tiče ocene vezane za promenu posla, pri čemu će se sa 0 bodovati ona osuđena lica koja imaju stalni radni odnos u istoj struci ili istoj firmi i koja ne menjaju posao. Pod povremenim menjanjem posla, a koje nosi 1 bod, smatraće se one situacije kod kojih je osuđeni svojom krivicom promenio zaposlenje, dok će se sa 2 boda oceniti oni osuđeni koji usled nepoštovanja radne discipline učestalo menjaju posao i poslodavce, kao i nezaposleni koji ne traže posao, a na ajtemu 18 su dobili 2 boda.

Naime, analizirajući predstavljeni segment zapaža se nekoliko problema. Prvo se mora istaći zahtev stalnosti radnog odnosa u istoj struci ili istoj firmi. Otuda bi se moglo postaviti pitanje kako će se oceniti ona osuđena lica koja su, recimo, u periodu od pet godina promenila tri poslodavca, obavljajući različite delatnosti, bez pauze u radu, a pri čemu je motivacija za promenu posla bila ostvarivanje veće zarade ili boljih uslova rada. Primera radi, lice jedno vreme može raditi sa diplomom srednje škole, da bi nakon toga uspelo da pronađe zaposlenje sa fakultetskom diplomom. Ovakva situacija upućivala bi na napredovanje u socijalnom polju, ali doslovnim tumačenjem Priručnika ne bi se mogla oceniti sa 0 bodova.

Nadalje, osvrnuvši se na druga dva segmenta, ostaje nejasno kako to osuđeni svojom krivicom menja zaposlenje, ako ne usled nepoštovanja radne discipline. Otuda je teško napraviti distinkciju između ocene 1 i 2, te se jedino može zaključiti da svaka promena radnog angažovanja van određene struke i iste firme mora nositi 1 bod, a što se svakako čini neopravdanim.

Problemi u segmentu zaposlenja zapažaju se i na ajtemu 20 koji se odnosi na radne navike. Naime, prema Priručniku za primenu Upitnika, bodovanje se vrši shodno proceni izvršenoj na prethodnim ajtemima. Na taj način, nezaposlenost osuđenog lica, praktično će po inerciji voditi i zaključku o nerazvijenim radnim navikama, a čime se licu kumulativno mogu dodeliti četiri boda i time značajno povisiti nivo rizika.

Trećim delom Upitnika obuhvaćena je procena ostvarenog nivoa obrazovanja osuđenog lica. Tako se kroz dva ajtema koji se tiču osnovnog i srednjeg obrazovanja utvrđuje prediktivni rizik. Premda je obrazovanje u literaturi i empirijskim studijama potvrđeno kao faktor rizika (Karpowitz i dr., 1995; Steurer, Smith, 2003), postavlja se pitanje tehničkog rešenja ajtema 22. Naime, shodno Priručniku za primenu Upitnika, na datom ajtemu ocenjuje se stečeni stepen stručne spreme. Pa ipak, u strukturi samog Upitnika alternativno je ostavljena mogućnost ocenjivanja na osnovu završene srednje škole, zanata ili kursa, čime se otvara dilema da li su dati okviri izjednačeni u pogledu važnosti i prediktivnog potencijala.

Posebno problematičan deo Upitnika odnosi se na procenu ponašanja osuđenog lica. Tako se ajtemima 23, 24 i 25 analizira odnos prema društvenoj zajednici, socijalni kontakti u okruženju i odnos prema autoritetu. Naime, osvrnuvši se na prvi pomenuti segment procene adaptiranim osobama bi se smatrala osuđena lica koja prihvataju osnovne društvene vrednosti, ne naru-

šavaju ih, te koja učestvuju u aktivnostima koje za cilj imaju opšte dobro. Delimično adaptiranim osobama smatraće se pak ona lica koja deklarativno prihvataju proklamovane društvene vrednosti, ali ih ne tumače i ne primenjuju adekvatno. Shodno Priručniku za primenu Upitnika, dati krug lica odnosiće se i na one osobe koje nemaju razvijenu svest o potrebi pomaganja, ali sebe doživaljavaju kao deo šire zajednice. Naposletku, neadaptiranim osobama smatraće se osuđena lica koja ne razumeju, ne prihvataju i stalno krše osnovne društvene vrednosti, bez obzira na postojanje svesti o njihovom značaju.

Sumirajući navedeno, opravdano se postavlja pitanje kako se uopšte lice koje je krivično osuđivano može smatrati socijalno adaptiranim, odnosno, kako se može oceniti kao lice koje prihvata i ne narušava osnovne društvene vrednosti. Ovo se prosto čini kontradiktornim. Dodatno, vodeći se prethodnim tumačenjem problematičnim za interpretaciju se postavlja i situacija u kojoj lice vrši krivična dela, a kao deo ustaljenog životnog obrasca, ali je, na primer, religiozno i učestvuje u akcijama humanitarnog karaktera. Nije neobično da se religioznost i učešće osuđenog u različitim akcijama u ovoj dimenziji ističe kao deo kriminalnog folklora krivično osuđivanih lica, te se isto ne može uzeti kao faktor blaže ocene stepena rizika.

Konačno, kada je u pitanju kategorija neadaptiranih lica, uočava se nekoliko problema koje treba pomenuti. Tako u prvom redu valja postaviti pitanje da li će se svaki povratnik ili lice protiv koga se vode novi krivični postupci *a priori* smatrati neadaptiranim. S obzirom da se na ovaj način ponovljeno krše društvene vrednosti isto bi se činilo opravdanim. Pa ipak, u datom slučaju takvo tumačenje bi moralo biti praćeno i odgovarajućim smernicama o vezi predmetnih ajtema. Ovako, s obzirom na izostanak iste, može se doći u situaciju u kojoj je lice višestruki povratnik, a da se oceni kao delimično adaptirano.

Delimično razumevanje predstavljene dileme može se naći u ranije pomenutoj odrednici „stalno krše osnovne društvene vrednosti”, a koja se Priručnikom ističe za kategoriju neadaptiranih osoba. Ipak, ovo u nomotehničkom i logičkom smislu vodi problemu tumačenja i kriterijuma stalnosti, odnosno eventualnog izjednačavanja sa pojmom ponovljenosti ili recidivizma.

Problemi u tumačenju datog ajtema idu i dalje. Naime, shodno sadržaju pomenutog Priručnika upitnim se postavlja značenje odrednice „ne razumeju” društvene vrednosti. Navedeno tako, naizgled, može biti tumačeno u kontekstu uračunljivosti lica kojima je izrečena zatvorska kazna. Ipak, imajući u vidu da je sud izrekao kaznu zatvora, pitanje uračunljivosti je već analizirano i ono

se ne može dovoditi u pitanje. Otuda se postavlja pitanje svrshodnosti procene razumevanja društvenih vrednosti. Ovo se ističe s obzirom na poslednji segment pojašnjenja sadržanog u Priručniku, kojim se navodi da lice ne razume društvene vrednosti, bez obzira na postojanje svesti o njihovom značaju.

Praktični problemi u proceni osuđenih lica primetni su i na ajtemu 24. Tako, definišući tri kategorije osuđenih lica distinkcija se ostvaruje na osnovu kriterijuma ostvarivanja zadovoljavajućih, delimično zadovoljavajućih i nezadovoljavajućih socijalnih kontakata. Pri tome, prvu kategoriju činila bi ona osuđena lica koja imaju višegodišnje i bliske prijatelje sa kojima redovno održavaju kontakte, odnosno prijatelje sa kojima je ostvaren stabilan odnos poverenja. Drugu kategoriju činiće lica koja ostvaruju površne i privremene kontakte sa drugima, uz samo verbalizaciju zadovoljstva ostvarenim socijalnim kontaktima. Konačno, nezadovoljavajućim mogu se oceniti one osobe koje su distancirane od šire socijalne sredine, te koje se kvalifikuju kao usamljenici.

Analizirajući dati segment postavlja se, pre svega pitanje, da li se višegodišnja, stabilna prijateljstva u okviru kriminalnog miljea mogu smatrati zadovoljavajućim. Isto se uočava s obzirom na zapažanje da se Priručnikom ističe da kategorije sa najvažnijim uticajem na predmetnom ajtemu predstavljaju dimenzije stabilnosti, zadovoljstva i poverenja. U tom smislu, logičan zaključak bi bio da odsustvo ili prisustvo kriminalnih stavova, u dator ravni prijateljskih odnosa, nije od značaja za ocenu. Konačno, isto bi se moglo zaključiti i u kontekstu ajtema 35, kojim se procenjuje druženje sa licima sa kriminalnom prošlošću ili stavovima, a koji datu osobenost samostalno analizira.

Jasno, predstavljeno zaključivanje nosi značajne manjkavosti. Dugotrajnost i odnosi poverenja u okviru kriminalne grupe svakako ne mogu biti varijabla koja će redukovati stepen rizika. Neformalni, prokriminogeni okvir, u tom kontekstu, može nositi samo važnost suprotne valence. Otuda bi se i u samom Upitniku, odnosno Priručniku moralo naći uputstvo koje dati kvalitet odnosa isključuje, uz jasne smernice prilikom ocenjivanja. Na taj način bi se izbegla eventualna mogućnost da lice na ajtemu 35 izveštava o jasnim kontaktima sa kriminalno inkliniranim osobama, a da se kvalitet socijalnih kontakta oceni kao zadovoljavajuć ili delimično zadovoljavajuć.

Nizak raspon skale ocenjivanja, kao i delimično preklapanje područja analize, primetno je i u segmentu kojim se analizira materijalni status osuđenog lica. Tako se na ajtemima 26, 27 i 28 ocenjuje postojanje finansijskih problema, stepen socijalne potrebe i postojanje okolnosti izdržavanosti od strane dru-

gog lica. Naime, shodno Priručniku za primenu Upitnika, bez finansijskih problema oceniće se ona lica koja imaju redovne izvore prihoda, ušteđevinu ili nasleđe, a što će im omogućiti da tokom izdržavanja kazne i nakon iste, održe finansijsku nezavisnost. Ovo pitanje je u direktnoj vezi sa ajtemom 18, koji se tiče zaposlenja, i u datom nivou interpretacije podrazumeva izvesno preklapanje i kumulativno povećanje stepena rizika.

Vrlo diskutabilna rešenja sadržana su i u segmentu koji se tiče uslova stanovanja. Naime, dati okvir, pored samih uslova stanovanja (ajtem 29), uključuje i procenu promene adrese u toku protekle godine pre izvršenja kazne (ajtem 30), kao i procenu teritorijalne bliskosti sa osobama koje se bave kriminalom (ajtem 31). Navedene varijable mogu se razumeti u kontekstu važnosti socioekonomskih kapaciteta osuđenog i siromaštva kao riziko faktora (Byrne, Sampson, 1986; Elliot i dr., 2015). Međutim, imajući u vidu Priručnik za primenu Upitnika, potrebno je dodatno objašnjenje pojedinih segmenata. Tako će se, recimo, na ajtemu 29 sa 1 bodom oceniti ona lica koja nemaju stambeni objekat u vlasništvu ili isti nije u potpunosti opremljen, ali je dovoljan za bezbedan život. Naime, postavljajući vlasništvo nad nekretninom kao uslov ocene sa 0 bodova može se zamisliti situacija shodno kojoj osuđeno lice ima stalni radni odnos, plaća redovno rentu za iznajmljivanje stana i sve prateće obaveze, stanuje u delimično opremljenom stanu u potkovlju koji u jednoj sobi prokišnjava,⁶ te koji iz navedenog razloga dobije 1 bod na predmetnom ajtemu. Dodatno, postavlja se pitanje da li će procenjivano lice dobiti 1 bod ukoliko živi u stambenom objektu koji je u vlasništvu njegove supruge, a s obzirom na pomenuti imperativ vlasništva.

Sličan problem zapaža se i na ajtemu 30, a koji se tiče promene mesta stanovanja. Naime, promena mesta stanovanja, kao faktor rizika recidiva, može se shvatiti u kontekstu lažnog prijavljivanja adrese ili izbegavanja privođenja od strane organa unutrašnjih poslova. Ipak, postavlja se pitanje ukoliko je lice jednom tokom prethodne godine promenilo adresu stanovanja, da li data činjenica može nositi bilo kakav prediktivni potencijal. Tek prema predstavljenom bodovanju Upitnika, ukoliko je lice menjalo adresu manje od tri puta (uključujući i da je samo jednom izvršena promena), isto će nositi jedan bod.

⁶ Primeri i pojašnjenja sadržani u Priručniku za primenu Upitnika upućuju da se pod delimično zadovoljavajućim stambenim prilikama podrazumeva krov koji delimično prokišnjava, odsustvo tople vode, poljski toalet i slično.

Posebno problematičnim postavlja se i tumačenje ajtema 31 prema kojem nekriminalno okruženje podrazumeva da u naselju ili bliskom susedstvu osuđenog nema osoba koje se bave kriminalom ili podstiču i iskazuju razumevanje za takvo delovanje. Ako ovome dodamo da je objašnjenje delimično kriminalnog okvira predstavljeno kao postojanje opasnosti uticaja kriminalizovane sredine, odnosno postojanje u okruženju ili bliskom susedstvu jasnih problema siromaštva, narkomanije i socijalno patoloških pojava, postavlja se pitanja koji to teritorijalni okvir naselja ili bliskog susedstva u Srbiji zapravo zaslužuje ocenu nekriminalnog i potpuno lišenog negativnih uticaja.

Problemi emotivne i lične procene osuđenih lica

Diskutabilan segment Upitnika odnosi se i na kategoriju emotivne i lične procene osuđenog lica. Tako se, recimo, na ajtemu 44 ostvaruje ocena postojanja poremećaja ličnosti, a bazirana na distinkciji između nepostojanja i postojanja lakšeg ili težeg poremećaja ličnosti. Pri tome, Priručnikom se kao lakši poremećaji posmatraju ona ponašanja koja nemaju veći intenzitet disfunkcionalnosti, dok su pod težim identifikovani obrasci dugotrajnog i svakodnevno distorzivnog ponašanja. Ipak, čini se da dato pojašnjenje sadržano u Priručniku, koje pravi distinkciju između odsustva kontrole emocija i stalnog odsustva kontrole emocija ili suicida i ozbiljnog pokušaja suicida, nije dovoljno senzitivno niti precizno. U tom smislu, čini se adekvatnijim da bi isti ajtem morao biti praćen odgovarajućom psihijatrijskom dijagnozom, a koja jasno prepoznaje poremećaje ličnosti, te klasifikacijom u okviru postojeće ICD ili DSM klasifikacije.

Problem skorovanja i klasifikacije istovetno se zapaža i na narednom ajtemu. Tako je teško zamisliti da osoba nema (antisocijalni) poremećaj ličnosti, a da ispoljava (prokriminogene) poremećaje ponašanja, kao što je prilično nejasno kako osoba može biti krivično osuđivana, a da ne ispoljava poremećaje u ponašanju. Date razlike na ajtemu 45, konačno, nisu rešene ni pojašnjnjem koje nudi Priručnik za primenu Upitnika, a koji povremene poremećaje u ponašanju svrstava u kategoriju reaktivnih, odnosno, učestale poremećaje u kategoriju stalnog disfunkcionalnog ponašanja koje uključuje pojave kao što su agresivnost, odsustvo kontrole, patološka ljubomora ili oblici zavisnosti. Ovome valja dodati i zapažanje da navedene forme disfunkcionalnog

ponašanja, čini se, ne nose jednake implikacije u pogledu predikcije budućeg ponašanja, a što se svakako notira u kontekstu patološke ljubomore i, recimo, postojanja heroinske zavisnosti.

Pitanje prediktivnog potencijala može se postaviti i u kontekstu ajtema 46, a kojim se analizira postojanje ožiljaka od samopovređivanja ili učestovanja u tučama. Naime, premda isto može svedočiti o agresivnom ili auto-destruktivnom ponašanju osuđenog, ponovo se čini nedovoljno preciznim, odnosno prediktivnim, razlikovati ožiljke na manje uočljive ili izrazito uočljive, a kako to Upitnik predviđa. Ovo se nameće, pre svega, zbog činjenice da uočljivost i postojanje fizičkih posledica ne mora svedočiti o ozbiljnosti poremećaja ponašanja, niti stepenu izloženosti fizičkoj sili. U tom smislu, ozbiljno i namerno povređivanje krvnih sudova, ili ubod nožem koji je adekvatno medicinski saniran može ostaviti vrlo diskretne tragove, dok će zdravstveno bezazleniji ispadni, koji su uključivali povredu veće površine lica ili tela, biti mnogo uočljiviji, a samim tim i nositi viši nivo bodova.

Isto pitanje prediktivne relijabilnosti zapaža se i na ajtemima 47 i 48. Naime, u prvom redu, postavlja se pitanje da li je opravdano potrebu za psihološkim ili psihijatrijskim lečenjem notirati kao faktor rizika recidiva. Ovo se ističe, pre svega, u kontekstu postojanja različitih psihijatrijskih stanja koja ne moraju biti u jednakoj meri dovedena u korelativnu ili uzročnu vezu sa antisocijalnim poremećajima ponašanja (Nestor, 2002; Lorenc i dr., 2012). Dodatno, vodeći se Priručnikom za primenu Upitnika, 1 bod na ajtemu 47 nosiće incidentno institucionalno zbrinjavanje, a koje obuhvata „posećivanje savetovališta, lečenje zavisnosti, izrečenu meru bezbednosti lečenja na slobodi, postraumatski poremećaj i slično“. Tako se mora zapaziti da su u datom pojašnjenu nekritički pomešane kategorije, pri čemu posttraumatiski stresni poremećaj predstavlja jasno specifikovanu dijagnozu, dok posećivanje savetovališta može nositi čitav niz različitih psihijatrijskih i psiholoških razloga. Takođe, postavlja se pitanje da li se samoinicijativno posećivanje savetovališta može smatrati faktorom rizika ili pozitivnim resursom koji svedoči o nameri lica da traži pomoć za rešavanje ličnih problema.

Slična kritika odnosi se i na segment pojašnjenja prema kome se izrečena mera bezbednosti na slobodi prepoznaje kao incidentna. Naime, s obzirom da je data mera jasno izrečena od strane suda, a s obzirom na opaženu ulogu određenog stanja u etiologiji kriminalnog ponašanja i opasnosti da se isto ponovi, dati okvir se teško može kvalifikovati incidentnim. U tom smislu, izrica-

nje mere bezbednosti, pre zadovoljava kriterijum stalno prisutnog psihološkog ili psihijatrijskog problema koji iziskuje vaninstitucionalni tretman. Naposletku, vodeći se pomenutim pojmom „institucionalnog tretmana“, shodno Priručniku, dati termin obuhvata i ambulantno i bolničko lečenje, dok se stiče utisak da se u trećoj kategoriji, koja nosi najviši broj bodova, odnosi isključivo na hospitalni tretman. Svakako, u ovom kontekstu potrebna su jasnija pojašnjenja.

Sličan nivo kritike odnosi se i na korišćenje psihofarmakoterapije od strane osuđenog lica. Naime, ponovo se postavlja pitanje da li činjenica da osuđeno lice ne koristi psihijatrijsku terapiju uistinu nosi i niži nivo rizika, odnosno, da li će uvođenje antidepresiva ili anksiolitika, pa i antipsihotika implicirati viši bezbednosti rizik ili rizik recidiva. Reprezentativan primer u ovom kontekstu valja istaći kroz studiju Lovella i saradnika (2002) koji na uzroku od 337 mentalno bolesnih osuđenika nalaze da je protiv 70% po izdržanoj kazni pokrenut novi krivični postupak, ali da je samo 10% izvršilo krivična dela uperena protiv druge osobe, a samo 2% teška krivična dela.

Naposletku, dati okvir na ajtemu 49 uključuje procenu postojanja posledica fizičkog i/ili psihološkog zlostavljanja ili zanemarivanja. Dato rešenje nešto se razlikuje od ranijeg modela Upitnika koji je na datom ajtemu uključivao samo navedene kategorije zlostavljanja (bez zanemarivanja) i postojanje posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSD). Ipak, trostepena skala na datom ajtemu, i dalje nekoherentno, identificuje lica bez posledica u navedenom kontekstu, zatim postojanje emotivnog zanemarivanja koje nosi jedan bod i postojanje izraženih znaka viktimizacije koje nosi dva boda.

Naime, data nekoherentnost ističe se s obzirom da predstavljeni niz, svakako, nije linearan, niti logičan. Naime, emotivno zanemarivanje predstavlja, u prvom redu, specifičan fenomenološki okvir, a ne posledicu. Dodatno, konkretni tip psiholoških iskustava vrlo jasno može nositi ozbiljne i snažne psihološke posledice viktimizacije, čime se upravo narušava pomenuta linearnost procene rizika.

Od pomoći u razumevanju datog ajtema nije ni sam Priručnik koji navodi da posledice emotivnog zanemarivanja mogu biti u različitim oblastima interpersonalnih odnosa, odnosu prema sebi, poslu i vrednostima, dok će najviši stepen rizika biti vezan za izražene znake viktimizacije, odnosno uočljive posledice zlostavljanja ili traume, a koje se ispoljavaju u vidu karakternih promena ili promena u ponašanju. Svakako, navedeno se čini nedovoljno diferenciranim, te zahteva precizniju specifikaciju.

Zaključna razmatranja

Primena instrumenata za brzu procenu rizika svakako predstavlja standard koji nalazi opravdano mesto u tretmanskom postupanju prema osuđenim licima. Pomenute uvodne napomene o unifikaciji, standardizaciji i objektivizaciji rada svakako se postavljaju kao imperativni argumenti datog konteksta. Ipak, stiče se utisak da postojeća rešenja koja se primenjuju u aktuelnoj praksi trpe bitne manjkavosti, uz značajne mogućnosti unapređenja.

Sumirajući navedeno, kritika strukture i sadržaja „Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i 3 godine“ može se orijentisati oko nekoliko ključnih zapažanja. Tako se, pre svega, postavlja zahtev tehničke korekcije sadržanih ajtema, te potpunija specifikacija pojašnjenja predstavljenih u Priručniku za primenu Upitnika. Dodatno, obuhvaćene varijable morale bi se, shodno logičkoj sadržini, prilagoditi teorijskim, odnosno empirijskim nalazima potvrđenim u brojnim internacionalnim studijama. Premda se u različitim izvorima Ministarstva pravde nalaze podaci da je predmetni Upitnik kreiran po uzoru na (nespecifikovana) inostrana rešenja, čini se da je prediktivni potencijal različitih ajtema nekritički prihvaćen, bez adekvatne kroskulturnalne validacije. Jedno od rešenja u ovom smislu predstavlja i zahtev proširivanja bodovne skale, odnosno ponderisanja ajtema, čime bi svaki konkretni ajtem nosio odgovarajući validan i relijabilan nivo rizika.

Konačno, shodno tendenciji ekonomičnosti u radu, čini se da bi nakon empirijske provere i ponderisanja bilo moguće kreirati značajno kraći upitnik sa manjim brojem analiziranih varijabli, a koje nose najsnažniji prediktivni potencijal. Formiranje kraćih upitnika postavlja se uputnim i u odnosu na problem nediskriminativne primene konkretnog instrumenta prema svim osuđenim licima, a samo u odnosu na kriterijum visine izrečene kazne. Ovo dovodi do situacije shodno kojoj isti instrument procene rizika biva primenjen prema učiniocima imovinskih, nasilnih, seksualnih ili nehatnih krivičnih dela iz oblasti saobraćaja. Jasno, isto se čini neopravdanim, te bi značajno pouzdanije rešenje podrazumevalo skraćivanje upitnika te specijalizovanje prema određnim vrstama krivičnih dela.

Ipak, čini se da bi se najznačajnija moguća korekcija odnosila, pre svega, na potrebu parcijalizacije Upitnika i eventualno dobijanje dva skora, a koji bi odvojeno izveštavali o bezbednosnom riziku tokom izdržavanja kazne i riziku kriminalnog povrata nakon isteka iste. Na taj način, obezbedila bi se ade-

Nikola Petković, Zoran Pavlović (2016) Neki problemi u primeni „Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine“

kvatna osnova za objektivnu kategorizaciju lica, te uključivanje osuđenika u programe tretmana koji odgovaraju njihovim stvarnim potrebama.

Literatura

- Andrews, D.A., Bonta, J., Wormith, J. S. (2006) The Recent, Past and Near Future of Risk And/or Need Assessment. *Crime and Delinquency*, 1, str. 7-27.
- Bonta, J. (1989) Native Inmates: Institutional Response, Risk, and Needs. *Canadian Journal of Criminology*, 1, str. 49-62.
- Burgess, E.W. (1928) Factors Determining Success or Failure on Parole. U: A. Bruce, E. Burgess, A. Harno (ur.) *The Workings of the Indeterminate Sentence Law and the Parole System in Illinois*, str. 221-234.
- Byrne, J.M., Sampson, R.J. (ur.) (1986) *The Social Ecology of Crime*. New York: Springer-Verlag.
- Cunningham, M.D., Sorensen, J.R. (2006) Actuarial Models for Assessing Prison Violence Risk Revisions and Extensions of the Risk Assessment Scale for Prison (RASP). *Assessment*, 3, str. 253-265.
- Cunningham, M.D., Sorensen, J.R., Reidy, T.J. (2005) An Actuarial Model for Assessment of Prison Violence Risk among Maximum Security Inmates. *Assessment*, 1, str. 40-49.
- Cvijić, S. (2010) *Uzroci i recidivizam imovinskog kriminaliteta*. Banja Luka. Fakultet pravnih nauka, Univerzitet „Aperion“. Specijalistički rad.
- Čeđović, B. (2009) *Prepostavka nevinosti okrivljenog*. Beograd: Dosije studio.
- Direktiva o načinu rada službenika tretmana u Zavodima, procedurama u radu i izgledu i sadržaju dokumenata tokom utvrđivanja, sporovođenja i izmene programa postupanja sa licima osuđenim za krivična dela i prekršaje, i načinu primene Pravilnika o tretmanu, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, Službeni glasnik RS, br. 43/2013.
- Douglas, K.S., Webster, C.D. (1999) The HCR-20 Violence Risk Assessment Scheme Concurrent Validity in a Sample of Incarcerated Offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 1, str. 3-19.
- Elliott, M.C., Dupéré, V., Leventhal, T. (2015) 16 Neighborhood Context and the Development of Criminal and Antisocial Behavior. U: J. Morizon, L. Kazemian (ur.) *The*

Development of Criminal and Antisocial Behavior. New York, Heidelberg, Dordrecht, London: Springer International Publishing, str. 253-265.

Hanson, R.K., Morton-Bourgon, K.E. (2009) The Accuracy of Recidivism Risk Assessments for Sexual Offenders: A Meta-analysis of 118 Prediction Studies. *Psychological Assessment*, 1, str. 1-21.

Lorenc, T., Clayton, S., Neary, D., Whitehead, M., Petticrew, M., Thomson, H., Renton, A. (2012) Crime, Fear of Crime, Environment, Mental Health and Wellbeing: Mapping Review of Theories and Causal Pathways. *Health & Place*, 4, str. 757-765.

Lovell, D., Gagliardi, G.J., Peterson, P.D. (2002) Recidivism and Use of Services among Persons with Mental Illness after Release from Prison. *Psychiatric Services*, 10, str. 1290-1296.

Meehl, P.E (1954) *Clinical vs. Statistical Prediction: A Theoretical Analysis and a Review of the Evidence.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Nestor, P.G. (2014) Mental Disorder and Violence: Personality Dimensions and Clinical Features. *American Journal of Psychiatry*, 12, str. 1973-1978.

Pavlović, Z. (2013) *Seksualna zloupotreba dece: kriminološke i krivičnopravne perspektive.* Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.

Petković, N., Pavlović, Z., Dimitrijević Vavan, J. (2012) Prikaz pojedinih metoda i instrumenata procene seksualnih delinkvenata. *Socijalna misao*, 2, str. 69-85.

Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (2010), Službeni glasnik RS, br. 72/2010.

Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (2015), Službeni glasnik RS, br. 66/2015.

Ricijaš, N. (2006) Instrumenti procjene djece i adolescenata – mogućnosti primjene kod probacije za maloljetnike. *Ljetopis socijalnog rada*, 2, str. 271-275.

Scoones, C.D., Willis, G.M., Grace, R.C. (2012) Beyond Static and Dynamic Risk Factors the Incremental Validity of Release Planning for Predicting Sex Offender Recidivism. *Journal of interpersonal violence*, 2, str. 222-238.

Soković, S. (2014) Uslovni otpust – sporna pitanja i savremena normativna rješenja. *Crimen*, 1, str. 35-49.

Stojanović, Z. (2006) Iskustva u primeni tretmana u otvorenim zatvorima u Srbiji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 1-2, str. 117-143.

Uggen, C. (2000) Work as a Turning Point in the Life Course of Criminals: A Duration Model of Age, Employment, and Recidivism. *American Sociological Review*, 4, str. 529-546.

Nikola Petković, Zoran Pavlović (2016) Neki problemi u primeni „Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine“

Žunić-Pavlović, V. (2003) Procena prestupnika u krivičnopravnom sistemu: istorijski razvoj. Beogradska defektološka škola. 3, str. 139-148.

Internet izvori

Karpowitz, D., Kenner, M., Initiative, B.P. (1995) Education as Crime Prevention: The Case for Reinstating Pell Grant Eligibility for the Incarcerated. *Evaluation*, 1-8. Dostupno na: http://www.nassgap.org/library/docs/crime_report.pdf, stranici pristupljeno 12.1.2016.

Republički zavod za statistiku (2014) Punoletni učinoci krivičnih dela u Republici Srbiji. Dostupno na: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/80/71/_SK12_192_srb-punoletni-2014.pdf, stranici pristupljeno 13.9.2015.

Steurer, S.J., Smith, L.G. (2003) *Education Reduces Crime: Three-State Recidivism Study*. Executive Summary. Dostupno na: <http://www.ceanational.org/PDFs/3StateFinal.pdf>, stranici pristupljeno 11.1.2016.

NIKOLA PETKOVIĆ

ZORAN PAVLOVIĆ

Some Problems in use of the “Questionnaire for the Assessment of Risk for Those Sentenced to Imprisonment for up to Three Years”

The questionnaire for the assessment of risk for those sentenced to imprisonment for up to three years is the main instrument of assessment used in penitentiary institutions in Serbia. The results obtained with this instrument create the basis of categorization, re-categorization of persons within penal institutions, as well as an argument in deciding in various criminal matters such as the procedure on the petition for conditional release. Because objective assessment is a necessity of forensic and educational work, the validity and reliability of the results obtained by these instruments is of great importance. In this sense, this paper carries basic information about the structure and content of the relevant Questionnaire, clarification on the method of scoring, as well as critical analysis in relation to its elements. Finally, with regard to perceived opportunities to improve national practices, this paper offers some suggestions of correction assessment procedures of convicts.

Key words: assessment, prison, questionnaire, Serbia.

TEMIDA
2016, vol. 19, br. 1, str. 181-190
ISSN: 1450-6637

Tackle Insecurity in Marginalized Areas – MARGIN Project: Presentation and Ethics Approach

SILVIA CIOTTI

FILIPPO BALISTRERI*

Introduction

The purpose of this paper is to present a transnational and multi-sector European research project¹ on the perceptions of (in)security among different demographic and victims groups. MARGIN intends to contribute to the creation of sustainable modes of cooperation between stakeholders dealing with security issues. The research provides policy makers with evidence-based tools for developing and assessing strategies targeted at the reduction of insecurity among different demographic and socio-economic groups. MARGIN sets up an international environment for knowledge exchange involving some of the leading EU institutions in Crime Victimization Surveys (CVSs). Along with police statistics, CVSs have become an internationally recognized tool for identifying and analyzing factors affecting public and personal perceptions of insecurity.

Perception of insecurity arises as a very heterogeneous concept not limited to actual crime rates, but encompassing a wide range of other aspects, including personal wellbeing, trust in public institutions, justice and social integration.

* Dr Silvia Ciotti is CEO and senior researcher at EuroCrime Research, Training and Consulting srl. E-mail: silvia.ciotti@eurocrime.eu.

MA Filippo Balistreri is senior researcher at EuroCrime Research, Training and Consulting srl. E-mail: filippo.balistreri@eurocrime.eu.

¹ All information and updating on MARGIN progress can be found on the project website: www.marginproject.eu.

MARGIN addresses the topic of insecurity by taking into account its heterogeneity. Based on previous and on-going research activities, its specific aims are:

- 1) to develop and validate a thematic survey that allows for the assessment of the impact of demographic, socio-economic and socio-geographic variables on the perception of insecurity. The survey is both qualitative, thanks to direct random interviews on a limited sample of population living in some selected EU cities, and quantitative, thanks to phone interviews on a sample of 15.400 citizens in Italy;
- 2) to investigate the socio-cultural determinants of insecurity perception through the implementation of anthropological fieldwork in five EU countries (Spain, Italy, France, the United Kingdom, Hungary). The research compares and focuses on two aspects: real victimization, based on the official crime statistics of target countries, and perception of (in)security distinguishing crime victims from non crime victims, thanks to CVS data;
- 3) to share best practices and create a framework enabling end-users to contrast objective and subjective measures of insecurity.

By deepening the understanding of the root causes of insecurity, MARGIN is expected to foster the creation of community resilience practices empowering citizens (especially among those at risk of exclusion) to better face risks and increase the public and personal perception of security. Furthermore, the final paragraph of this paper highlights as well the approach and the methodology that MARGIN project dedicates to tackle Ethics issues during all research phases of the project. In fact, collecting data and feedback about the subjective dimension of insecurity may arise very sensitive topics, such as data protection and a correct handling of sensitive data. For this reason, Ethics issues have a great relevance in MARGIN, and the project aims at consolidating an ethical approach to research.

Project overview

MARGIN research is funded by the European Union and led by the University of Barcelona (Spain). The project has been approved by the European Commission in 2015 within the Horizon 2020 Program dedicated to support the Scientific Research and the Technological Innovation. The initiative

has been funded by the EC for 1.881.399.50 euro (100% of the total budget) through Grant Agreement no. 653004. The duration of the activities is foreseen for two years: since May 1st 2015 until April 30th 2017.

MARGIN sets up an international environment for knowledge exchange involving 7 leading EU institutions in Crime Victimization Surveys (CVSs) from 5 EU countries:

- Universitat de Barcelona (project leader, Spain)
- EuroCrime – Research, Training and Consulting SrL (Italy)
- National Institute of Criminology (Hungary)
- Institut national des hautes études de la sécurité et de la justice (France)
- Università degli Studi di Milano-Bicocca (Italy)
- University College London (United Kingdom)
- Departament d'Interior, Generalitat de Catalunya (Spain)

Overall objectives

The general objectives of the MARGIN project are: 1) to identify, validate and analyze factors influencing public and personal perception of insecurity; and 2) to analyze the relationship between socio-economic inequalities, victimization and crime and to explore the impact of insecurity among different demographic and socio-economic groups.

The research provides policy makers with evidence-based tools for developing and assessing strategies targeted at the reduction of insecurity among different demographic and socioeconomic groups. Fulfilling those goals, MARGIN aims at contributing to the creation of sustainable modes of cooperation between stakeholders dealing with security issues. Eventually, by deepening the understanding of the root causes of insecurity, MARGIN is expected to foster the creation of community resilience practices empowering citizens (especially among those at risk of exclusion) to better face risks and increase the public and personal perception of security.

Specific objectives

Based on previous and on-going research activities, MARGIN specific aims are: 1) to compare and analyse two different sources (police and criminal justice recorded crime and CVS data) that usually are treated separately; and

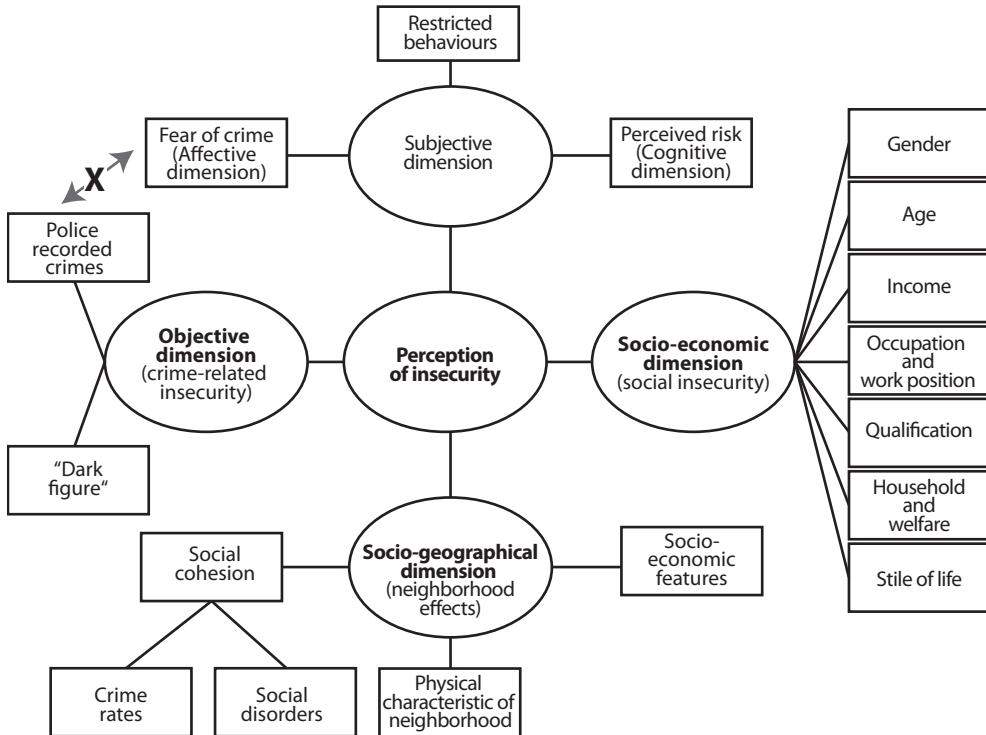
2) to analyse the relationship between socio-economic inequalities, victimisation and crime; to map the unequal distribution of victimisation in relation to social divisions and inequalities, and examine how victimisation impacts upon and is experienced differently by a range of groups and individuals; 3) to investigate the relevance of neighbourhood effects (as primary scale of analysis) on the public and personal assessment of insecurity; 4) to provide qualitative information about how citizens assess their own security; 5) to explore the cultural and social context of victimisation and review key methodological and empirical approaches, which are important in understanding victimisation in contemporary society with a main focus on marginalised urban areas; and 6) to explore the socio-political potential of CVSs as tool of policy-making; to evaluate the various political and policy responses to crime victims and victimization and assess the role of CVSs in supporting policy makers in the field of security.

Work packages and phases

The project activities are grouped in six work packages: 1) management; 2) state-of-the-art; 3) data analysis of factors assessing public and personal insecurity; 4) survey design and data collection; 5) anthropological dimension of insecurity; and 6) dissemination and exploitation. In order to better analyse the project's methodological approach it is fundamental to focus on the 5 phases constituting the project:

- a) Desk-based review – During this phase, the partners create a database, comparing two kinds of sources: official crime statistics and CVSs data (including both the "dark figure" of crime and the subjective dimension of insecurity).
- b) Dimension of insecurity – This project phase is aimed at the conceptualization of socio-economic and socio-geographic determinants of insecurity perception. The work takes into account four dimensions of insecurity (picture 1): objective (e.g. crime); subjective (e.g. perception); socio-geographic; and socio-economic.

Picture 1: Dimensions of insecurity

- c) Assess the impact of insecurity – This phase is dedicated to develop an assessment on the impact of insecurity among different demographic and socio-economic groups. The work is based on the use of the Delphi method, foreseeing the involvement of a panel of 13 experts in order to select and validate a set of items. These items will constitute the MARGIN module. The tool will be tested in Italy among a stratified sample of around 15.400 respondents through the CATI system. Simultaneously, the module will be translated and applied in the four remaining countries in a small scale survey, planning around 100 face-to-face respondents in each scenario.
- d) Anthropological fieldwork – This phase is implemented in the following urban locations: Barcelona, London, Milan, Paris and Budapest. The anthropological fieldwork foresees a preliminary training phase, which will be organized in Barcelona in June 2016 for the researchers who will collect data in their respective countries. The data collection techniques adopted

in each country include: in-depth interviews (10 per country, 50 in total); focus groups (2 per country, 10 in total) and participant observation (over 6 months). Each one of these techniques will be carried out in two research fieldworks (neighborhoods) per city.

- e) Dissemination and exploitation - This phase will accompany all project activities according to a dissemination plan, foreseeing publications, congresses, networking, public events, etc., and an exploitation plan for further application of the MARGIN modules. Moreover, the project plans as well the development of an Agenda of Best Practices targeted to end-users dealing with security issues.

The ethics approach in the MARGIN project

Ethics issues have a great relevance in the MARGIN project. Collecting data and feedback about the subjective dimension of insecurity, the researchers address very sensitive topics and deal with potentially troubling personal feelings, most of all during the face-to-face interviews. Moreover, addressing also previous victimization events, the interviews could have a kind of "double victimization" effect, which shall be absolutely avoided. This is why great attention is dedicated to Ethics issues during all phases of the project. In order to have a continuous monitoring of the Ethics issues, an Ethics Advisory Board has been established during the project's kick off meeting. It is composed by members of the Consortium having relevant background and experience in the field of Ethics².

As a form of knowledge, science must be neutral, although it is clear that a researcher does have an effect on the process and that subjectivity exists in research design choices as well as the application of results. To this end, the Consortium considers and applies some general values and ethical principles developed by the international scientific community, listed below:

² The members of the Board are: Silvia Ciotti (EuroCrime SrL – Chair of the Board); Lucrezia Crescenzi (Universitat de Barcelona); Nicoletta Bazzoffi (EuroCrime SrL); Francesc Guillén (Generalitat de Catalunya, Department d'Interior) and Montse Aguilera (Generalitat de Catalunya, Department d'Interior).

- Respect for the individual;
- Universality, non-discrimination, equal opportunities;
- Integrity and selflessness;
- Transparency, accountability, sharing;
- Freedom and independence of judgment;
- Cognitive rationality and systematic doubt;
- Methodological rigor;
- Confidentiality;
- Democracy in decision-making.

The MARGIN project complies with the ethics guidelines contained in *Ethics for researchers* (Ethics for Researchers, 2013). Research protocols will be set out in order to inform participants on the purposes and procedures of the MARGIN project. Informed consent will be sought and obtained from all participants involved in the research. According to the European Commission guidelines (Ethics for Researchers, 2013), informed consent is a pivotal principle in research ethics and it consists of three components: adequate information, voluntariness and competence. Moreover, as stated in the ASA Ethical Guidelines, "the principle of informed consent expresses the belief in the need for truthful and respectful exchanges between social researchers and the people with whom they study" (Association of Social Anthropologists of the UK and the Commonwealth, 2011: 4). Great care will be taken in preventing any violation of privacy in compliance with the *Charter of Fundamental Rights of the European Union* (2000), which defines privacy and data protection as fundamental rights which need to be protected at all times. Informed consent could be obtained verbally or in writing depending on the nature of the activities in which participants will be involved. During the implementation of the MARGIN survey in Italy, the protection of respondents will be ensured within the national legal framework as established by the D. Lgs. 196/03 (cf. *Codice in materia di protezione dei dati personali*).

When carrying out the ethnographic research (face-to-face interviews), the names and personal details of individuals will not be distributed outside the immediate research team in order to ensure the confidentiality of participants. All data collected during the fieldwork will be anonymous (participants' personal information will be not associated with data reported).

Current activities and look into the future

At this stage of its implementation (February 2016), the preliminary results achieved by MARGIN regard the state of the art review on CVS and police recorded crime (Work Package n. 2), and the data analysis of factors assessing public and personal insecurity (Work Package n. 3).

During summer 2015, CVS and police recorded crime data have been collected by all partners of the MARGIN project in the target countries. Those data regard the Spanish region of Catalonia, England and Wales for the UK, and Italy, France and Hungary. In addition, CVS and police recorded crime data have been provided for the cities of Barcelona and London, and police recorded crime data have been provided for Milan, Florence, Paris and Budapest. Those data have been reviewed by the *Institut National des Hautes Etudes de la Sécurité et de la Justice*, lead partner of the Work Package n. 2. Thanks to the work of the *Institut* with the cooperation of all the other project partners, MARGIN sets up a database for "smart aggregation," enabling a comparative analysis between police recorded crime data and CVSs across the five EU target countries.

On this basis, the data analysis of factors assessing public and personal insecurity (Work Package n. 3) led by the University College of London produced two main results: 1) a Conceptual Report on indicators defining demographic, socio-economic and socio-geographic determinants of insecurity; and 2) a Cartography of objective and subjective measures of insecurity. Despite the fact that the differences in collected data also among EU countries made somehow difficult to compare data and findings, the Conceptual Report shows that some comparisons are definitely possible, and offers really promising results. Some variables emerged as commonly influencing perception of insecurity in the different countries and, most interesting, in some cases they are not connected to a relevant risk of actually being victim of crime. The Cartography offers a further dimension of the analysis (the geographic one), allowing the inclusion of multiple variables in the exam of the phenomena of objective and subjective insecurity, providing a complete framework analysis. Those preliminary findings have been presented during the Second Consortium Meeting held on December 17-18th 2015 in Florence, Italy.

The data analysis of factors assessing public and personal insecurity is still in progress, and its main aim is to constitute the basis for the further tasks and activities planned in the project, and most of all for the qualitative and

quantitative surveys that will be carried out in the second part of MARGIN. Currently, all the project partners are selecting the indicators to be included in the survey and designing the questionnaire for the Delphi method large scale survey to be carried out. In June 2016, the conclusions will be discussed in a new meeting in Barcelona, Spain, and during summertime the large-scale survey data collection will be implemented in Italy under the supervision of EuroCrime SrL, partner of the Consortium.

Internet sources

Association of Social Anthropologists of the UK and the Commonwealth (2011). Available at: <http://www.theasa.org/downloads/ASA%20ethics%20guidelines%202011.pdf>, page accessed 12.2.2016.

Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*, 2000/C 364/01. Available at: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, page accessed 12.2.2016.

Codice in Materia di Protezione dei Dati Personalni. Decreto Legislativo 30 giugno 2003, n. 196, Gazzetta Ufficiale n. 174 del 29 luglio 2003 – Supplemento Ordinario n. 123. Available at: <http://www.camera.it/parlam/leggi/deleghe/03196dl.htm>, page accessed 12.2.2016.

European Commission (2013) *Ethics for Researchers*. Available at: http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/fp7/89888/ethics-for-researchers_en.pdf, page accessed 12.2.2016.

TEMIDA
2016, vol. 19, br. 1, str. 191-198
ISSN: 1450-6637

XV Conference of the European Society of Criminology "Criminology as *unitas multiplex*: Theoretical, epistemological and methodological developments"

(XV godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju
„Kriminologija kao jedinstvo višestrukosti: teoretski, epistemiološki
i metodološki razvoj“
Porto, Portugal, 2-5. septembar 2015. godine

Od 2. do 5. septembra 2015. godine, u organizaciji Odeljenja za kriminologiju Pravnog fakulteta Univerziteta Porto održana je XV godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju.¹ Ova konferencija je nosila naziv „Kriminologija kao jedinstvo višestrukosti: teoretski, epistemiološki i metodološki razvoj“. Konferencija je nadmašila sve prethodne po broju učesnika i raznovrsnosti saopštenja. Naime, na konferenciji je učestvovalo 1372 izlagača iz 53 države. Radni deo konferencije odvijao se kroz četiri plenarne sesije, 314 tematskih sesija i 82 poster prezentacije.

U okviru plenarnih i tematskih sesija obrađivane su brojne kriminološke i viktimološke teme; razmatrana su pitanja vezana za razvijanje programa prevencije, kritički su analizirana pitanja bezbednosti, posebno u kontekstu aktuelnih terorističkih napada širom sveta i migrantske krize. Diskutovana je i postojeća kaznena politika, postpenalna pomoć i zaštita, mogućnosti i značaj restorativne pravde u odgovoru na kriminalitet, sa posebnim osvrtom na alternativne sankcije. S obzirom na izuzetno veliki broj sesija, u nastavku će biti predstavljene neke od sesija i saopštenja, koje autorka smatra posebno interesantnim.

¹ Više o konferenciji pogledati na: <http://eurocrim2015.com>.

Radni deo konferencije otvoren je prvom plenarnom sesijom koja je bila posvećena analizi razvoja kriminologije kao nauke. Naime, Cândido da Agra (Univerzitet u Portu, Portugalija) je u svom izlaganju *Kriminologija kao jedinstvo višestrukosti* ukazao na promene u fenomenologiji kriminaliteta, koje nameću potrebu za promenama fokusa kriminoloških teorija i istraživanja. Da Agra je istakao da preventivne i mere kriminalne politike moraju biti predvođene novom kriminologijom, koja će biti podjednako naučna koliko i pragmatična disciplina.

Druga plenarna sesija na temu *Komunikacijski mostovi između bioloških i društvenih nauka: značaj biosocijalnih pristupa u savremenoj kriminologiji* bila je posvećena vezi između bioloških i društvenih nauka, u smislu potencijalnog doprinosa bioloških saznanja kriminologiji. Richard Tremblay (Univerzitet u Montrealu, Kanada) se u svom izlaganju na temu *Razvojni korenji hroničnog fizičkog nasilja: zašto su sredina i geni bitni* osvrnuo na saznanja longitudinalnih studija blizanaca koje pružaju empirijske potvrde doprinosa genetskih faktora razvoju fizičke agresivnosti kod dece. Sa druge strane, Tremblay je istakao da longitudinalne studije, takođe, potvrđuju doprinos sredinskih faktora razvoju hroničkog agresivnog ponašanja kroz delovanje tokom trudnoće majke i u prvim godinama života deteta. Na samom kraju, Tremblay je zaključio da razvojna kriminologija treba da obuhvati biopsihosocijalnu međugeneracijsku perspektivu, kao i da se usmeri na žene kao ključne subjekte u programima međugeneracijske prevencije hronične fizičke agresivnosti. U izlaganju *Humanost biosocijalne kriminologije: razvoj nauke značajne za pozitivnu promenu* John Paul Wright (Univerzitet u Sinsinatiju, SAD) je ukazao na česte kritike biosocijalne kriminologije u smislu da njena saznanja vode ka strožoj i represivnije kaznenoj politici. Nasuprot tome, Wright je svojim izlaganjem pokazao da se saznanja biopsihosocijalne kriminologije mogu koristiti ne za represivnije kažnjavanje prestupnika, nego za kreiranje mnogo efektivnijih i efikasnijih programa usmerenih na pozitivne promene u njihovom ponašanju.

U trećoj plenarnoj sesiji pod nazivom *Socijalni eksperimenti i politike u vezi sa drogom* izlagачi su bili Jorge Quintas (Univerzitet u Portu, Portugalija) i Sveinung Sandberg (Univerzitet u Oslu, Norveška). Jorge Quintas je predstavio zakon kojim se dekriminalizuje upotreba droge u Portugaliji, kao i njegove efekte na trendove zloupotrebe narkotika i posledice do kojih to dovodi. U vezi sa tim, Quintas je ukazao na vezu između pravnog i zdravstvenog sistema, u smislu da dekriminalizacija upotrebe narkotika nije dovela do opadanja broja

narkomana, ali je dovela do smanjivanja posledica zloupotrebe droge. Na ovo se u svom izlaganju nadovezao Sveinung Sandberg (Univerzitet u Oslu) koji je na primeru Norveške pokazao da politika u vezi sa drogom nema neposredan uticaj na smanjivanje njene zloupotrebe. Međutim, napuštanjem represivnog pristupa i orientacijom na mere kojima se redukuje šteta izazvana zloupotrebom narkotika, i približavanjem ovih mera korisnicima narkotika, ostvaruje se pomenuta spona između pravnog i zdravstvenog sistema, koja je, prema Sandberg-u ključna u redukovajući štete koju zloupotreba droga izaziva.

Četvrta plenarna sesija pod nazivom *Integriranost empirijskih i teorijskih istraživanja u rešavanju bezbednosnih pitanja* bila je posvećena aktuelnim problemima sa kojim se suočava kako Evropa, tako i ceo svet. Naime, Katja Franko (Univerzitet u Oslu, Norveška) je u svom izlaganju *Kriminologija i država: globalizacija, migracije i suverenitet* ukazala na probleme sa kojima se susreću savremeni evropski krivičnopravni sistemi, a kao posledica sprovođenja kontrole migracija. Suočena sa prilivom migranata, Evropa se suočava i sa transformisanjem pitanja suvereniteta i problemima unutrašnje bezbednosti, što Franko tumači kao rezultat progresivnog preplitanja krivičnog i imigracionog zakona i nastupanja velike humanitarne krize. U svom izlaganju *Bezbednost i pre-kriminalna kriminologija: nova perspektiva?* Hans-Jörg Albrecht (Max Planck Institut, Nemačka) dovodi u vezu kriminologiju i kriminološka istraživanja sa pitanjima bezbednosti. Naime, prema Albrecht-u, političkim diskursom u oblasti reforme krivičnog pravosuđa u novije vreme dominira potreba za zatvaranjem tzv. „bezbednosnih rupa“ kroz proširenje ovlašćenja policije u prikupljanju obaveštajnih podataka o ugroženosti bezbednosti, i poboljšanje saradnje između policije i bezbednosnih snaga, kao i implementaciju represivnijih krivičnih sankcija u cilju suzbijanja rizika. Analiza prošlosti je zamenjena predviđanjima trendova teškog kriminaliteta i uspostavljanjem sistema ranog upozorenja. Sve ove promene predstavljaju velike izazove za kriminologiju, koja, prema Albrecht-u, treba da svoj doprinos razvoju ideja kako bezbedno, odnosno, sigurno društvo treba da izgleda.

Kao i na prethodnoj, i na ovoj konferenciji značajno mesto su imale i brojne viktimološke teme, što govori o tome da pitanja koja se tiču viktimizacije, prava i položaja žrtava kriminaliteta u najširem smislu zaokupljaju pažnju kriminologa, pravnika, sociologa i istraživača drugih profila. U prilog tome govori i činjenica da je ove godine radna grupa za viktimologiju imala nekoliko tematskih sesija koje su bile posvećene različitim viktimološkim temama.

Jedna od tematskih sesija pod nazivom *Radna grupa za viktimalogiju: Pozitivna viktimalogija* obuhvatila je sledeće teme: post-traumatski rast, primenjena viktimalogija, joga i vršnjačke grupe kao oblici podrške i pristupi osnaživanju žrtava kriminaliteta. U okviru ove sesije, dr Vesna Nikolić-Ristanović (Univerzitet u Beogradu i Viktimološko društvo Srbije, Srbija) je saopštenjem na temu *Joga kao osnažujući pristup u podršci žrtvama* ukazala na pozitivne aspekte primene joge u osnaživanju žrtava. Polazeći od rezultata svetskih istraživanja o primeni joge u radu sa žrtvama, dr Nikolić-Ristanović je predstavila iskustva Srbije u primeni joge u radu sa žrtvama porodičnog nasilja, trgovine ženama i rata.

Na konferenciji su, između ostalog, predstavljeni rezultati međunarodnog projekta *Alternativni načini reagovanja na kriminalitet i bezbednost – „ALTERNATIVE“*. U okviru tematske sesije FP7 projekat *ALTERNATIVE: pravda i sigurnost u interkulturnim kontekstima*, dr Vesna Nikolić-Ristanović je saopštenjem pod nazivom *Participativno akcionalno istraživanje u kriminologiji: primer istraživanja u multietničkim zajednicama u Srbiji*² predstavila rad na potprojektu koji je realizovao istraživački tim VDS čiji naziv je *Podsticanje dijaloga u multietničkom društву uz osnaživanje žrtava*.

U okviru tematske sesije pod nazivom *Pozitivna kriminologija*, čiji cilj je bio predstavljanje dela radova objavljenih u istoimenoj knjizi, dr Vesna Nikolić-Ristanović je u saopštenju *Programi za osuđenice i pozitivna kriminologija i viktimalogija: primer Srbije* predstavila programe realizovane u Kazneno-pravnom zavodu za žene u Požarevcu, kao primere praktične primene ideja pozitivne kriminologije i pozitivne viktimalogije.³

Tematska sesija *Rod, kriminalitet i pravda* bila je posvećena pitanjima roda u kriminologiji, krivičnom pravosuđu i, uopšte, kriminalnoj politici, naročito u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem. U svom izlaganju na temu *Istraživanje roda, kriminaliteta i donošenja odluka: šta pokazuju preliminarni rezultati istraživanja?* Louise Rooney (Institut za kriminologiju, Dublin, Irska) je predstavila preliminarne rezultate istraživanja rodnih razlika u odlukama o sankcionisanju za različita krivična dela, sa posebnim osvrtom na dela seksualnog zlostavljanja dece izvršena od strane žena. Preliminarni rezultati su pokazali da se izvršiteljke seksualnih krivičnih dela nad decom u Dublin-u strože kažnjavaju od muških izvršilaca ovih krivičnih dela. Pri tome, ostalo je da se detaljnijom analizom dobijenih podataka utvrde razlozi represivnijeg odnosa pre-

² Koautorke na ovom radu su dr Jelena Srna i dr Sanja Ćopić.

³ Koautorka na ovom radu je dr Sanja Ćopić.

ma izvršiteljkama ovih krivičnih dela. Pitanjima potrebe za razvojem posebne rodne teorije u kriminologiji bavila se Martina Althoff (Univerzitet u Groningenu, Holandija) u izlaganju *Na putu do binarnog: da li je kriminologiji potrebna rodna teorija?* Polazeći od nalaza velikog broja istraživanja Althoff je ukazala na opravdanost implementacije rodne teorije u objašnjenju kriminaliteta. Pri tome, takva teorija bi, polazeći od rezultata brojnih istraživanja, obuhvatila razlike u etiologiji i fenomenologiji kriminaliteta i viktimizacije žena i muškaraca, čime bi imala drugačiji, širi pristup od klasičnog binarnog kriminološkog koncepta žena i muškaraca, odnosno prestupnika i žrtava. U izlaganju na temu *Evaluacija odnosa troškova i koristi španskog modela kriminalne politike u slučajevima rodno zasnovanog nasilja*, Anabel Cerezo Domínguez (Univerzitet u Malagi, Španija) i María José Benítez Jiménez (Univerzitet u Malagi, Španija) su predstavile rezultate istraživanja realizovanog u Španiji, a koji se odnose na troškove i korist od punitivnog pristupa rodno zasnovanom nasilju. Ovo istraživanje je pokazalo da španski pristup rodno zasnovanom nasilju nije dovoljno efikasan jer nije doveo do smanjenog broja žena koje su žrtve porodičnog nasilja i partnerskih ubistava. Pored toga, istraživanje je identifikovalo tri ključna problema koje je primena ovog modela donela. Sa jedne strane, povećao se broj žena žrtava koje ne žele da prijave partnersko nasilje, dok je, sa druge strane, došlo do preopterećenja krivičnopravnog sistema i nemoćnosti kontrolisanja prevelikog broja mera zabrane prilaska, uz istovremeno povećanje rizika za eskalaciju nasilja prema partnerki, ali i prema deci, usled automatske primene zaštitnih mera.

Tematska sesija *Žene i deca kao žrtve i kao izvršioci: međunarodne perspektive*, pružila je uvid u sagledavanje pitanja viktimizacije, ali i kriminalizacije žena i dece iz perspektive različitih kultura i različitih društvenih konteksta. Najpre se Helmut Kury (Max Planck Institut, Nemačka) u svom izlaganju *Deca kao žrtve i prestupnici: mogućnosti za prevenciju* osvrnuo na značaj ranih intervencija za prevenciju delinkventnog, a posebno nasilnog ponašanja dece i adolescenata. U tom smislu je istakao važnost razvoja i implementacije programa pomoći i podrške porodicama u tzv. državama u krizi, a koji su usmereni na eliminaciju svih rizičnih faktora i prevenciju kasnijeg delinkventnog ponašanja dece. U nastavku su Philip Reichel (Univerzitet u Koloradu, SAD) i Jay Albanese (Virdžinija Komonvelth Univerzitet, SAD) u svom izlaganju *Uporedna analiza maloletničkog pravosuđa širom sveta: fokus na obrazovanju u institucijama*, na osnovu iskustava u Americi, ukazali na značaj obrazovanja maloletnika koji se nalaze

na izdržavanju institucionalnih mera i sankcija. Evelyn Shea (Tim 72, Švajcarska) se u izlaganju *Korišćenje dece u oružanim sukobima* osvrnula na aktuelni globalni problem, zloupotrebu dece u oružanim sukobima. Shea je ukazala na opasnost promene uloge dece u oružanim sukobima. Dok su u prošlosti korišćeni kao špijuni, prenosioци poruka i pomoćnici u kampu, u savremenim oružanim konfliktima deca se sve češće obučavaju da ubijaju i učestvuju na prvim borbenim linijama. Kao pravi izazov za sva međunarodna tela i međunarodne, kao i nacionalne nevladine organizacije, Shea je istakla iznalaženje najboljih načina za sprečavanje regrutovanja dece za oružane sukobe, a posebno za reintegraciju u socijalno okruženje dece koja su bila svedoci, ili su, pak, i sama činila ubistva i silovanja. Pitanjima obrazovanja i korupcije u obrazovanju u zemljama članicama Ujedinjenih nacija bavio se Slawomir Redo (Univerzitet u Beču, Austrija) u svom izlaganju *Rodno neutralno ili senzitivno anti-korupcijsko obrazovanje u svetu Ujedinjenih nacija*. Sesija je završena izlaganjem Batoul Pakzad (Islamski Azad Univerzitet, Iran) na temu *Postupanje u slučajevima porodičnog nasilja u Šia zajednicama*. Problem u ovim zajednicama Pakzad vidi u razlikama u pristupu pravima žena i dece, a samim tim i postupanju u slučajevima njihove viktimizacije od strane muških članova porodice. Kao pozitivan pomak ona vidi promene zakonodavstva u Iranu, kao najpopularnijoj Šia državi, a koje se ogledaju u preferiranju žene u odnosu na muškarca kao staratelja nad detetom i neodobravanju „lošeg postupanja“ muškarca prema ženi. Međutim, Pakzad je zaključila da se pravda u Šia porodicama još uvek zasniva na ravnoteži, umesto na jednakosti prava žena i muškaraca.

Tematska sesija *Preplitanje uloge žrtva-prestupnik* bila je posvećena tome kako viktimizacija vodi kriminalizaciji i obrnuto, kako kriminalizacija vodi viktimizaciji. U svom izlaganju *Odustajanje od nasilnog ekstremizma: uloga bivših ekstremista i njihovih žrtava* Pauline Aarten (Intervict institut, Univerzitet u Tilburgu, Holandija) i Antony Pemberton (Intervict institut, Univerzitet u Tilburgu, Holandija) su nastojali da daju odgovor na pitanje šta je to što dovodi do odustajanja pojedinaca od radikalno-ekstremističkih ideja. U vezi sa tim, bivši ekstremisti su, kao jedan od razloga odustajanja, navodili prepoznavanje štete koju su naneli žrtvama. Međutim, stručnjaci koji rade sa bivšim ekstremistima i žrtvama nasilnog ekstremizma istakli su veći značaj toga da sam ekstremista prepozna patnje koje je izazvao žrtvama, nego da se direktno suoči sa žrtvom. Upravo to direktno suočavanje sa žrtvom se smatra i kontraproduktivnim, pogotovo za samu žrtvu koja može biti izložena sekundarnoj viktimizaciji.

U svom izlaganju *Maloletnici kao žrtve i kao prestupnici: nasilna viktimizacija i nasilno ponašanje prema članovima porodice* mr Ljiljana Stevković (Univerzitet u Beogradu i Viktimološko društvo Srbije, Srbija) je predstavila deo preliminarnih rezultata kvantitativnog istraživanja porodičnog nasilja maloletnih lica, a koji se odnose na povezanost neposredne i posredne viktimizacije sa nasilnim ponašanjem maloletnih lica prema članovima porodice. Rezultati pokazuju značajno preklapanje viktimizacije i kriminalizacije maloletnih lica porodičnim nasiljem, pri čemu je najjači uticaj utvrđen između posredne viktimizacije, fizičkog kažnjavanja i viktimizacije fizičkim nasiljem roditelja i njihovog nasilnog ponašanja prema roditeljima, bakama i dekama, i braći i sestrama.

Na jednoj od sesija posvećenih preliminarnim rezultatima Međunarodne ankete samoprijavljanjem maloletničke delinkvencije (ISRD3) predstavljeni su rezultati iz Srbije, Češke, Hrvatske, Belgije, Bosne i Hercegovine, kao i rezultati komparativne analize podataka iz devet država. Najpre su Anastasiia Monnet Lukash (Univerzitet Sent Galen, Švajcarska) i Martin Killias (Univerzitet Sent Galen, Švajcarska) u izlaganju na temu *Da li su različite stope maloletničke delinkvencije u različitim državama stvarno različite?* predstavili rezultate komparativne analize viktimizacije i delinkvencije maloletnika (predstavljeni su rezultati država čiji su podaci u tom momentu bili kompletirani). U svojoj analizi su nastojali da odgovore na pitanje da li su razlike između maloletnika u tolikoj meri realno prisutne ili se to pre može objasniti razlikama u (ne)iskrenosti ispitanika. Ono što je upečatljivo u rezultatima ove analize je da su se ispitanici iz Srbije u znatno većoj meri izjašnjavali i da su bili žrtve, ali i da su ispoljili delinkventna ponašanja, nego maloletnici u drugim državama, uključujući i države Balkana. U izlaganju *Preliminarni rezultati iz Hrvatske* Reana Bežić (Max Planck partnerska grupa Balkanska kriminologija, Hrvatska) je prisutne upoznala sa fenomenološkim karakteristikama viktimizacije, delinkvencije i zloupotrebe psihoaktivnih supstanci od strane maloletnika iz Zagreba i Varaždina. U nastavku, u izlaganju na temu *Faktori koji doprinose delinkventnom ponašanju učenika u Češkoj Republici i Estoniji*, Eva Moravcová (Karlov Univerzitet, Češka) je predstavila preliminarne rezultate komparativne analize delinkventnog ponašanja maloletnika u ove dve države. Preliminarni rezultati su, prema mišljenju Moravcová-e u skladu sa rezultatima brojnih drugi istraživanja, i pokazuju neposredan uticaj samokontrole, rizičnog ponašanja i delinkventnih prijatelja, dok je utvrđen posredan, i manje značajan, uticaj faktora u vezi sa porodicom i školom. Predstavljeni rezultati iz Belgije bili su usmereni na opijanje malolet-

nika na mlađem uzrastu i doprinos opijanja njihovom delinkventnom ponašanju. U izlaganju na temu *Opijanje u ranoj mladosti* Gavray Claire (Univerzitet u Liježu, Belgija) je ukazao na alarmantno visok procenat maloletnika oba pola koja su se bar jednom napila (popila odjednom više od pet alkoholnih pića). Kao posebno važno istakao je povezanost ovakvog ponašanja maloletnika sa konzumiranjem psihoaktivnih supstanci i ispoljavanjem višestrukog delinkventnog ponašanja. Rezultate iz Srbije predstavila je Ljiljana Stevković u izlaganju na temu *Obim, struktura i rodne razlike u samoprijavljenoj maloletničkoj delinkvenciji u Srbiji*⁴. Prikazani su rezultati o fenomenološkim karakteristikama delinkvencije i viktimizacije maloletnika u Srbiji, sa posebnim osvrtom na rodne razlike. Na samom kraju sesije rezultate iz Bosne i Hercegovine predstavio je Almir Maljević (Univerzitet u Sarajevu, BiH) u svom izlaganju ISRD3 Bosna i Hercegovina: preliminarni rezultati. Kako je Bosna i Hercegovina učestvovala i u ISRD2 Maljević je, najpre, predstavio preliminarne rezultate ISRD3 o prevalenci, strukturi i najvažnijim faktorima delinkventnog ponašanja maloletnika, a potom ih je uporedio sa rezultatima prethodnog ciklusa istraživanja. Kao posebno problematično izdvojeno je to da rezultati ovog istraživanja pokazuju znatno manju zastupljenost delinkvencije među mladima u BiH nego što se prikazuje u medijima i što je opšte zastupljeno mišljenje u široj javnosti. Sa druge strane, poseban problem, sa kojim se suočava i većina država učesnica projekta, jeste činjenica da nadležni državni organi ne uvažavaju rezultate istraživanja prilikom planiranja preventivnih i krivičnopravnih mera usmerenih na maloletničku delinkvenciju.

Sledeća konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju, koja nosi naziv *Crime and crime control: Developments and actors (Kriminalitet i kontrola kriminaliteta: Dostignuća i akteri)*, održće se u Muenster-u (Nemačka) od 21. do 24. septembra 2015. godine, a više informacija o predstojećoj konferenciji može se pronaći na internet stranici Evropskog udruženja za kriminologiju www.esc-eurocrim.org i organizatora konferencije, Muenster Univerziteta <http://www.eurocrim2016.com/>.

LJILJANA STEVKOVIĆ

⁴ Koautorka na ovom radu je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

TEMIDA
2016, vol. 19, br. 1, str. 199-202
ISSN: 1450-6637

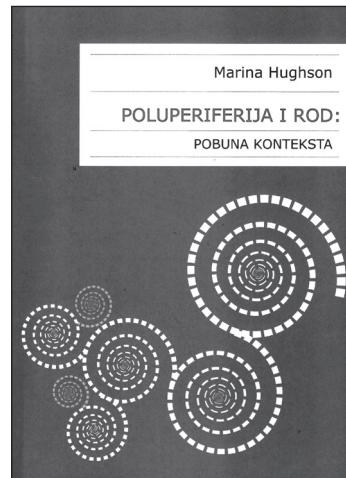
MARINA HUGHSON

Poluperiferija i rod: pobuna konteksta¹

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2015, str. 146

Monografija *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta* predstavlja jedinstveno naučno delo koje se zahvaljujući osobenosti i aktuelnosti svoje tematike, inovativnoj perspektivi iz koje sagleđava problematiku rodnih, geografskih, političkih, ekonomskih, ali i drugih, mnogo dubljih razlika i podela koje postoje u svetu nauke, izdvaja od ostalih domaćih i stranih ostvarenja iz oblasti rodnih studija. Tome doprinosi svojevrstan senzibilitet autorke, koja poluperiferiju percipira ne samo kao predmet izučavanja, već i kao svoju „društvenu laboratoriju“, odnosno poseban izazov i izvor njene inspiracije i kreativnosti.

Objašnjavajući teoriju poluperiferijalnosti i ukazujući na njenu primenljivost ne samo u kontekstu rodnih studija, već i u istraživanjima drugih oblasti društvenog života, autorka značajno doprinosi razumevanju rodnih režima u periodu tranzicije i njihovog odražavanja na proces proizvodnje i prenošenja znanja. Ukazivanjem na ulogu teorije poluperiferijalnosti u globalnom projektu stvaranja „world-centered“ znanja, autorka skreće pažnju na niz dubinskih procesa, promena, suprotnosti i osobenosti poteklih iz društvene realnosti poluperiferije, koje sačinjavaju esenciju njenog funkcionisanja i čijim prene-

¹ Monografija *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta* je rezultat rada autorke dr Marine Hughson na projektu br. 47011 *Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije*, koji implementira Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Projektom rukovodi dr Vlada Joldžić.

bregavanjem svetska nauka, uključujući i studije roda, biva uskraćena za čitav jedan niz relevantnih saznanja, perspektiva i iskustava.

Poseban naučni doprinos rodnim studijama u Srbiji autorka daje tako što u ovoj monografiji definiše suštinske karakteristike rodnih režima na poluperiferiji, a samim tim i u našem društvu, gde spadaju: intenzivno trošenje ženskih resursa kako u javnoj tako i u privatnoj sferi, prisustvo takozvanog „samozrvujućeg matrijarhata“, postojanje „krize maskuliniteta“, kao i zastupljenost izrazito jake patrijarhalne ideologije. Konkretizujući ove odlike u svakodnevici poluperiferije na osnovu empirijskih istraživanja, autorka pokazuje kako se u regionu odvija proces preispitivanja dominantnih modela rodnih uloga od strane „dobitnika“ i „gubitnika“ tranzicije.

Ističući pojačane napore evropskih institucija i organizacija na planu uspostavljanja i unapređenja rodne ravnopravnosti, kako u zemljama poluperiferije tako i na globalnom nivou, autorka sa pravom ukazuje na problem dekontekstualizovanja i de-historizovanja politika rodne ravnopravnosti, pri čemu se zanemaruje autentičnost i autohtonost pojedinih feminističkih pokreta. U tom kontekstu, autorka umesno skreće pažnju na problem implementacije politika rodne ravnopravnosti, sa posebnim osvrtom na razliku između pukog prihvatanja tih politika i njihovog suštinskog poštovanja, koja je upravo na našim prostorima izuzetno zastupljena i koja samo produbljuje jaz između proklamovanih ciljeva i realnosti.

Mapiranjem i određivanjem svojevrsnog „polja javnih politika na planu rodne ravnopravnosti“ autorka objašnjava na koji način različiti faktori i njihova dinamika utiču na razvoj rodnih politika, projekata i programa posvećenih promovisanju i afirmaciji rodne ravnopravnosti u našoj zemlji. Na osnovu te analize, autorka izvodi zaključke o specifičnim elementima od kojih zavisi uspeh pojedinačnih programa i projekata iz navedene oblasti, što ima izuzetan, ne samo naučni, već i praktičan značaj za sve one subjekte koji u njima učestvuju ili planiraju da to učine. Time, zapravo, doprinosi ne samo teoretičciji rodnih politika, već i njihovom boljem razumevanju i efikasnijoj primeni na ovim prostorima.

Imajući u vidu dugogodišnje iskustvo i svetsku afirmisanost autorke u oblasti studija roda, kao i činjenicu da monografija *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta predstavlja*, sa jedne strane, nastavak njenih mnogobrojnih istraživanja te problematike, a sa druge uvod i inspiraciju za nove naučne poduhvate na tom planu, jasno je u kolikoj meri ova publikacija doprinosi raz-

voju studija roda u našoj zemlji. Osim nesporognog naučnog doprinosa kada je u pitanju postavljanje, proširenje i ukazivanje na saznajne potencijale teorije poluperiferijalnosti, ova monografija ima i izuzetan praktičan značaj za sve aktivistkinje, budući da podrobno objašnjava logiku kreiranja, menjanja i implementacije javnih politika u oblasti rodne ravnopravnosti i uslova od kojih zavisi uspešna realizacija projekata iz te sfere.

Pošto problematici rodnosti u kontekstu poluperiferije pristupa ne samo sa teorijskog već i sa empirijskog aspekta, kao fenomenu koji čini deo našeg svakodnevnog života, ova monografija predstavlja dragocen izvor saznanja za širok krug čitalaca i čitateljki – za studente i studentkinje osnovnih, master i doktorskih studija iz različitih društvenih i humanističkih nauka i za istraživače i istraživačice koji se bave studijama roda, ali i fenomenima kao što su tranzicija, periferija, stvaranje i prenošenje znanja. Monografija je, takođe, korisna za kreatore javnih politika i druge učesnike u procesima donošenja odluka od značaja za uspostavljanje, poštovanje i unapređenje principa rodne ravnopravnosti i antidiskriminacije. Pored toga, monografija *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta* je korisna i za predstavnike štampanih i elektronskih medija koji imaju kapacitete da podignu nivo društvene svesti i svesti pojedinaca o neophodnosti pravilnog razumevanja, prihvatanja i implementacije aktuelnih javnih politika u sferi rodne ravnopravnosti i to na svim nivoima – od institucionalnog do individualnog.

DR ANA BATRIČEVIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

Teme za 2016. godinu su: broj 2 – **Doprinos Nils Christie-ja viktimologiji i Žrtve i terorizam** (rok za predaju radova je 1. jun 2016. godine); broj 3 – **Viktimizacija i internet** (rok za predaju radova je 1. septembar 2016. godine); broj 4 – **Femicid** (rok za predaju radova je 1. novembar 2016. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: temida.vds@gmail.com ili vds@eunet.rs.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
 - 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorku posebno.
Primer: Petar PETROVIĆ*
 - 2.2 U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokrivene.
 - 2.3. U uvodu, takođe, moraju biti jasno navedeni predmet i cilj, kao i struktura rada.
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:
Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.net

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavlivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Boom, Kuijpers, 2012). Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak „i dr.“ (npr. Shapland i dr., 2009).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. H. Jones, R. Jones, 2003).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati „prema“ (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razdvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). U tom slučaju radove bi trebalo poređati hronološki prema godini kada su objavljeni.

- 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.
- 4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) *Do we need rights? If so, what sort?* U: L. Morris (ur.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati – dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5.

Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na:
a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i web strane (koje idu u sekciju Internet izvori u okviru Literature).

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autorki i autora prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Temida podleže **kontroli na plagijarizam** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora ili autorke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor ili autorka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora ili autorke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica:

Npr. Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja:

Npr. Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora ili autorke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/autorke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu:

Npr. Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa Temida iznosi 750 dinara. Pretplata na štampani primerak za 2016. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa Temida za inostrans-tvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata na štampani primerak za 2016. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena pretplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa Temida i pris-tup svim elektronskim brojevima Temide u 2016. i prethodnim godinama.

Godišnja preplata za pristup elektronskim izdanjima naučnog časopisa Temida preko internet stranice Viktimološkog društva Srbije za pojedince iznosi 2000,00 dinara, a za institucije 6000,00 dinara. Pristup pojedinačnom broju u elektronskoj formi iznosi 200,00 dinara.

Godišnja preplata za pristup elektronskim izdanjima Temide preko internet stranice Viktimološkog društva Srbije za inostranstvo iznosi EUR 40 za pojedince i EUR 100 za institucije. Pristup pojedinačnom broju u elektronskoj formi za inostranstvo iznosi EUR 5.

Časopis Temida će u 2016. godini biti dostupan u elektronskoj formi na internet stranici Viktimološkog društva Srbije www.vds.org.rs i preko EBSCO istraživačke baze podataka **samo za pojedince i institucije koji plate preplatu.**

U vezi preplate na štampano izdanje ili pristup elektronskim izdanjima naučnog časopisa Temida, molimo Vas obratite se redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

Topics for 2016 are: No. 2 – **Contribution of Nils Christie to victimology and Victims and terrorism** (submission deadline: June, 1, 2016); No. 3 – **Victims and internet** (submission deadline: September, 1, 2016); No. 4 – **Femicide** (submission deadline: November, 1, 2016). Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms.

Manuscripts should be submitted by e-mail: temida.vds@gmail.com
or vds@eunet.rs.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

1. Contributions should not exceed **20 pages** typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
 2. First page should contain: **the title, the author's name, abstract** (up to 150 words) and **4-5 key words**.
 - 2.1. After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail. In case of multiple authors, specify data for each co-author separately.
Example: Petar PETROVIĆ*
 - 2.2. The abstract must clearly state the problem and the aim of the paper, as well as the main topics that will be covered in the article.
 3. Subheadings should be written in the following way:
Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)
Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)
Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)
- Example: **Victim support services**
Categories of the users
a) Women and children

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.net

4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number. Example: (Christie, 2005: 28).

When there are two or three authors they should be separated with a comma (e.g. Boom, Kuijpers, 2012).

When there is more than three authors, after the surname of the first author, add "et al." (e.g. Shapland et al., 2009).

In case that two authors share the same surname add the first letter of their first name (e.g. H. Jones, R. Jones, 2003).

When a secondary source is cited, add "according to" (e.g. Ćopić according to Nikolić-Ristanović, 2011).

If there are multiple papers of different authors in the same bracket, they should be separated with a semicolon (e.g. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012).

In that case the papers should be mentioned chronologically according to the year of publishing.

- 4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments, law articles and Official Gazzetes.

- 4.2. Foreign names should be written originally.

5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, E.g. (Table 2)

Please give the titles above the pictures/tables.

Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender

6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

E.g. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5. 10. 2012.

Prior to the web page there can be the author's name (if known) and the title of the text. In this case, in front of the web page write – available at:

For laws: next to the name of the law, mention the Official Gazette in which it was published.

E.g. Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

For conference papers: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title, name of the conference (in italics), page number in the book of abstracts (in the bracket), place of publication, name of the publisher.

E.g. Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

For magazine articles: surname and initials of the author, year and day of publication in the bracket, headline, newspaper name, page number.

E.g. Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, p. 5.

It is possible to specify the web edition of the newspaper, when instead of the page you can write – available at: and then web site address and the date of accessing the site.

Additional note: In the reference list there must not be bibliographic items that are not mentioned in the text, and should be all the items that are mentioned in the text, including laws, reports but also web pages (which go into a separate section called Internet sources within the Bibliography).

7. Be sure to attach the title, abstract and keywords in English at the end of the manuscript.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal *Temida* is a subject of **plagiarism control** and is located in the **Digital Object Identifier (DOI)** Repository.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that "a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification" (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Conference review: title of the conference in original, translation of the conference title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of conference.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal Temida is 750 Dinars. Annual subscription for printed copy for 2016 is 3000 RSD for individuals and 10000 RSD for institutions. Price for single printed copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rate for printed copy for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. The subscription includes delivery of the copy of Temida by mail and the access to all electronic issues of Temida in 2016 and all previous years. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

The annual on-line subscription fees for Temida through the Victimology Society of Serbia web site for Serbia are 2000 RSD for individuals and 6000 RSD for institutions, while the on-line subscription for one issue is 200 RSD.

The annual on-line subscription fees for Temida through the Victimology Society of Serbia web site for abroad are EUR 40 for the individuals and EUR 100 for institutions. Subscription for one on-line issue is 5 EUR.

In 2016 journal Temida is available at the web site of the Victimology Society of Serbia www.vds.org.rs and through the EBSCO research database **only for individuals and institutions who pay the subscription.**

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj izašao 1997. godine

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335